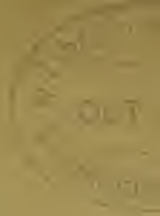

HET CALVINISME EN DE KUNST.

HET CALVINISME EN DE KUNST.

REDE

BIJ DE OVERDRACHT VAN HET RECTORAAT DER VRIJE UNIVERSITEIT

op 20 October 1888

DOOR

DR. A. KUYPER.

AMSTERDAM.

J. A. WORMSER.

1888.

Hoogeerzame Heeren Directeuren onzer Vereeniging,
Hoogachtbare Heeren Curatoren dezer Hoogeschool,
Hoog Geleerde Heeren Hoogleeraren,
Zeer Geleerde Heeren Doctoren in onderscheidene wetenschappen,
WelEerwaarde Heeren Bedienaren des Woords,
WelEdele Heeren Studenten,
En voorts gij allen, die van wat naam of rang ook herwaarts opkwaamt, om deze plechtigheid met uwe tegenwoordigheid te vereeren,
Zeer geachte en zeer gewenschte toehoorders!

In een rapport over „Hollands kirchliches Leben" dat, nu drie jaren geleden, krachtens opdracht van het Königliches Domdekanatenstift te Berlijn, het licht zag, sprak de Inspector Johann Gloël er zijn verwondering, zoo niet zijn verbazing, over uit, dat hij aan de Calvinistische Vrije Universiteit o. m. een Collegie te hooren kreeg over Aesthetiek. [1]) Hieruit bleek mij, dat het vooroordeel, als waren gereformeerde zin en zin voor kunst elkaar volstrekt uitsluitende begrippen, nog steeds, ook bij welwillende beoordeelaars, stand hield, en dat allicht een misverstand uit den weg ware te ruimen, zoo ik bij de overdracht van mijn tweede Rectoraat een opzettelijk onderzoek instelde naar de verhouding tusschen het Calvinisme en de Kunst.

Ook voegt zich dit onderwerp ongedwongen in het kader van die meer principieele uiteenzettingen, waartoe immers het optreden van de Vrije Universiteit, met een ander beginsel dan waaruit de Overheidshoogeschool leeft, ons bij het houden van rectorale redevoeringen uitnoodigt. Wij moeten ons wel een eigen weg op het veld der wetenschap banen; niet uit geringschatting van anderer arbeid; eer zien we met eerbiedige jaloerschheid tot zooveel machtiger tegenstanders op; maar omdat we als Calvinisten hun uitgangspunt niet kunnen noch mogen overnemen. Het feit der zonde ligt tusschen beide. Het oude boek genaamd Biblia maakt scheiding. En wijl heiliger aandrift ons toch een leven zonder wetenschap ondenkbaar maakt, restte

ons wel niet anders dan onzerzijds voor het gebouw der wetenschap een fundament te kiezen en op een stijl bedacht te zijn, die ons lijnrecht plaatsten tegenover hen, die op hun beurt òns beginsel verwerpen. [2]) De onevenredige kleinheid onzer kracht schrikt ons daarbij niet af. Wat voor ons niet is weggelegd, zullen anderen na ons voleinden. Desnoods zou niets dan een eersten steen voor zulk een gebouw der wetenschap, op heiliger grondslag en naar hiermeê overeenkomend bestek, te hebben aangedragen, onze geoorloofde eerzucht volkomen bevredigen. Ja ook zonder prijs of loon of eere, we kunnen niet anders. Hooger plicht spreekt hier, en geblinddoekt aan heiliger drang te gehoorzamen is, ook afgezien van de vrucht die straks uw oog aanschouwen mag, altoos verheffend en schoon.

Repristinatie ligt daarbij niet slechts buiten ons plan, maar is zelfs onmogelijk, om de afdoende reden, dat een gebouw der wetenschap, gelijk wij dit bedoelen, dusver nog nimmer verrees. Zoodra toch onder wetenschap verstaan wordt, niet een atomistisch bijeenzamelen van empirische waarnemingen; noch ook enkel een ordenen in onderscheidene loketten van bijzondere deelen onzer kennis; maar veel hooger: een afspiegeling in ons bewustzijn van al het gekende in zijn organischen samenhang, dan moet aan Plato en Kant, die beiden immers buiten de Christelijke Openbaring stonden, de eere gelaten van dusver als architecten voor zulk een tempel der wetenschap in hun reusachtige grootheid alleen te staan. — Wel gevoelden de Christen denkers reeds in de eerste eeuwen, dat zij principieel tegen het toenmalig Hooger Onderwijs overstonden, en kwam geen hunner het hybridisch denkbeeld in den zin, om aan de Hoogeschool te Athene een faculteit voor Christelijke godgeleerdheid te verbinden; maar tot een zelfstandige ontwikkeling der wetenschap uit hun Christelijk beginsel kwamen ze niet. Ze behielpen zich met practische kweekscholen, en de Christelijke kerk waande voorts genoeg gedaan te hebben, toen ze in den Gnostiek, in Manes en in Origenes de gedrochtelijke poging om Christelijk belijden met niet-Christelijke philosophie te versmelten, principieel veroordeeld had. Formeel bleef men toen Aristoteles volgen, en nam eclectisch bruikbaar materiaal uit Plato op; maar noch Augustinus, noch Thomas van Aquino, gevoelden den eisch om uit den wortel van het Christelijk beginsel een zelfstandige, niet-kerkelijke, algemeene wetenschap te doen opgroeien. Gevolg hiervan was, dat de triomf van het Christendom over het Heidendom wel de macht

van de paganistische wetenschap brak, maar zonder er principieel een andere ontwikkeling der wetenschap voor in plaats te stellen. [3]) Straf voor dit verzuim was het, na tien eeuwen van vergetelheid en ballingschap, terugkeeren der eerst verdrongene heidensche wetenschap in het Humanisme; en de Reformatie, die met deze eerherstelling saâmviel, miste het scherpe oog, om in te zien, dat allerminst de Renaissance haar van de plicht, om zelve aan een eigen tempel der wetenschap de hand te slaan, onthief. Voor de Theologie waakte ze, maar alle andere wetenschap liet ze aan de „kinderen der wereld" over, en op het stuk der alles saâmvattende wetenschap, d. i. der wijsbegeerte, bepaalde ze zich tot incidenteele afwering en een vaak speelziek schermutselen. [4]) Zoo liet ze de baan vrij, en toen nu de ongenoegzaamheid der aloude wetenschap voor onze tijden, ook door de mannen der Rede steeds helderder wierd ingezien, is ten laatste Kant opgestaan, om met majestueuze denkkracht en ongeëvenaarde scherpte van critiek, geheel buiten de Christelijke Openbaring om, den grond te leggen voor een nieuwen tempel der wetenschap, waaraan Fichte en Hegel, Herbart en Schopenhauer en wie niet al, een iegelijk op zijne wijze hebben voortgebouwd. — Al spoedig hebben de Christen-denkers de hooge beteekenis hiervan gevoeld, en toen heeft zich hetzelfde proces herhaald, dat in de eerste eeuwen onzer jaartelling was gezien. Eerst trok men zich methodistisch in practische seminariën, ter veiligstelling van de Theologie, terug; en toen ondernam men, onder Schleiermachers auspiciën, nogmaals datzelfde pogen, dat aan Origenes en zijn medestanders zoo jammerlijk mislukt was, om namelijk het Christendom met eene van de Rede uitgaande Wijsbegeerte te verzoenen; wat men de ethische richting in al haar schakeeringen noemt, geeft voor dit laatste streven het wachtwoord aan onzen tijd. Toch kon dit pogen, zoo min nu, als in de dagen der Gnostieken en Neoplatonici, gelukken. [5]) Het feit is eenmaal onloochenbaar, dat, hoe Fichte en vooral Schelling ook met Christelijke termen speelden, de nieuwere philosophie rechtstreeks op leegplundering van het Christelijk bewustzijn uitloopt. In het Pantheisme klopt voor heel deze philosophie de bezielende ader, en aan den Christelijken Theïst laat ze geen plek voor het hol van zijn voet. [6]) Stoeien of onderhandelen met deze denkrichting is voor Christen-denkers dan ook niets dan doelloos naïeve krachtsverspilling, en aan hem die zijn gelooven en zijn weten niet als vuur en water naast elkander wil laten liggen, blijft dus (wijl wetenschap ons even onmisbaar

is als het licht onzer oogen) geen andere keus, dan om òf zijn geloof op het altaar der rationalistische wetenschap ten offer te brengen, òf in den wortel van dat geloof het beginsel van een eigen wetenschap aan te toonen; en dit laatste is het wat onze Vrije Universiteit dorst bestaan. Een gedachte, behoeft het nog gezegd, die ons beven doet, zoo dikwijls we haar indenken. Een reuzentaak, waarvoor ons alle moed ontzinken zou, bijaldien de H. Schriftuur het opstaan onder ons van een Plato of Kant niet overbodig maakte. Maar een stil en ernstig pogen, waarbij toch zelfs zij die ons uitgangspunt verwerpen, ons de erkentenis niet onthouden zullen, dat er op óns standpunt aan de klem van dit dilemma geen ontkomen is.

Dit klemt te meer, zoodra we het gebied van het schoone betreden. Immers, zoo we Plotinus, die voor ons niet geldt, uitzonderen, zoekt ge in de Christelijke letterkunde vruchteloos naar een eigen kunst-philosophie. [7]) Wat Augustinus gaf, biedt wel iets (veel meer zelfs dan Ritter en Zimmerman waanden), maar is toch veelzins platonische nabootsing en maakt geen aanspraak op de eere van een samenhangend geheel te zijn. [8]) Bij den edelen denker van Aquino vindt ge scherpzinnige begripsonderscheidingen tusschen ars en virtus, ars en prudentia, en wat dies meer zij, maar noch in zijn theorie van wat kunst, noch van wat het schoone zij, koos hij eigen banen. [9]) Luther zoomin als Calvijn zijn op de beteekenis van het schoone ingegaan. Voetius bespreekt de kunst slechts uit ascetisch oogpunt. [10]) Milton geeft meer wenken dan een systeem. [11]) Von Baumgarten in Duitschland en Hemsterhuis, de door Herder en Goethe zoo hoog gestelde wijsgeer ten onzent, liggen reeds buiten het Christelijk erf. [12]) Bilderdijk's verhandeling is van 1783, nog geen jaar na zijn promotie. [13]) En wat na Kant mannen als Solger, Cousin, Krause, Carrière en Eckart boden, moge doorgaands vroom getint zijn, maar Christelijk in het uitgangspunt was het niet. [14]) Totdat Kant weer tot denken dwong, heeft men in den kring der Christenheid, met name in Nederland, èn op staatkundig, èn op maatschappelijk gebied, te zeer geleefd, zonder zich rekenschap van zijn leven te geven, dan dat in het land van Rembrandt het ontbreken van een eigen kunst-philosophie ons te sterk verbazen zou. [15])

Systematische beschouwingen of scherpbelijnde uitspraken over den samenhang van kunst en Calvinisme staan ons uit

den bloeitijd van het Calvinisme dan ook zoo min in Schotland of Zwitserland als in onze eigen historie ten dienste; en zelfs een onderzoek à posteriori, aan de geschiedenis der kunst ontleend, brengt ons hier niet verder. Al verwijs ik toch naar de rijke kunstontwikkeling, die in Nederland op den heldenmoed van het Calvinisme gevolgd is, reeds de „Prins der Dichteren" toont, hoe weinig recht u dit geeft, om tot een oorzakelijk verband te besluiten. Indien, ja, alle zangers en schilders, alle graveerders en bouwmeesters, ten onzent Calvinisten waren geweest; niet slechts geboekt bij een Gereformeerde Kerk, maar Calvinisten in merg en bloed; indien bij Calvinisten nooit tweespalt tusschen belijdenis en levensuiting te beklagen viel; en indien kon aangetoond dat hun kunsttalent en kunstrichting niet uit persoonlijk genie en geestesaanleg, maar uit hun Calvinistische sympathiën te verklaren was, — dan ja, zou er van een propter hoc hier sprake kunnen zijn. Maar nu de kringen onzer kunstenaars vaak fel en bitter tegen het Calvinisme overstonden; in het Calvinistisch deel van Zwitserland van geen kunstkring te melden valt; [16]) en Burns, Schotlands eenige dichter van hooger vlucht, het Calvinistische Hoogland eer gehekeld dan gemind heeft, gaat zulk een gevolgtrekking niet door. [17])

Men mag óók niet omgekeerd uit ontstentenis van kunst, of uit het tekeergaan van haar zedekwetsend misbruik, tegen het Calvinisme besluiten. Immers het niet-Calvinistisch deel van Zwitserland bleef even kunst-arm, en in het roomsche Schotland vóór Knox, is zoo min als in het moderne Schotland onzer dagen een nationale kunstschool opgetreden. „The Scotch Van Dijck," gelijk men George Jameson vleiend betitelde, veroverde zoomin als Gordons vriend, de landschapschilder George Chalmers, die nu onlangs stierf, voor Schotland de eere van het penseel. [18]) En veel minder mag uit het niet-scheppen van een specifiek Calvinistischen kunststijl, in den trant van wat de Islam en de Roomsche Kerk heerlijks tooverden, ten nadeele van het Calvinisme geconcludeerd. Op zulk een schepping toch kan evenmin de Luthersche en de Episcopale Kerk, kan zelfs het Protestantisme als eenheid, niet bogen, en het kon immers zijn, gelijk we straks onderzoeken zullen, dat juist in de onthouding van zulk een stijlvinding eer verdienste dan verzuim school.

Maar protesteeren we op dien grond tegen elk overhaast besluit, dat de schoonheidsleer ten laste van het Calvi-

nisme zou willen nemen, even streng hebben wij, Calvinisten, ons van elke gewaagde gevolgtrekking uit voor ons *gunstiger* verschijnselen te onthouden. Om te weten, wat het Calvinisme voor de kunst is, moet veeleer raad gepleegd met de *geestesrichting* zelve van het Calvinisme, voorzoover deze de onderstellingen en verschijnselen beheerscht, waardoor wezen en werking van de *kunst*, en de aard van het *schoon*, dat haar sfeer is, bepaald wordt.

Verstaat men nu onder Calvinisme die opvatting van ons menschelijk bestaan, waarvoor Calvijns persoon en bewustzijn de moedergedachte, met de ontwikkelingslijn dier gedachte, bepaald heeft, dan plaatst ons onderwerp ons allereerst voor de vraag, wat uit Calvijns *formeel* beginsel voor de waardeering der kunst voortvloeit.

De hervormer van Genève wist zich formeel in zijn bewustzijn gebonden door de H. Schriftuur. Wat hem de grond dezer gebondenheid was en op wat wijze die werkte, mag mij thans niet ophouden. Het feit dat Calvijn dien band eerde, is onbetwist. Zelfs nog verder gaande dan Luther, die het „niets *tegen* de Schrift" tot leus koos, gold voor hem de regel: „niets dan *uit* de Schriftuur." Hij dreef dit niet enghartig, als gold die Schrift alleen naar *zijne* uitlegging, maar ruim; aan die Schrift steeds zijn eigen uitspraak appellabel. Altoos echter in dien zin, dat hemel en aarde voor hem niet bestond, gelijk hij of een ander die door het prisma van rede en zintuig *waande* te zien, maar gelijk de H. Schrift die toonde. Hieruit vloeit voort, dat dus ook de vraag naar de plaats, die *aan het schoone* is aan te wijzen, voor den Calvinist haar beantwoording vindt in hetgeen ons die H. Schriftuur over den ontologischen en kosmologischen samenhang der dingen openbaart. Niet op tekst aan tekst rijgen komt het daarbij aan, maar op het kennen van die wereld- en levensbeschouwing, die voorzooveel het schoone en de kunst aangaat, in de voorstelling der H. Schrift geboden ligt of ondersteld wordt.

Naar die voorstelling nu moet de kunst en het schoone thuisgebracht onder het hoogere en rijkere begrip van *Heerlijkheid*. [19]) „Heerlijk" is God zelf, en dit heerlijk-zijn bestond voor God reeds, eer de wereld was; want Christus bidt: „Verheerlijk Mij met de heerlijkheid, die Ik bij U had, *eer de wereld was*." [20]) Toch staat ze, ook eer die schepping er is, met

de schepping die komen zou, in verband, en drukt in God die majesteit uit, waardoor Hij zijn goddelijke volkomenheid met den hoogsten luister in een wereld kan doen uitstralen, om ze uit die wereld aan zichzelf terug te kaatsen [21]) Van Gods onzienlijkheid, zegt Paulus, is in de schepselen tweeërlei kennelijk: vooreerst zijn „eeuwige kracht", waardoor Hij ze schiep en in stand houdt; maar ook ten andere zijn „goddelijkheid" of Θειότης; en deze Θειότης is nu juist het stempel van goddelijke volkomenheid, dat, op creatuurlijke wijs, in elk schepsel naar zijn mate en zijn aard kan afgedrukt. [22]) Als de onvolkomenheid, naar Mengs schoone opmerking niet meer bespeurbaar is, schijnt dit creatuurlijk schoon in zijn volkomenheid. [23]) Deze Θειότης nu straalt God uit, zoowel in de geestelijke als in de stoffelijke sfeer van zijn schepping. Het lichaam wordt verheerlijkt, maar verheerlijkt ook de ziel. [24]) Er rust heerlijkheid op den ceder van den Libanon, maar ook op den Seraf voor Gods troon. [25]) Heerlijkheid blinkt in het nieuw Jeruzalem, maar heerlijk heet ook de geestelijke kerk, die vlek noch rimpel heeft. [26]) En beide liggen vereenigd in wat de Psalmist roemt: „Uit Sion, de volkomenheid der schoonheid, verschijnt God blinkende!" [27]) Het is niet in het doorschijnen der idee, gelijk Hegels school wil, dat de schoonheid der verschijning ligt, neen, Gods Θειότης leent een andere heerlijkheid aan den geest, en een andere heerlijkheid aan hetgeen de zinnen waarnemen. Zelfs dringt deze Θειότης óók door, zoowel tot den band, die het geestelijke en het stoffelijke saâmbindt als tot beider eigenaardige levensbeweging. Niet alleen ziel en lichaam kan schoon zijn, maar ook de persoon, die beide als orgaan bezit; en heerlijk eveneens de gedachte en het woord, de stemming en de daad, waarin zijn persoonlijkheid zich afspiegelt. [28])

Staat nu het stempel van deze Θειότης op eenig schepsel (altoos naar zijn aard en mate) zoo extensief als intensief zuiver afgedrukt, dan is zulk een schepsel verheerlijkt. Is deze doordringing, dank zij gebrekkige ontwikkeling, nog ónvolkomen, dan kan er wel Schoonheid blinken, maar nog geen Heerlijkheid. [29]) Ondervindt deze doordringing en inschijning tegenstand, dan komt het Leelijke uit; en slaat het goddelijke in zijn tegendeel om, het duivelsche en Afgrijselijke. [30]) En waar eindelijk deze Θειότης met haar ἀΐδιος Δύναμις zóó op ons aandringt, dat ze het perk van onze gemeene waarneming te buiten gaat, daar ontsluiert zich het Verhevene; een macht, die derwijs overweldigend werken

kan, dat Johannes op Patmos, bij het zien van „den Christus in heerlijkheid" als dood aan zijn voeten viel. [31])

Nu valt deze schepping, waarin dit heerlijke Gods schitteren moet, in twee deelen uiteen. In den beginne schiep God niet enkel *de aarde*, maar eerst zelfs *den hemel*. In die sfeer des hemels nu is deze Heerlijkheid aanstonds gereed en voleind; maar niet alzoo *op aarde*. De kosmos, waartoe wij behooren, begint met van een *lagere* orde te zijn, is bestemd een proces van ontwikkeling te doorloopen, en kan eerst aan het einde van dit proces de haar toegemeten creatuurlijke Heerlijkheid bereiken. En toen nu dit proces der verheerlijking, in stede van aanstonds door te gaan, reeds in het paradijs door de zonde gestoord wierd, zijn de doornen en distelen gekomen; is deze aarde, in stede van aanstonds te winnen in glans en schoonheid, zelfs nog *gezonken* beneden het niveau, dat ze oorspronkelijk bezat; en begon het Onoogelijke, het Leelijke en zelfs het Duivelsche en Afgrijselijke zich als een macht te openbaren, zoo in haar geestelijk als stoffelijk bestaan. [32]) In den mensch, in wien zich haar idée zoowel als haar vormenweelde concentreert, kwam dit het sterkst uit; en naast den mensch, die u door schoonheid van ziel of schoonheid van lichaam boeit, staat thans een ander exemplaar, dat u door een afschuwelijke ziel of afzichtelijke gelaatsuitdrukking afstoot. [33]) En daarom, als de κάθαρσις der Goddelijke gratie weer verschoonend op deze sfeer der schepping zal inwerken, dan *moet* de actuositeit der genade zich wel principieel op de menschelijke natuur richten. Dit is dan ook geschied in de Vleeschwording. God zelf liet in den Man van smarten zijn Θειότης door 's menschen schuld omsluieren en door 's menschen gezonken natuur omhullen. Maar daarna is het dan ook Immanuel, in wien onze menschelijke natuur uit het diepste der versmading opklimt tot de schoonste harmonie der Heerlijkheid. Christus in het heiligdom daarboven, in den staat zijner Heerlijkheid, en niet Maria, is de canon en het ideaal aller schoonheid. „Gij", zoo roept de bruid der kerk haar Bruidegom tegen, „zijt veel schooner dan de menschenkinderen!" En de profetie spelt: „Uwe oogen zullen den Koning zien in zijne schoonheid!" [34])

Doel van deze schepping der heerlijkheid is niet uitsluitend genieting aan het schepsel te bereiden, maar in de eerste plaats Gods *welgevallen* te dienen. Hij heeft alle dingen, ook deze Heerlijkheid, geschapen om Zichzelfs wil. [35]) Hij is het

die de glorie in en op zijn creatuur legt, maar om van zijn creatuur deze glorie terug te ontvangen. [36]) God zelf geniet volzaliglijk in deze Heerlijkheid. „Zijn vermakingen," zegt de Spreukendichter, „zijn met de menschenkinderen." [37]) God heeft εὐδοκία in de Heerlijkheid, die Hijzelf schiep. [38]) Hij, die het oor plantte, hoort ook de harmoniën. Hij, die het oog geformeerd heeft, ziet ook de glansen. [39]) Ge moogt dus het Schoon niet humaniseeren, alsof het Schoon alleen voor onze menschelijke waarneming bestond en alleen door ons kon genoten worden. Eer omgekeerd geldt eerst hier met volle klem het Soli Deo gloria, „Voor God alleen de Heerlijkheid!". En de roeping van alle schepsel is juist, om de Θειότης die God er in uitstortte en er als goddelijke dauw op drupte, Hem terug te kaatsen. „Laat ons vreugde bedrijven en Hem de heerlijkheid geven" is de grondtoon in alle lied des lofs. [40]) Hij heeft zijn dieren op duizend bergen. [41]) In de vlakten en op de hoogten, die eeuwenlang door geen menschenvoet betreden zijn, had Hij van den aanbeginne zijn glans op plant en dier gelegd, en in stroom en in waterval doen schitteren. En wie ooit de verrukking genoot, om op een dier met eeuwig ijs bedekte Alpentoppen de majesteit van Gods schepping te aanschouwen, beseft er met overweldigenden drang het dwaze van, om ook maar één oogenblik te wanen, dat enkel voor ons menschelijk oog deze flonkerende diamantenpracht op zijn gletschers glinsteren zou. Neen, ook het Schoone en het Heerlijke bestaat allereerst om Gods wille. Of hoe zou Hij, die er dit schoon eerst voor uitdacht en het er toen inschiep, geen zin noch oog hebben voor den afglans zijner eigen Θειότης in het schepsel? Zoo moge een valsch spiritualisme oordeelen, dat om den geest het stof niet telt; zoo mag een valsch materialisme wanen, dat, in het schoon der stof verzonken, geen oog voor het schoon des geestes heeft; maar zoo oordeelt niet wie in geest en stof beide eigen dragers der goddelijke heerlijkheid ziet. Hij toch weet, dat God lust heeft aan al zijn schepping; dat Hij, die in den hemel zit, met goddelijken humor den onschoonen waanzin van het creatuur belacht; en dat „God alles in alle schepsel", τὸ πᾶν ἐν πᾶσι, eens het hoogtepunt zijner glorie wordt. God zelf heerlijk in een rijk van niets dan Heerlijkheden! [42])

Op tweeërlei dient dus gelet, èn op de goddelijke kunst, die heerlijkheid schept, èn op de goddelijke εὐδοκία, die aan deze geschapen heerlijkheid lust heeft. In zooverre Hij het rijk der heerlijkheid schept, noemt de Schrift Hem den Kunstenaar

en Bouwmeester; en omdat die heerlijkheid, evenals al wat bestaat, alleen in God zijn einddoel vindt, gewaagt ze van een lust, een vermaking, een welbehagen dat God in zijn schepsel vindt. [43])

Dit brengt ons vanzelf op den mensch. Tegenover Kant, Schelling en Hegel, die de dichtkunst het hoogst stelden, heeft tot op zekere hoogte Herbart gelijk in zijn vooropstelling van de plastiek. [44]) Zijn eigen beeld te kunnen scheppen is de volkomenste kunst. Nu kan, dit spreekt vanzelf, de mensch niet zelf Gods beeld zijn. God vindt slechts in dien Éene, die zelf God is, „het uitgedrukte beeld zijner zelfstandigheid en het afschijnsel zijner heerlijkheid". Eer is „verzadigd te worden met Gods beeld" onze versmachting. Maar wel is de mensch naar Gods beeld geschapen en uit deze „Gottebenbildlichkeit" volgt nu tweeërlei: Vooreerst dat ook de mensch als kunstenaar kan optreden, en ten andere dat ook de mensch in de voortbrengselen zijner kunst lust heeft. Als beelddrager Gods draagt hij de mogelijkheid in zich, èn om iets Schoons te scheppen, èn om in het Schoone welgevallen te hebben. [45])

Dit kunstvermogen is in den mensch geen afzonderlijk vermogen, maar een ongebroken uiting van het beeld Gods in hem; en evenzoo het vermogen om het schoone te genieten is geen vermogen naast verstand en wil, maar de rechtstreeksche zin van zijn „Gottebenbildlichkeit" voor het Goddelijk stempel in het creatuur. [46]) „God heeft alle ding schoon gemaakt, riep de Prediker, en heeft de eeuw in 's menschen hart gelegd." [47]) Wat Kant beweerde, dat het schoon „ohne Interesse und ohne Begriff allgemein gefällt," nadert deze waarheid, maar neemt ze in te beperkten zin. De kunst strekt zich over heel ons leven uit. Ook ons karakter, onze omgeving, harmonisch te vormen, is schoone kunst, en al wat in het schoon van een karakter of van een Laokoongroep of van een waterval, ons door vorm, verschijning, verband of uiting weldadig aandoet, spreekt het beeld Gods in ons toe. Het Schoone voort te brengen en het Schoone in ons op te nemen, is niet de taak van een enkel vermogen in ons, maar van die „Gottebenbildlichkeit," die de grond is, waar ons elke kracht en elk vermogen in wortelt. [48])

Juist omdat in het heerlijke en schoone de Θειότης doorblinkt en God „zichzelf bekend is en niemand nader," moet elke poging om het schoone te ontleden, naar Winckelman's juiste opmerking, schipbreuk lijden. Zoodra ge het Schoon ontleedt, is het

weg. De stof en het karakter en de vorm, d. w. z. de dragers van het schoon, kunt ge in hun bestand bespieden, maar het Schoon zelf, waarvan ze de dragers zijn, nooit. Gelijk het leven sterft, voor het ontleedmes er aan toekwam, en de liefde verdwijnt zoodra ge haar verklaren wilt, zoo ook is het Schoon bestemd om gaaf en ongedeeld genoten te worden, en wie het zóó niet genieten kan, geniet het nooit. Zelfs waar het schoon van zeer lage orde schijnbaar nog analyse toelaat, onttrekt het zich fier aan elke begripsbewerking, zoodra het tot eenigszins hooger waardij klimt; tot ten leste het in *Heerlijkheid* overgegane Schoon kortweg elk onderzoek afsnijdt, en niets dan uw bewondering aanneemt, eenvoudig, wijl ge de Θειότης in God zelf zoudt moeten ontleden om ze te kunnen ontleden in zijn creatuur. [49])

Alle kunstvermogen in den mensch is den Calvinist daarom *gave Gods*; een werking in hem van den Heiligen Geest; die echter met de Geesteswerking, die vroom stemt, gemeenlijk geen gelijken tred houdt. Niet tot de *bijzondere*, maar tot de *algemeene* genade behoort hem kunsttalent en kunstzin. Juist toch de Calvinist had steeds een scherp oog voor het feit, dat God God bleef ook over de volken en personen, die Hem niet aanriepen; en dat Hij aan ons gevallen geslacht een heerlijken schat van denkkracht, rechtsbesef en kunsttalent schonk, die veelszins rijker aan de verwerpers dan aan de vereerders van zijn naam wierd toebedeeld. [50]) Hiermeê is niet gezegd dat Israel van kunsttalent verstoken bleef. Zijn prachtige poëzie toont het wel anders, en wie in Chipiez' werk de pracht der kapiteelen van den tempelzuil bewonderd heeft, weet beter.[51]) Maar toch, dat de eerste kunst die beoefend wierd, die der muziek, bij Kaïns nakomelingen opkwam, leidde Calvijn tot de juiste opmerking, dat God de gave der kunst veelal aan de vergeters van zijn naam schonk, die van Godswege, dank zij hun rijk wijsgeerig en rechtskundig en aesthetisch talent, aldus geroepen waren om op hunne wijze den Schepper te verheerlijken. [52])

Ook in de menschelijke kunst is derhalve de eigenlijke immanente Kunstenaar God-zelf, die ook in „de werken zijner werken" zichzelven glorie zoekt. De grond voor dit vermogen onzer natuur in de „Gottebenbildlichkeit", komt hem, evenals de vonk van het genie, en de schittering van het talent, en de wereld of de verbeelding, waaruit hij zijn gestalten grijpt, van God toe. Ja zelfs de eigen stijl en het karakter, die hij in zijn kunstproducten inschept, wortelen in het eigenaardige der persoonlijkheid, die Gods verordineering hem beschikte. Natuur- en kunst-

schoon staan dus niet tegenover elkander als goddelijk en menschelijk; slechts hierin verschillen ze, dat het natuurschoon *rechtstreeks*, het kunstschoon *middellijk*, uit God vloeit. Maar rechtstreeks of middellijk uit Hem geweld, in alle schoon blinkt nooit anders dan Zijn Θειότης, en van heel de kunstwereld, die Griekenland, Italië en ons Nederland schiep, komt niet aan den menschelijken kunstenaar, maar aan den Goddelijken Inwerker in dezen kunstenaar, de eere toe. Oefening baart nimmer kunst. Kunst wordt alleen uit God geboren. En al wat oefening en inspanning vermag, is slechts een minder maken van de beletselen, die het opvlammen van de goddelijke vonk in den kunstenaar tegenhouden. [53])

Met nog een laatste opmerking M. H. loopt deze vluchtige schets van den aesthetischen achtergrond der Heilige Schrift, altoos naar Calvinistische opvatting, ten einde.

Is, zoo vroegen reeds de wijzen vóór Socrates, de kunst een nabootsing der natuur, of gaat ze boven de natuur uit? Is ze μίμησις, of iets *anders*, of *meer* dan dat? En hierop nu antwoordt de Schrift tweeërlei. Vooreerst dat de natuur, wier schoonheid ons oog en ons oor indrinkt, niet de *hoogste* schoonheid biedt. Rijker doorschijning der Θειότης dan deze schepping toelaat, schittert in het rijk der Heerlijkheid. Hier slechts een enkele keursteen voor het diadeem, dáár de fondamenten zelf van het nieuw Jeruzalem enkel Jaspis en Smaragd. [54]) De kunst, die naar het hoogste reikt, moet dus boven de natuur uitsteken, en hij is geen kunstenaar bij Godes gratie, die niet, eer hij scheppen ging, geschouwd heeft in die goddelijke glorie. Maar ook ten tweede, het natuurschoon op aarde is wel in *graad*, maar niet in *soort* van het rijk der heerlijkheid onderscheiden. Met het eigen lichaam, waarmeê Immanuel aan het kruis hing, zit Hij thans in heerlijkheid aan 's Vaders rechterhand. [55]) Op Thabor is die heerlijkheid zelfs temidden van het natuurschoon, en als om die natuur te begroeten, verschenen. [56]) Op Sinaï wierd aan Mozes het „voorbeeld der hemelsche dingen" getoond, de תַּבְנִית, waarnaar hij den Tabernakel in zijn pracht zou oprechten. [57]) En als op Patmos de heerlijkheid, die komt, wordt afgemaald, zijn al de vormen, die ge ziet schitteren, verwant aan *onze* levensvormen, slechts in *graad* van eminentie verhoogd. [58]) Feil gaat dus wie, op Fichtes en Hegels voetspoor, de kunst van de natuur losmaakt. De Natuur blijft ons het patroon voor vormen en tinten, maar de echte kunstenaar doorgloeit die aardsche lijnen en kleuren met een dieper, rijker schoon.

Aldus ongeveer is de wereld van het Schoon en de wereld der Kunst, gelijk die in de Heilige Schrift ondersteld wordt. „Uit God, door God en tot God alle dingen" ook in deze wondere sfeer der Heerlijkheid. Maar juist daarom ligt in de ordonnantie van dat Schoon dan ook een voortstuwend motief, dat zich nergens stuiten laat. Het Schoone zoowel als het Heerlijke neemt geen vrede met een deel, maar eischt het geheel op. Schoon naar het lichaam, maar onschoon naar de ziel, vloekt. Gods θειότης wil in beide gelijkelijk uitkomen. En waar bij onze innerlijke verscheurdheid deze harmonie nog toeft, vaak zelfs antithese wordt, daar blijft het somatisch schoon wel schoon ook al is de geest nog onoogelijk of zelfs duivelsch, maar zulk eenzijdig schoon bevredigt toch onze εὐδοκία niet. Wat ge daarbij mist, is het schoon in het verband. En het schoon der zinnen, dat aan het schoon der ziel in zijn opbloeien als woekerplant de kracht onttrekt, eindigt met den zin voor de θειότης in ons eer te kwetsen, dan dat het dien bevredigen zou [59]).

Vraag ik nu ter oriënteering nog kortelijk, in welke verhouding deze Schriftuurlijke praemissen voor de aesthetiek tot haar jongste wijsgeerige ontwikkeling staan, dan zal ik mij uiteraard wel wachten, om een oordeel over haar onderscheidene scholen te vellen, maar dient toch op de volgende momenten gewezen [60]).

Voor de Schrift valt de tegenstelling tusschen het Idealisme en Empirisme in al haar schakeeringen weg. Vertoont zich de θειότης op eene eigene wijze in de geestelijke en op eene eigene wijze in de stoffelijke verschijnselen, en wederom op eene eigene wijze in de synthese of saamvoeging van beiden, dan hebben onderzoekingen als Helmholtz, Pfau en Semper instelden, [61]) even deugdelijk recht als de idealistische constructiën van Schelling of Solger, Seising of Köstlin, Zimmermann of Hartmann; [62]) maar moet in beide groepen gewraakt, dat ze het wezen van het schoon slechts òf in den geest òf in de stof zochten, aldus het ééne gebied van het schoon aan dat van het andere opofferend. Een kleur, een toon, een lijn kan even goed als een karaktertrek of stemming, een gedachte of daad, op zich zelf schoon zijn, en zelfs het „vrije schoon", waarop Kant wees, eischt waardeering [63]).

Herbarts realer opvatting van het Idealisme kan evenmin als Schopenhauers poging, om het zwaartepunt uit de idée in den wil te verleggen, den Calvinist bevredigen. Wel wordt het rehabiliteeren van het „Ding an Sich" zij het ook slechts in zijn vormen-

weelde, als tegenwicht tegen Fichtes dolgeloopen subjectivisme, dankbaar door ons aanvaard; maar het baat ons niet, zoolang de band tusschen het object en subject een open vraag blijft. En hoezeer in Schopenhauers thelematisch uitgangspunt, evenals in zijn pessimistische beschouwing van de gevallen wereld, aanknoopingspunten voor de ontologie en natuurbeschouwing der Schrift liggen, toch is zijn aesthetiek te los van zijn eigen pessimisme om ons verder te brengen, en zijn terugzinken van het „Leven" in de Nirvâna van het Zijn te Buddhistisch getint, om er het vergezicht van een „Rijk der Heerlijkheid," als de Schrift ons biedt, argeloos voor uit te ruilen [64]).

Solgers theosophie en Eckards nabootsing van Origenes vervallen in de voorstelling van een Geist-leiblich, waardoor de grens tusschen stof en geest uitgewischt en pantheïstisch, wat ook Eckard anders bedoele, God met de wereld wordt vermengd [65]).

Het verschil tusschen al deze voorstellingen en de Schrift is, dat de aesthetiek in al deze scholen het schoon humaniseert, insteê van het, niet enkel in oorsprong en energie, maar ook in doel en verschijning, te diviniseeren; en dat wijl hun in de schepping van den mensch naar Gods beeld het verbindingslid ontgaat, waardoor de mensch in dit gediviniseerde schoon èn zelf, onder God, de hoogste plaats erlangt, èn zoo tot het voortbrengen als tot het genieten van het rijkste Schoon bekwaamd wordt [66]).

Voorts ontsluit de Schrift door zijn voorstelling van het rijk der Heerlijkheid een aesthetisch vergezicht, waardoor op den samenhang èn van natuur en kunst, èn van geestelijk en zinlijk schoon, èn van het schoone en het goede, een verrassend licht valt [67]).

Door geest en stof beiden als creatuur te poneeren, doet de Schrift ons in beiden een orgaan van de Θειότης waardeeren, elk voor zich geroepen tot de vertooning van een eigen schoon; terwijl de inwoning van het schoon niet enkel in de materie, maar evenzeer in den geest de mogelijkheid schept, om het Schoon ook in God, die een Geest is, rechtstreeks te eeren, zonder dat òf het zinlijk schoon onderschat, òf het Goddelijk wezen genaturaliseerd wordt [68]).

Door het wezen van het Schoon in de doorblinkende Θειότης te stellen, wordt de oude strijd tusschen religie en kunst overgebracht naar de tegenstelling tusschen geestelijk en zinlijk schoon, terwijl dit alomtegenwoordig inschijnen van Gods

heerlijkheid in al wat ons als schoon der ziel of der oogen een lust is, het onderzoek naar de organen van het schoon geheel vrij laat, zonder het schoon zelf onder het ontleedmes te doen sterven [69]).

Eindelijk, om mij hiertoe te bepalen, er is in de aesthetiek nog te weinig met den Christus gerekend, die, „het uitgedrukte beeld van Gods zelfstandigheid” en tevens onzer gestalte naar ziel en lichaam deelachtig, ons heerlijk in de hemelen de synthese biedt, waarin het ideaal van het Ware en Goede met het Schoonheidsideaal niet abstract, maar concreet en in de volle energie des levens en der persoonlijkheid, samenvalt [70]).

Ware nu de wijsgeerige ontwikkeling der Aesthetiek, voorzoover zij onze gebondenheid aan de Schrift niet kent, tot een algemeen dwingend, door alle Aesthetici aanvaard resultaat gekomen, dan kon deze kritiek, die op de praemissen der Schrift rust, allicht gewaagd schijnen. Maar zoo is de toestand niet. Nog altoos staan de Idealisten links tegen de Sensualisten en rechts tegen de Empiristen gekant, en binnen den kring der Idealisten kruisen de Formalisten met de abstracte, transcendentale en absolute Idealisten nog steeds de wapenen, terwijl de Theosophen, en nu weer in Fechner de Eclectici, een eigen standpunt verdedigen. Een vaak chaotische dooreenmengeling van systemen, waarin Hartmann vruchteloos orde poogde te scheppen [71]). Immers dit mengelmoes van stelsels was het rechtstreeksch gevolg van Kants subjectief uitgangspunt, ook al was dit Subjectivisme bij Kant door de hypothese der „Wesensgleichheit” beperkt [72]). Vergeet toch niet, deze subjectieve lijn, die Kant trok, heeft zeer zeker reeds bij Fichte en Hegel ertoe geleid, om naar Herders profetie, een intellectueele aristocratie te doen opkomen, die voor den werkelijken nood der volkeren geen oog had, en daarom almeer zoo heftige reactie in het leven roept. [73]) Maar dit leggen van het zwaartepunt in het subject opende niettemin voor het Christelijk besef uitzicht, om ook voor zijn inhoud een wetenschappelijk recht van bestaan te veroveren. Wat bloedende striemen Kant ons ook toebracht, toch was hij het, die ook de Orthodoxie uit de Schablon's mechaniek van het Wolfianisme verlost heeft. [74]) De hooge moed en edele geestdrift, waarmeê de belijders van den Christus in Schleiermacheriaansche, Theosophische en Neo-roomsche kringen, thans weer in de school van Ritschl, de handhaving van een Christelijke wereldbeschouwing beproefden, danken ze elk op eigen wijs aan de forsche greep, waarmeê de athleet van Konings-

bergen zijn opereeren uit het subject aandorst. En al toont Ritschl's school, als rijpste vrucht, overtuigend, hoe deze Duitsche reveil van Christelijke wetenschap steeds verder afdoolt van onze heilige mysteriën, [75]) toch acht ik het een opmerkelijke winste, dat het „Wij gelooven en wij belijden", waarmeê de Reformatie hààr subjectief uitgangspunt koos, zoo verrassenden steun ontving uit de wijsbegeerte onzer eeuw. [76])

II.

Zoo bleek dan, M. H., hoe Calvijns formeel beginsel hem niet bond aan een wereldbeschouwing, die akosmisch de kunst uitsloot, en integendeel een ontologie en kosmologie te zijnen dienste stelde, waarin het rijk van het Schoone eere van Godswege had; maar zonder meer biedt ons dit nog geen maatstaf voor de richting, waarin het Calvinisme op dit terrein de geesten bewerkt heeft. Ik ga daarom thans materieel de eigenaardige karaktertrekken van het Calvinisme ondervragen, om te vernemen, in hoeverre deze de ontwikkeling van het kunstleven in de hand werkten of inwerkten op zijn verloop.

En dan sta op den voorgrond de Calvinistische vrijmaking van staat en maatschappij uit de boeien der kerk. Sedert Constantijn de kerk van Christus waande te sterken door haar in een staatskerk om te zetten, sproot uit deze tegen-Schriftuurlijke theorie velerlei kwaad. Uit den staat sloop de wereld in het kerkelijk organisme en door het kerkelijk organisme wierd een kerkelijk net om staat en maatschappij gespannen. Begunstigd door het zwakke politiek en sociaal gestel der toenmalige Germaansche en Gallische volken, leidde dit er heen, om de staatskerk al spoedig in kerkstaat om te zetten; en kwalijk kan ontkend, dat aan het einde der Middeleeuwen schier geheel de maatschappelijke levensuiting, en zoo ook de Kunst, een veel te kerkelijk karakter droeg. Zelfs de Renaissance miste de kracht om aan dezen tooverschijn te ontkomen, en al drong in de scheppingen der Van Eyks meer realiteit van karakter en detail, en al herschonk het Italiaansche palet natuur en actie aan de menschelijke gestalten, toch bleef beider kunst zich bij voorkeur in de kerkelijke sfeer bewegen. Koninklijk vrijgemaakt wierd de kunst door de Renaissance niet. Die volledige vrij-

making is eerst uit ons Calvinistisch Nederland haar toegekomen, en het is in niet geringe mate aan Calvijns opvatting van de verhouding tusschen de kerk eenerzijds en den staat en de maatschappij anderzijds, dat ze deze vrijmaking dankt. De grond voor deze juistere opvatting lag in zijn onderscheiding tusschen een algemeene en bijzondere genade.

Acht men dat enkel binnen de omtuining der kerk Gods heerlijkheid gezien wordt, en dat hetgeen onder de volken buiten het kerkelijk erf doorleefd wordt, een schier uitsluitend demonisch karakter draagt, dan natuurlijk moet wel het pogen ontstaan, om heel het leven kerkelijk te maken, en is exorcismus het geboden middel, om iets van het onheilige op het heilig terrein over te brengen. Maar daartegen juist kwam de Calvinist op. Hij weet niets van een exorcisme. Hij acht, dat ook het aardsche leven op zichzelf beteekenis heeft; bekent, dat er vonken van hoogere gratie ook in de heidenwereld gloorden; en belijdt, dat God de Heere na den zondeval, ook buiten de quaestie der zaligheid om, genadegaven aan dit menschelijk geslacht schonk, ten einde een eerbaar „menschelijk leven" mogelijk te maken. „Eeuwige zaligheid" is den Calvinist geen vrucht van een kerkelijk-maken der wereld, maar eeniglijk van uitverkiezing; en deze uitverkiezing, die op het eeuwige doelt, en de algemeene genade, die voor dit leven aan ons geslacht verleend is, zijn twee. Dit ging door voor de volken in hun tegenstelling tot Israel, maar ging natuurlijk ook door voor de onderscheiding van kerk- en volksleven in elk Christenland. En zoo is het geschied, dat de Calvinist de kerk binnen haar eigen perk terugwees, en naast en buiten die Kerk aan magistraat en volk den eisch stelde, om op eigen verantwoordelijkheid, buiten kerkelijk bemoeien om, een vrij en eigen leven tot Gods eere te leiden.[77]) Kerk en Maatschappij gingen dus uiteen. In de kerk wierd geen andere bekoring gezocht, dan die uit de mysteriën des heils vloeide, en derhalve alle wereldsch ornament opzijgezet; maar ook op de maatschappij wierd niet langer het strenge kerkelijk stempel gedrukt. Beide, kerk en maatschappij leidden van nu voortaan een eigen leven, hadden zich te ontwikkelen, elk naar eigen aard. In Rubbens en Rembrandt kenteekent zich deze overgang. In het van Calvinisme straks gezuiverd Zuid-Nederland blijft Rubbens wonder kunsttalent, hoe het ook perse en dringe, nog in den kerkelijken band; maar in het Calvinistisch Noord-Nederland weet Rembrandts goddelijk genie zelfs zijn Bijbelsche doe-

ken midden in onze burgermaatschappij te tooveren. De Kunst zweeft bij hem op eigen wieken. Van het kerkelijk koord is ze bij het ontplooien harer wieken verlost. En toen heeft ze zich op het volle leven geworpen. Vaak, ik stem dit toe, om in haar realisme te zeer het ideaal te vergeten. Maar toch met een verdieping van haar zin in natuur en leven, die aan geheel de latere ontwikkeling der kunst ten goede kwam.

Een tweede trek in het Calvinistisch karakter, uit den eerste voortvloeiende, is zijn waardeering van het lichaam na en om de ziel. Reeds uit de eerste catechismusvraag van onzen Heidelberger weet ge, hoe er „eenige troost" niet alleen voor het sterven, maar ook voor het leven, in gezocht wordt, dat we niet alleen naar de ziel, maar ook naar het lichaam Christus eigen zijn. Dit was de antithese tegen de Dooper-sche „mijdinge." De godzaligheid moet een gewin zijn met vergenoeging; met een belofte niet alleen voor het toekomende, maar ook voor het tegenwoordige leven. Streeft Romes ideaal er naar om geheel het leven onder de schaduw der kerk te brengen, en snijdt de Dooper het leven af, om niets dan een Godsrijk in eigen kring over te houden, de Calvinist begeerde voor zijn kerk het zuiverst geestelijk ideaal, maar vroeg naast en om die kerk een vrij en eerbaar burgerleven, dat zijn menschelijke natuur toesprak. Ziel en lichaam beide. Niet uit de wereld uitgaan, maar in die wereld zijn God dienen, en genieten van de gave, die Hij schonk. Den Dooper en den Calvinist moogt ge dus niet verwarren, en vooral niet op rekening van het Calvinisme stellen, wat in den zin van Dooperscheh wereldverachting ook nu nog in sommige, vooral methodistische kringen nawerkt. Het klooster is nooit door ons gemind, maar ook niet de eschatologische onderschatting van het aardsche leven. Veel religie en slordig op 't lijf, op kleeding of op huisraad, ging veeleer tegen den diep harmonischen zin van het Calvinisme in. Het schoon der zindelijkheid, waarin onze landaard uitblonk, was vrucht van deze zelfde realistische stemming. Veel van het kunstschoon onzer kleederdrachten en fabrikaten had gelijken oorsprong. En wel verre van het oog voor het schoon in deze wereld te sluiten, heeft onze opmerkingsgave voor het werkelijk leven het Nederlandsch kunstoog met verhoogde energie op die weelde van licht en tint gericht, die God zoo wonderbaar juist over onze Nederlandsche kuststreken met elken herfst uitgiet. Streng spiritualistisch in de kerk, maar even volop realistisch buiten

het bedehuis, heeft ons Calvinisme den zin voor het kunstschoon niet buiten noch boven het leven, maar juist in het leven gekweekt

Op de uitverkiezing vestig ik in de derde plaats uw aandacht. Niet dat elk Nederlander de diepte van dit mysterie gepeild heeft, maar toch oefende Calvyns machtige opvatting van Gods vrijmachtig verkiezende genade invloed op heel onze nationale levensopvatting. Het cor ecclesiae deed zijn kloppingen gevoelen in alle aderen der maatschappij. Electie nu heeft, met het oog op de kunst drieërlei in zich. Electie trekt het oog af van wat groot wil zijn, en boezemt voorkeur voor het kleine in. Vindt God er lust in, om zich te wenden tot een vergeten daglooner, die niets is, en om een verworpene naar de wereld te roepen tot prinselijke waardij in zijn Koninkrijk, dan verandert bij een volk, dat onder den indruk van deze electie leeft, de waardemeter. Het jaagt niet koortsachtig meer naar wat schittert en hoog is, maar wendt zich ook op zijn beurt tot het schijnbaar nietige, en ontvangt zin, om in dit schijnbaar onbeduidende en alledaagsche iets rijks te zoeken; het er in te tooveren; en het er weer aan te ontlokken. Gevolg waarvan is, dat het op kunstgebied noch aan Grieksche mythologie, noch aan Heiligen of Heroën lust heeft, maar in elk voorwerp van het ordinaire leven een beduidenis ontwaart, om door kunstelectie iets, dat niets was, in een voorwerp van aller bewondering om te tooveren. Vandaar onze genreschool. — Maar ook de uitverkiezing richt het oog op de menschelijke persoonlijkheid. Verkeerde het den bloode op het slagveld in een held, het deed ook den man, die de daad bestaan had, met vragende verwondering aanstaren. Electie ter zaligheid heeft ook in de Schrift tot breeder achtergrond een electie tot een levenstaak en een roeping voor een iegelijk in zijn werkkring Dit bracht rust in den levenstoon, schonk beslistheid voor twijfeling, en deed achter elk burger, die iets kostelijks bestond, dat wondere mysterie zoeken van de kracht die hem aandreef. Vandaar de voorliefde voor den mannenkop; het weergeven van dien man niet als buste, maar ten voeten uit; en in onze Regentenstukken eenerzijds die overweldigende macht van uitdrukking en karakter, en toch ook weêr die wondere harmonie, die hun kloeke gestalten en forsche figuren, door ze in geheimzinnigen lichtglans te doopen, saamsmelt en vereent. — En eindelijk, electie dringt in de diepte van het ellendige in en grijpt om te redden achter het sombere en gedempte der smart. En vandaar, naar

Taines schoone opmerking, dat zich verdiepen bij Rembrandts school in het leven achter de sombere tinten. Het is niet al zonneschijn in ons menschelijk aanzijn. Op o, zoo machtig deel van ons leven rust een chiaroscuro, en de poging om stemming en gewaarwording van ons menschelijk leven in dat sombere zelf te bespieden, drukt op Rembrandts school, beter dan het in eenig heiligenbeeld kon, het merk van den Christus Consolator. Of zag ook niet de eeuwige Ontfermer uit hooger klaarheid in het schuldig Chiaroscuro onzer gevallenheid neêr? [78])

Ons Calvinisme, en hiermeê kom ik tot een vierden trek, is democratisch van aanleg. Democratisch, niet om het leven neer te trekken tot de ruwheid van den botterik of praalhans, maar om aan den burger het besef in te prenten, dat hijzelf meê staat en maatschappij vormt, en deswege zelf tot uitkomen en handelen verplicht is. Welnu, democratisch is in ons Calvinistisch Neerland dan ook de Kunst geworden en die kunsten, die meer aristocratische toestanden voor heur bloei eischten, tierden hier nauwlijks of niet. Noch in de bouwkunst, noch in de plastiek lag onze sterkte, ook al waren we heel Europa's leermeesters door penseel en etsnaald. De bouwkunst evenals de beeldhouwkunst vragen om paleizen en kathedralen, roepen om machtige heerschers en luisterrijke kerkvorsten; ze eischen een macht, die de volken beheerschen kan, om sommen schats in monumenten van eigen heerschappij om te gieten. Slechts waar de ligging van het land een leven in de open lucht bevordert en natuursteen onder den bodem schuilt, zag men ook in vrije staten deze kunsten bloeien. En al ding ik dan ook niets af op den lof door Trahndorf aan, wat hij noemt, het „ehrlich und wahr sein" van onze Neerlandsche bouwkunst gegeven, toch belette het democratisch karakter van ons Calvinisme in den staat het opkomen van een weelderig staats- en hofleven en in de kerk het opkomen eener rijke hiërarchie, een gelukkige ontstentenis, die onze bouwkunst en beeldhouwkunst ten onder hield, om schier alle kunstvermogen sâam te trekken op palet en lier. [79]) In het Iconoclasme lag het beletsel voor den opbloei der plastiek niet. 's Heeren gebod toch verbood wel het zich neerbuigen voor het beeld, niet het beeld zelf, gelijk reeds de Cherubsgestalten in den Tabernakel bewijzen. En voorzoover het aan élk afbeelden van het creatuur een perk stelde, bestreed het de zonde met de producten der schilderkunst eveneens De vernieling van veel schoons en heerlijks

in den terecht gewraakten beeldenstorm bewijst dan ook niets tegen de liefde, die den Calvinist voor het schoon bezielen kan. Vandalisme van ruwe klanten, die alle eeuw en in elk land in stukslaan lust hadden, moge eronder hebben geloopen; motief was alleen een ijverend opkomen tegen wat in de Plastiek als misbruik wierd afgekeurd. [80])

Een vijfde onmiskenbare trek in ons Calvinisme is, dat het schier allerwege huislijken zin heeft gekweekt. Zijn belijdenis van het algemeene priesterschap der geloovigen sprak hierin. Van priesterlijke inmenging losgemaakt, wierd het leven uit de kathedraal naar ieders woning teruggetrokken, en in die woning naar het centrum van het eigen hart. Het leven was niet buiten, maar binnen. Niet voor het oog der menschen, maar voor God. Gods oordeel in de conscientie woog zwaarder dan het oordeel der publieke opinie. Er volgde decentralisatie, en na afloop van de bange worsteling met Spanje, vond elk huisvader zich vrij en gelukkig in zijn eigen huislijken kring terug. En toen nu, als vrucht van die worsteling, de welvaart toenam, zonderlinge veerkracht in elk bedrijf voer, en in tegenstelling met den onrustigen oorlogstoestand, waaruit men kwam, kalme vrede elk Nederlander gezellig, gelukkig en tevreden stemde, ontwaakte er in het Nederlandsche hart zulk een sympathie voor den huishaard en zulk een welgevalligheid aan zijn polders en beemden, dat men er met het sympathetisch oog steeds rijker schoon in ontdekte, er poëzie van het hart op droop, en zoo het aanzijn gaf aan die origineele school van het Hollandsch burgerleven, met zijn huislijke en landelijke tafereelen, die nog onlangs, ook in haar repristinatie, ons te München lauweren schonk [81]). Zelfs de Jan Steentjes zonder ik daarvan niet uit. Ons zelfgenoegzaam burgerleven had ook zijn drastische zijde, en ook bij dit drastische kon de geest niet rusten, eer het in de tentoonstelling zijner zelfverlaging geoordeeld lag [82]).

Minder gunstig voor de ontwikkeling der kunst was ongetwijfeld een zesde trek, die niet verzwegen mag. Het Calvinisme is puriteinsch. Het verbood spel, dans en komediebezoek, en had weinig sympathie voor het naakte beeld. Zedelijke motieven golden hier. Datzelfde Calvinisme, dat door zijn eeuwige verkiezing alle verdienste aan het goede werk ontzeî, verloor zich zoo weinig in lijdelijk ethisch indifferentisme, dat geen richting sterker dan juist de Calvinistische op eerbaarheid en ingetogenheid drong. De gedachte, dat het naakte beeld

niet te beitelen noch te penseelen viel, of een vrouw moest haar schaamte overwonnen en zich urenlang naakt in het atelier aan mannenoog vertoond hebben, stuitte. En ook het niet geloochend feit, dat geen schouwburg bloeit zonder offers van vrouwlijke achtbaarheid te vergen, en schier elk acteur door het gestadig zich inspelen in anderer karakter van eigen karakter beroofd, en dies innerlijk onwaar wordt, nam niet in. Het drama zelf verwierp men daarom niet. Ook te Genève verklaart Calvijn zich uitsluitend tegen misbruik. En ware de gesteldheid der geesten ernaar geweest, om een eerbaar drama, tragisch zoowel als komisch, zonder actrices, gelijk eens te Athene, te verkrijgen, het protest zou niet gehoord zijn. Niet tegen het ideale, maar tegen het zichzelf verlagend drama ging de strijd. [83]) En wie uit Breederoo's tijd de tooneelen van zijn Lucelle naslaat, waarbij zelfs een Tesselschade lustig toekeek, en in onze dagen iets van het leven achter en voor de schermen in onze groote steden hoorde, kan kwalijk de klacht onderdrukken, dat de overprikkelde genotzucht, die het publiek naar den schouwburg trekt, met kunstzin weinig meer dan den naam gemeen heeft, en ons volk, niet enkel ethisch maar ook aesthetisch, eer verarmt dan verrijkt. [84]) Den echten kunstvriend komt dan ook eer het tegendeel van een lach om de lippen, als hij in de brandpunten onzer moderne beschaving van weinig anders dan van een dramatische uitspatting en misvorming verneemt, die de echte dramatische kunst almeer dreigt te dooden. En moge nu al een volk, dat, gelijk in Zuid-Europa, op straat leeft, het drama niet ontberen kunnen, een Calvinistisch volk, dat zich bij voorkeur in het drama, zoo komisch als tragisch, van het huislijk leven verdiept, blijft van het openlijk drama verre, zoodra dit niet anders dan tot den prijs van zedelijke verachtering te genieten is. [85])

Een laatste trek, waarop ik u wijs, is de ongetemde vrijheidszin, die het Calvinisme overal, waar het optrad, aan de natie wist in te boezemen. Het libertatis ergo was en bleef voor ons Calvinisten het ons onontvreemdbaar devies. Hoe ook deze vrijheidszin wederom in het dogma der verkiezing wortelt, kan thans niet aangewezen. Genoeg zij het aan Bancroft's woord te herinneren, „dat mannen, die zich door God verkoren wisten, voor tyrannen noch duivelen beefden". [86]) Maar juist met dien vrijheidszin bedauwde het dan ook de kunst. Of verklaart zich niet juist alle kunstdrift uit het motief, om zich te ontworstelen aan den bangen druk, waarmeê de

macht van de natuur, van lot en omgeving, van verleden en toekomst, van besef en stemming en indruk, onze persoonlijke vrijheid in banden slaat? Eerst in die vrijmakende uitwerking toont de kunst het echte kunnen en handhaaft ze de eere van haar naam. Door die echte kunst- en vrijheidsdrift gedreven, schiep Neerlands volk zijn eigen onherbergzame erve om in een kunsttafereel, waarvoor de polderdijk de lijn aangaf. Aan die door vrijheidszin verwarmde kunstdrift wist het in huisraad, kleederdracht en fabrikaat een kunstwereld voor den landzaat te scheppen, die nòg op den buitenlander den indruk althans van het interessante maakt. En dank zij diezelfde aandrift, die vrijheidszin ook in het kunstvermogen blies, verraste het vreemdeling en landzaat met die schoone schepping van penseel en etsnaald, die nóg in de kunstgalerijen van Europa en Amerika den roem vertelt van ons voorgeslacht. [87])

Saamvattend wat we vonden, kom ik dus tot deze slotsom. Het Calvinisme, voorzooverre het ook buiten den kring der Calvinisten in enger zin, zijn stempel op ons volksleven drukte, bezit dáárin zijn onvergankelijke verdienste, dat het de Kunst aan zichzelf hergaf; voor de kunst een dusver ongekende wereld in het gewone burgerleven ontsloot; voor de schoonheid in het schijnbaar nietige het oog van den kunstenaar opende; en door het kweeken van vrijheidszin de kunstdrift geprikkeld heeft. Voorts dat het uit de breede rei der kunsten, de architectuur en plastiek eer tegenhield dan ontluiken deed. En eindelijk dat het, overmits bij de disharmonie van ethisch en aesthetisch leven het verlies van zedelijke veerkracht het smadelijkst zou zijn, van de tooneelkunst, niet gelijk die moest zijn, maar gelijk die bleek alleen te kunnen wezen, zijn gunste beslist aftrok. [88])

Een resultaat, waarbij natuurlijk geenszins betwist wordt, dat ook geheel andere invloeden van nationale aanleg, van landaard, volkshistorie en kunstgenie aan de eere onzer ongeëvenaarde kunstontwikkeling in de zeventiende eeuw deel hadden, maar dan toch geprotesteerd wordt tegen den laster, dien men in onhistorische kringen aan ons Calvinisme nagaf, alsof het in obscurantisme de kunst slechts verachten leerde, en in de verrukkelijke kunstwereld, die terstond na zijn triomf hier het oog bekoren kwam, niet ook zijn lichtspoor achterliet.

———

III.

Met opzet M. H. zweeg ik dusver van de Dichtkunst en verschoof haar bespreking naar het laatste deel mijner rede, om zoo tevens terug te komen op het vraagstuk van den Calvinistischen stijl. Zulk een eigen stijl mist het Calvinisme. Wel maakte het de kunst vrij, bood het haar een nieuwe wereld om in te tooveren, en oefende het zijdelings invloed op de keuze van haar stof en haar stemming, maar tot een bouwen en beitelen, een schilderen en etsen in eigen stijl kwam het niet. Daartoe heeft wel het Buddhisme en de Islam, heeft wel het oude Byzantium en het Rome der Middeleeuwen, maar heeft niet het Calvinisme het gebracht; en zoo staan we dan voor de vraag: Strekt deze leemte aan het Calvinisme tot oneer? Ligt in die ontstentenis van eigen stijl een verwijt?

En dan meenen wij voor ons die vraag zeer beslist in ontkennenden zin te moeten beantwoorden. Zulk een eigen stijl toch is bij elk dezer machtige geestesrichtingen steeds geboren uit een huwelijk van de kunst met de Godsvereering, [89]) en juist bij de vereering van het Eeuwige Wezen bleek het Calvinisme steeds van elke inmenging der kunst wars. Diep was den Calvinist het hooge woord van Jezus: „God is een Geest, en die Hem aanbidden, moeten Hem aanbidden in geest en waarheid" in de ziel gezonken, en door den prikkel van dit zeldzaam ideale woord gedreven, kreeg het aan het kaalste Spiritualisme lust. Zelfs leidde dit aanvankelijk tot een schadelijk uiterste en begon de Calvinist in Schotland, en op enkele dorpen ten onzent, behagen te scheppen in wat onoogelijk en wanluidend was. Liefst schavotkleur voor de bank, waarin men zat, en wanklank in den zang, waarnaar men luisterde; zelfs een orgel in de kerk mocht niet. En nu denk ik er natuurlijk niet aan, deze wansmaak der overdrijving, [90]) die bij sommigen uit reactie tegen Rome's overladen tempelweelde geboren wierd, in bescherming te nemen, maar vraag toch of er voor het standpunt zelf: dat in de „vergadering der geloovigen" het schoon der ziel en niet der zinnen moet schitteren, geen waarheid schuilt in Hegels opmerking, dat het godsdienstig gevoel, naarmate het geestelijk lager staat, te machtiger door het zinnelijk schoon bekoord wordt, en naar gelang het fijner besnaard is, te minder voor dit zinlijk schoon aandoenlijk blijkt? [91]) Ik ontzeg daarmeê het recht van bestaan niet aan wat men Christelijke kunst noemt, in haar tegenstelling met de kunst der antieken, maar ik ontken, dat de

kerstening der kunst in haar kerkelijke dienstbaarheid moet gezocht. In veel ernstiger zin Christelijk is mij de kunst, als ze „de antiek-heidensche" opvatting van den mensch, de natuur en het bovenzinlijke prijsgevend, haar blik op het leven door Bethlehem en Golgotha bepalen laat, of ook aan het vergezicht, dat ons Immanuel's verrijzenis en hemelvaart opent, de motieven voor haar idealer scheppingen ontleent [92]). En al blijft dan ook de onvergankelijke verdienste onaangevochten, waarmeê Byzantium en het Rome der Middeleeuwen de kunst aan de paganistische verleiding onttrok, om haar binnen de tempelmuren onder kerkelijke voogdij te stellen, toch is het, zoo al geen hooger, dan toch stellig geen minder verdienste, dat het Calvinisme de kunst mondig dorst verklaren en op eigen verantwoordelijkheid de wereld inzond, om tot zichzelve te komen in the struggle for life. Geen eigen kunststijl te hebben was dan ook, niet slechts voor het Calvinisme, maar voor het Protestantisme in zijn algemeenste afmeting, juist krachtens de geestelijke vrijmaking van den mensch, die de Reformatie tot stand bracht, systeem. Zelfs de poging, die gewaagd is, om in de nieuwe wereld der tonen, die Bach en Händel ontsloten, een specifiek-Protestantsche kunstopenbaring te beluisteren, acht ik dan ook mislukt [93]). Althans ten onzent is van ons muzikale meesterschap, dat nog een Johan Okeghem en Josquin de Près in heel Europa handhaafden, [94]) na de worsteling met Spanje zelfs de heugenis verdwenen, en het eenig gebied der kunst, waarop ook het Calvinisme zijn eigen stempel wel moest afdrukken, is juist dát terrein, waarop de stijl van het soort bijna geheel in de karakterlijn van den enkelen kunstenaar ondergaat, ik bedoel de Poëzie.

Onder al zijn kunstgenooten is alleen de Dichter de volkomen vrijgeborene, van natuur en tijdgeest desnoods onafhankelijk, alleen levende bij de gratie van zijn God [95]). Uit zijn eigen borst toch welt niet alleen èn vorm, èn tint, èn gloed in zijn scheppingen over, maar ook het erts, waarmeê hij toovert en waaruit hij zijn beelden boetseert, is niet anders dan die wondere taal, die als een sublimaat van onnaspeurbare fijnheid het denken van zijn eigen volk belichaamt, en daarom ook door hèm nooit kan gevonden worden dan dooraderd met wat dringt en perst in zijn eigen bewustzijn. Hem meer dan eenig kunstgenoot kwam daarom de eerenaam van Poëet, d. i. ποιήτης of schepper, toe; want bij hem was het bijna letterlijk het doen ontstaan van wat er schoons gezien werd „uit dingen, die niet gezien worden"; een opbrengen van erts en vorm beide uit de

diepte van het nationaal en persoonlijk besef. Hier moest dus wat den Calvinist bewoog wel naar buiten dringen. En dat te meer in ons land, waar de internationale markt, die voor alle overige kunstenaars openstond, voor den Dichter geheel was afgesloten. Onze muzikale scheppingen hebben in de zestiende eeuw het verwende oor van den Venetiaan gestreeld en de gewelven der Sixtijnsche kapel betooverd; onze etsen betaalt Albion en Amerika nóg met goud; en naar de juweelen onzer schilderkunst dingt heel Europa; maar van Vondel weten ze niet, die Neerlands taal niet machtig zijn, en Bilderdijks naam zelfs staat in de kunstgeschiedenis onzer eeuw niet vermeld. Dit sloot Neerlands dichters vanzelf binnen den nationalen kring op, en zoo kon het niet anders, of ook de tegenstellingen, die in den boezem dier natie worstelden, moesten in de Poëzie aan het woord komen. Hier gaat dus de eenheid teloor, en splitst zich de ééne stroom der Poëzie in veelheid van takken. Rustig, als met zilveren tint, kabbelden haar wateren langs het Muiderslot, en in gouden glans doopte de Prins der dichteren haar witgekuifde golven aan Amstel's boorden. Anders zong de leeuwerik zijn morgenlied in Hofwycks lommer, en anders weer floot de goudvink in Sorgvliets dreven. Brederoo was Revius niet. Feith en Kinker zijn heel andere naturen. Nu nog, wie heeft ooit van Da Costa geverg dom met de Genestet, van Beets om met Schaepman in koor te zingen? En al is voor Bilderdijk geen evenknie, noch voor hem, noch na hem, te noemen, toch overklonk ook zijn priesterlijk lied den koorknapenzang zijner dagen met nog iets anders dan met de kracht van zijn dichterlijk genie, ook zijn kracht school in een eigen dichterlijke inspiratie. Bilderdijk, het is zoo, was, als Calvinist, Milton niet [9]). Zelfs verlokte de razernij van een Robespierre hem soms tot onvrijzinnige gedachten; maar wie naast het *Paradise lost* Bilderdijks onafgewerkt Epos legt, tast en grijpt toch in die verwante en elkaar aanvullende stof bij Milton en bij Bilderdijk *beide*, de eenheid van de Calvinistische gedachte. Niet immers in een anders leiden van de vruchttak, maar uit de eenheid van den wortel spreekt het soort [97]). En vergis ik mij dan als ik in Revius zoo goed als in Huyghens [98]), uit Bilderdijk's Epos niet minder dan uit Miltons stouten zang, mij nog altoos dienzelfden donder van Gods vrijmachtige Souvereiniteit in de ziel voel dreunen, dien het Geuzenlied in zijn „Sidon quaet en verwoet, en heeft noyt Christenbloet, ghelyk ghi doet ghedroncken," over „Antwerpen ryck, de Keyzerlycke stede," deed losbarsten? [99])

Maar hoe, als naast Huyghens en Revius, en lang voor Bilderdijk, de spelende zanger van den Trouringh, als óók Jacob Cats, om gehoor vraagt? Of vlocht ook vader Cats niet een tuil voor Bogermans Synode? [100]) En was ook het godgeleerd damast, waarin 'slands Raadpensionaris zijn symbolische figuren stikte, dan niet onberispelijk gereformeerd? [101]) Ongetwijfeld M. H.; en het zou even onhistorisch als onbillijk zijn, zoo we weigerden vóór Bilderdijk in Cats den oorspronkelijken dichter te eeren, die even als hijzelf een eigen dichterschool, en dat een school van beslist Calvinistische kunst, gesticht heeft. Metterdaad Cats en Bilderdijk zijn, elk in zijn eigen genre, onze Calvinistische hoofddichters; en terwijl uit Revius' naam alle klank wegstierf, en Huyghens' „Korenbloemen" voor den grooten hoop reeds lang verwelkt zijn, leven Cats en Bilderdijk nog als meêsprekende figuren onder ons Calvinistisch volk voort. Geen blinddoek ligt ons bij die betuiging op het oog, en nooit zal dweepzieke vereering den Calvinist verleiden, om òf in Cats het gemis aan rijker ideaal, òf in Bilderdijk het rythmisch „gepruttel" van den kniezenden grijsaard te verschoonen. [102]) Bovenal denkt geen onzer eraan, om wat Cats, eer hij huwde, en Bilderdijk na gehuwd te zijn, en gehuwd weer huwend, misdeden, uit liefde voor hun ons dierbren naam schoon te praten. Iets eigenaardigs in den Calvinist is het, dat hij zelfs bij de geloofshelden der Schrift dat belang der vergoelijking niet kent. Ook bij den uitnemendste onzer keurgeesten blijven we zonde onverholen zonde noemen, en al wat onze liefde in hen eert, is de kunstgave en de gratie onzes Gods. [103]) Doch waartoe hierover meer? Immers niet voor de personen dezer zangers, maar uitsluitend voor hun kunsttalent in verband met het Calvinisme vraagt het slot mijner rede uw aandacht, en uit dát oogpunt beschouwd, ja, dan, ik ontveins het mij niet, staat ook Cats bij mij hoog.

Ik weet het, niet ieder oordeelt zoo. Om met Busken Huet te spreken, zijn er nog altoos achterlijke critici, die „in dezen godvreezenden moneymaker de incarnatie zien van den Nederlandschen demon"; [104]) maar gelijk Busken Huet zelf, en reeds vóór hem Potgieter en Van Vloten van zoo onbillijk oordeel waren teruggekomen, kentert almeer de publieke opinie en geldt billijker waardeering van den Catsiaanschen genius niet langer als vergrijp tegen den aesthetischen smaak. Hoe kon dit ook, na wat Bilderdijk zelf, kunstrechter zooals weinigen, hem uit Brunswijk toezong:

„O, Cats, als dichter meer dan al die u verachten,
Gij, wien de dank behoort der laatste nageslachten,
Aan wien ik (wie 't ook zij, die op uw eerkroon smaalt)
Ook zelf de lauwren dank, aan Pindus' voet behaald." [105])

Nu laat ik den spot, waarmeê men dezen zang, waaruit ik dit viertal regels lichtte, gehekeld heeft, rusten; maar doe u, ter rechtvaardiging van mijn saamvoeging van Cats met Bilderdijk, toch opmerken, hoe Bilderdijk zelf in dit lied zijn genealogische dichterverwantschap met Cats niet slechts erkend, maar ons voorgeteekend heeft.

De Muze van Sorgvliet ontleende de verven voor haar palet aan de poëzie van het symbool. Door de macht van het symbolisch schoon moet de wereld om ons met de wereld in ons saâmsmelten, en in dit, als eenheid gegrepene en doorschouwde en als levende eenheid ons toesprekend, heelal het heilig lied der liefde in alle melodie, uit alle accoord, op haar hoogste en haar laagste tonen beluisterd worden. Cats was dichter door heel de schepping en het levensdrama, dat in haar wierd afgespeeld, in één dichterlijke greep te vatten.

Hoor maar wat Bilderdijk getuigt:

o, Cats, wat wellust als voor 't onverzaadbaar hart,
Uw dichterlijk heelal mij 't eerst ontsloten werd!
De wareld nam voor mij een nieuw, een ander wezen!
't Werd alles zinnebeeld, door u getrouw te lezen,
't Bracht alles zich op mij, mijn innig zelfgevoel,
Mijn drift, mijn neiging thuis. Mijn zoetst, mijn eenig doel
Werd, mij te steunen in mijn wil en denkvermogen.
Wat was hield m'een tafreel van 't gene ik was, voor oogen.
Heel 't Lichaam wierd m'een beeld van 't onlichaamlijk Ik,
En 'k vond mij d'aarde ontrukt van 't eigenste oogenblik. [106])

En sprak aldus uit de Catsiaansche poëzie heel de wereld, om en in ons, Bilderdijk in levend, bezield Monisme toe, dat Monisme sloot hem niet stoicijnsch in hoovaardij op, maar leidde, zoo zong hij verder:

Tot Hem, in wien ik mij en 't wezen aller dingen
Vond afgeteekend: bron en oorsprong van 't bestaan,
In alles uitgedrukt, in alles na te gaan.

. . . .

Die me, als een onddeel in zijn schepping, meê voor 't best
Der wareld vormde en op mijn standplaats had gevest. [107])

En in die symbolisch één gewordene, door Gods adem door-

zweefde wereld, drong nu door Cats' dichterlijk besef de gloed der alles prikkelende, aandrijvende, bezielende, versmeltende Liefde.

Een nieuw verschiet bood zich mijn uitzicht aan,
'k Zag alles door één gloed bezielen en verwarmen:
Heel 't menschdom was m'één tronk, wiens uitgeslagene armen
En ranken weerzijds zich omkronkelden, elkaar
Tot steun verstrekten en tot schutsel: aâr en aâr
In plant en diergestel van loutren zegen vlieten
En alles door elkaâr en in elkaâr genieten.
'k Zag Liefde, als 't heiligst vuur, door alles uitgebreid,
't Heelal vervullen met de ondenkbre zaligheid
Die ze uitstort. 'k Zag heur vlam door heel de schepping blikkeren,
'k Zag z' in mijn eigen borst gelijk een vonkje flikkeren,
Dat, aangeblazen door des levens ademtocht,
Heromwoelde in het hart, en als naar voedsel zocht.
'k Voelde 't vonkjen [108])

Wierp nu Bilderdijk om deze geestelijke affiliatie aan Cats de eere van zijn eigen dichtergenie, om voor Cats wierook te branden, het rijker blazoen van zijn eigen dichtadel weg? Geenszins, Mijne Hoorders! Één met Cats in den poëtischen grondtoon, was hij zich niettemin volkomen van zijn hoogeren rang, die verre boven Cats uitging, bewust. Uit haar asch ja, verrees in zijn lied de Phenix dier eens weggestorven poëzie, maar met luisterrijker gevederte en melodieuzer slag. Wat Cats in eenvoud van tonen zong, was het hem een wellust, zoo hij 't

In grootscher stijl en trant mocht volgen èn verschoonen,
Wanneer, door u geleerd in 't schildren van de ziel,
Mijn kunst uw toets versterkte, en, moedige Virgiel,
In u haar Ennius, haar meester mocht erkennen,
Om met een hooger vlucht u uit 't oog te rennen.
Uw teekning leven gaf door rijker coloriet!
En meesleepte in mijn stroom, waar gij gematigd vliet!
Hoe streelde 't mij, o Cats, wanneer ik uw tafreelen
Heur waarheid, en uw kunst heur juistheid mocht ontstelen,
Maar door een nieuwe zwier en ongetoomden gloed
Doen gelden in een eeuw, die Dichtkunst hulde doet! [109]).

Glimt er nu niets dan laf verguldsel in deze loftuiting? Spreekt er louter overdrijving van den altoos overdrevene in zijn toeroep aan Cats, als hij zingt:

Aan u behoort mijn eerste en grootste dichtlaurier?

Zoo waant meer dan één, maar als Calvinist — en misschien is alleen de Calvinist hier zielkundig, door sympathie van geest, tot het indringen in Bilderdijks zielsuiting in staat — als Calvinist zeg ik dat niet. Overdrijving, het zij zonder omwegen erkend, spande ook hier den zang te sterk; maar onder die overdrijving school toch de taal van het genealogisch aan zichzelf ontdekt genie. Er was meer dan men waant uit Cats „leuterend gerijmel", zoo men 't noemt, in Bilderdijks schitterende poëzie overgegleden. Vergeet niet, uit de rups wikkelt zich de kapel los; rups en vlinder zijn in levenskern één.

Ge hadt, dit versta ik, na de reuzenworsteling met Spanje en Rome beide, van den Calvinist een machtig epos, een lyriek der bevrijding, een diep in de karakters ingesneden drama als van Shakespeare verwacht. Maar wie zoo spreekt, rekent met onzen landaard niet. Een echt Hollander is bang voor water, en staat tot ergerens toe te aarzelen aan den kant, of hij den sprong wel wagen zou; maar, eens in het water, zwemt hij als een rot. En zoo ook, eenmaal uit het water weer op het droge gekropen, denkt hij nauwlijks meer aan den stroom, waarin hij de forsch gespierde armen uitsloeg. Ons flegma spreekt daarin, en niets verrast u na het Bestand meer, dan de snelheid, waarmeê ons volk zijn slagzwaard in de spade en zijn spies in sikkels heeft omgesmeed. Er is bijna geen overgang. Vandaar dat Bilderdijk, toen het Calvinisme aan het eind der vorige eeuw gekrenkt wierd, met forsche stem den strijdzang aanhief, maar Cats temidden van het triomfeerend Calvinisme van huishaard en altaren zong. Echt poëtisch in eigen strijd slechts de voortzetting en herhaling van de worsteling uit Oud en Nieuw Verbond ziende, vonden onze vaderen hun epos in oud Israëls annalen, de zielsverheffing der lyriek in David's Psalmodie, hun drama in de geloofsworsteling der wolke van getuigen gereed liggen; en wat het volk vroeg en Cats het schonk, was niet verheffing van eigen glorie, [110]) maar een poëtisch inleven in den buit van vrede en huislijk geluk, ons als vrucht onzer worsteling door den God onzer slagorden in den schoot geworpen.

Op dien buit wierpen zich onze meesters van het penseel, en op dien buit heeft ook Cats zich geworpen. Elk stuk van dien buit bezag hij met zijn dichterlijk microscoop tot in zijn innerlijkste samenstelling, en het is die kostelijke schat van huislijke zieleweelde, dien Cats ons in den zachten glans van Goddelijke goedertierenheid uitstalt.

De belijdenis van Gods vrijmachtige Souvereiniteit heeft een dubbele zijde. Van den éénen kant werpt ze ons in het stof voor de Majesteit waarmeê in de worsteling der elementen, der beginselen en der geesten God de Heere zijn bestel en raad doorzet; maar ook anderzijds vraagt ze, zoo uw predestinatie geen fatalisme zal worden, uw opmerkzaam oog voor het doordringen dierzelfde Majesteit in heel het zwellende leven van natuur en menschenwereld, tot in het kleine en schijnbaar nietige toe. Eerst hiermeê is het dualisme uitgebannen, en komt in al den omvang van ons menschelijk leven Gods Souvereiniteit tot haar recht. God Souverein in het buitengewone, dat u anders verschrikken zou, maar Souverein ook in het ordinaire leven, dat u zonder die hoogere wijding afmat en ontzielt.

Welnu, Cats vindt zijn landgenooten uit het ballingsoord en van het slagveld in huis en stulp weergekeerd, uit het ongewone in het gewone, alledaagsche, ordinaire leven teruggekomen, en nu maakt hij hun bij dien gang van het alledaagsche leven, al wat er tikt en woelt, belangrijk. Als Calvinist is hem niet enkel de man interessant, maar ook de vrouw en het kind en de dienstmaagd. Interessant elke bezigheid en bedrijf en beroep. Interessant studeervertrek en kantoor, maar ook keuken en kraamkamer. Interessant elke speling in dat rijke drama, dat bij dag en bij nacht binnen de vier muren van ons Hollandsch huis wordt afgespeeld. Geheel deze interessante wereld grijpt hij zinrijk-poëtisch in haar machtig motief van het echtelijk leven. En naar dit motief van het wondere huwelijk zijn lier aanstemmend, schikt hij heel uw menschelijk leven om dit éénc middenpunt. Ja, hij verlengt van uit dit éénc middenpunt, dier vrouw en man verbindende liefde, de vonkende straal tot in het leven van plant en dier, van schelp en magneetnaald. Heel de natuur, en straks, heel de historie, wordt door Cats als meistreel der liefde en in liefde bloeiend op het vlechtwerk zijner symboliek onzen Calvinist in huis gedragen [111]). En als hiermeê de poëtische betoovering gelukt is, glijdt ongemerkt langs gouden draad deze aardsche liefdeweelde over in de mysteriën van het geestelijk huwelijk; de bruiloft in stad en dorp wordt symbool van de Bruiloft, die eens Christus met zijn kerk zal vieren; en dien milden glans, die het leven in hut en stulp verzilvert, voelt én baas én knecht tot zich neerstralen uit het liefdeleven van den Drieëenigen God [112]). Den Calvinist was niet meer de priester des geloofs voor het hoogaltaar, maar de geloovige zelf bij eigen huisaltaar, hoofdfiguur in het drama des levens

geworden. En dat leven des gezins in zijn onuitputtelijken rijkdom te doen schitteren; wat er strams aan was, soepel, wat erin verkleumde, warmer, wat er zondigs in woelde reiner te maken; en dan over dat gezellige, drukke leven om het huisaltaar nog een ander tooverlicht dan van den huishaard te laten spelen, — dát is het, wat Cats in zijn eindelooze variatiën, maar toch altoos al zijn kracht op dit ééne doelwit saamtrekkend, ten beste van ons volk heeft bestaan.

Dingt ge hier nu op af, dat de goede beste praatvaêr, die in de kamerjapon door zijn slabedden wandelde, dit dan toch wat al te papa-achtig, in te platte taal, soms onkiesch, op het kantje van het onkuische af, en bijna altoos te moraliseerend gedaan heeft, dan ga ik goedschiks bij die klacht een goed eind weegs met u. Er valt niets tegen in te brengen; het zich altoos opsluiten in het ordinaire leven heeft ook Cats' moraal te ordinair, en juist daardoor niet zelden immoreel gemaakt. Hier en daar vonken in zijn minnetafereeltjes wel terdege sprankjes, waarbij niet alle vlas vertrouwd is. Soms gerijmeld en geleuterd, dat de ooren er u moe bij worden, heeft buiten kijf ook Cats bij het afgaan zijner dagen. Al te vaderlijk is Cats altoos geweest. En het taaldamast en taalkristal van een Vondel en een Bilderdijk heeft nooit op zijn burgertafel bij den luchter geglinsterd.

Maar te ver moogt ge deze grievenceel ook niet trekken. De tinten van Vondels palet zouden bij de tafereeltjes, die Cats ons bood, niet gepast hebben. Niet uit marmer, maar uit terra-cotta moest hij zijn beelden boetseeren. Bij zijn lager genre hoorde een lager soort van taal. Maar over die ordinaire taal bezat hij dan ook zoo onbetwistbaar meesterschap; die kneedde hij met zulk een kunstvaardigheid; en daar zong hij uit zoo zoet en zangerig, dat het ons aan taalsmaak schort, zoo die taal ons taaloor niet streelt. Dat niet Cats' minnepoëzy in de zestiende, maar wel de Fransche romans in de zeventiende eeuw, onze huislijke zeden bedierven, weet ge ook wel, en dat Cats juist zóólang in ons land gelezen is, als de zuiverheid onzer huislijke zeden nog met de blankheid van ons koper en het sneeuwwit van het marmer onzer gangen om den eerepalm dong, is op het punt van uw sexueele grief zijn genoegzame vrijspraak.[13]) Geleuterd heeft hij soms, maar is dan Bilderdijk nooit in gerijmel verloopen? Quandoque dormitat bonus Homerus. En wie spreekt hier Vondel, wie Goethe, wie Schiller zelfs vrij? En houdt ge aan, en werpt mij tegen, dat

de booze druppel van andere poëten bij Cats dan toch tot boordevollen beker wierd, dan vraag ik op mijn beurt, of zijn huismuze dan anders dan huistaal kon spreken, en of de vaderen uit die dagen in hun brieven, in hun aanspraken, tot in hun predicatiëtoe dan soms niet gerekt en niet omslachtig waren? Och, hun flegma maakte hen tot altoos redegevende wezens, en voor dat redegeven namen ze den tijd. En wat nu zijn grootvaderlijke allures betreft, die vindt ge in alle taal bij alle gnomische dichtkunst weder. Als „wijzen in de poorte" verzamelen ze het stadsvolk om zich, of als vaderlijk vriend lichten ze de klink van uw huisdeur op, om u al het profijt van hun inzicht en ervaring te komen bieden. In zekeren zin spreken ze u toe als boden uit een hooger sfeer gezonden, en wat Cats in zijn zinnebeelden zong, klonk in veler oor schier als vervolgzang op het Boek van Salomo's spreuken. [11])

En daarom de eere van Dichter in echten zin, dichter bij Godes gratie en onder de Dichters poëet, van min verheven genre, maar in dat genre toch van eersten rang te zijn geweest, blijf ik voor Cats handhaven. Dat kan niet gevoelen, wie in idealistische overprikkeldheid of in belustheid op verguldsel en rythmisch vernis zich aan den Catsiaanschen eenvoud stoot. Maar beseft ge, wat het is, in één poëtische gedachte heel het leven van hemel en aarde, van mensch en natuur saam te vatten; in die ééne gedachte met al den gloed van uw hart en al het talent van uw genie in te leven; en te staan naar den roem, en dien roem te verwerven, om het bezielend en toch nuchter, het versmeltend en toch veredelend schoon dier gedachte onder het bereik van oud en jong, van boer en burger, ja, onder het oog en in het oor van heel een volk, en dat van een volk zooals het onze toen was, te brengen, — dan immers ben ik zeker ook van uw instemming, als ik wat Cats ons als erfenis achterliet, niet maar „bundels verzen" noem, maar een wereld van poëzie.

Zoo heeft dan ook ons volk in zijn kloeker dagen het begrepen, en aan Cats is gelukt, wat noch Vondel, noch Bilderdijk bereiken kon: hij is volksdichter, man des volks, huisvriend onzer natie geworden. Onder geen volk vond Cats' populariteit haar wederga. Eerst toen in de vorige eeuw de pit uit ons volk opgeteerd en zijn veerkracht verslapt was, is die dankbre vereering in laatdunkende minachting verkeerd. En zóó niet was in Bilderdijk de man van reusachtige kracht verwekt, die tegen die nationale zelfverlaging zijn banbliksem slingerde, of Cats' roem herleefde weer, en op Bilderdijks voetspoor

heeft, zij het ook schoorvoetend, het dichtend en dichtlievend publiek eener jongere generatie in Cats den Dichter weer geëerd.

Niet laag sla ik den zegen aan, die aan ons Calvinistisch volk uit zijn Dichtader is toegekomen. Doopersch Dualisme, en methodistisch Pedantisme, hielp zeker niemand beter dan Cats uit ons midden bannen. Om den wat stroef gesloten mond van den Calvinist heeft Cats vaak een gezonden lach doen spelen [115]). Poëzie in niet te hoogen stijl is door hem in kringen ingedragen, die anders allicht aan alle aesthetische ontwikkeling gespeend waren gebleven. Hij heeft tot opmerken genoopt, tot nadenken geprikkeld, en bij jong en oud zin voor intuïtieve wijsheid gewekt. Aan dat wondere huislijk leven, waaraan hij zijn motieven en tinten ontstal, heeft hij dien root met woekerwinste weergegeven. En onder jok en scherts, onder beeld en gnomen door, blijven hem toch altoos de hemelen geopend en zingt hij voor het oor van den Kenner van ons hart.

En vraagt ge — om, eer ik eindig, nogmaals Cats en Bilderdijk saâm te voegen — of Bilderdijk dan toch niet onvergelijkelijk hooger staat als één, met wien Cats nauwlijks in gelijken adem te noemen zij, dan tintelt er in Bilderdijk, behoeft het nog gezegd, een macht van genie, een weelde van taal en rythmus, van omvatting en schittering, waarbij Cats geheel wegvalt. Bij den een de bergstroom, die u meêsleept, bij den ander een matig vlieten, waarbij de roeispaan niet te onpas komt. Mits ge maar ook inziet, hoe Cats juist in dien kalmer eenvoud, door zijn zelfbeperking en de concentratie van al zijn geest op één enkele levensgedachte, een weldadige rust en daardoor een klaarheid en natuurlijke levenswarmte in zijn poëtische wereld inbracht, als waartoe Bilderdijk nooit geraken kan.

Het verschil tusschen Cats en Bilderdijk is dan ook niet, dat de een slechts rijmelaar, en alleen de ander Calvinist zou geweest zijn. Calvinistische dichters, en dichters van eerste orde, stichters zelfs van een eigen dichterschool, zijn ze beiden geweest. Slechts hierin gaan ze uiteen, dat al wat Cats zong democratisch van toon en type was, terwijl in Bilderdijk al de kracht blonk, maar ook al de schaduw uitkwam van den aristocratischen geest [116]). Voegt nu die beide saâm, en immers ge moogt roemen in uw rijkdom! Nooit zal Bilderdijk populair worden, noch ooit Cats smakelijke spijze bieden, gelijk de adel

van ons geslacht die gaarne heeft. Het verschil tusschen aristocratie en democratie is ook op aesthetisch gebied niet weg te cijferen. Beider zin en neiging gaan uiteen en ook beider smaak vraagt dies om andere bevrediging. Er zijn nu eenmaal vlakten en er zijn bergtoppen ook onder het geslacht van de kinderen der menschen. Beide worden elk op eigen wijze uit de éene wolk gedrenkt. En veerkrachtig zal onze Calvinistische ontwikkeling op dit terrein dan eerst worden, als onze staatslieden en rechtsgeleerden, onze leeraars en artsen, kortom al onze mannen en vrouwen van hooger geestesadel uit Bilderdijk de καθάρσις van het schoon weer vrijmakend op hun besef laten werken, en tegelijk onze winkeliers en onze bazen, onze nijvere burgers met onze trouwe boeren, als jong en oud heel ons menschelijk leven weer doopen durft in den zachten glans, ik zeg niet van Cats, maar eener Catsiaansche poëzie.

En zoo ben ik dan aan mijn slotsom toe, M. H.

Gelijk ons bleek zijn het Calvinisme en de Kunst volstrekt geen elkaar onverschillige figuren, die, sprakeloos en zonder groet, heur wegen kruisen op de markt des levens. Integendeel, omdat het Calvinisme een heel het leven beheerschende richting is, moest het wel zijn verhouding ook tot de wereld van het schoone bepalen. En dat heeft het gedaan door de kerk van de overladenheid der kunst, en de kunst van het overwicht der kerk te bevrijden, en voorts aan de kunst den eisch te stellen, dat ze, als gave Gods aan ons menschelijk geslacht, ons den rijkdom van de poëzie in ons menschelijk leven ontdekken, het ons verschoonen, het bezielen, en ons erin vrijmaken zou, tot glorie onzes Gods Krachtens zijn strenge opvatting van Gods Souvereiniteit heeft het naast en onder de hoogheid Gods steeds den mensch, naar wien de kiezende genade uitging, in zijn belangwekkendheid den kunstenaar aanbevolen. Naar zijn democratischen aard kon het noch bouwkunst, noch beeldhouwkunst begunstigen, en moest het de kunstkracht wel concentreeren op schilderkunst, dichtkunst en muziek. Ook voor het schoone niet anders dan in den naam van Hem, die de Heilige is, ijverend, heeft het steeds ontheiliging van het schoone gezien in wat slechts jacht op zingenot en prikkeling van den hartstocht bedoelde, en, in naam der echte kunst, in elke kunst de zelfverlaging bestraft, die ons ontmannen inplaats van veredelen zou. Krachtens zijn eigen beginsel kon het

Calvinisme geen eigen kunststijl scheppen zonder in strijd met zijn uitgangspunt te komen. En waar het bij zijn Dichters wel tot een afdrukken van eigen stempel moest komen, daar is het beurt om beurt de worsteling van God om den mensch, en van den mensch om zijn God terug te vinden, die den grondtoon van hun zangen vormt.

Noch het onschoone in den levensvorm, noch het wansmakelijke in toon en tint trok ooit den echten Calvinist aan. Onze vaderen minden het blank der zindelijkheid, eerden zonder preutsch te zijn een kloeke netheid. Hun oog was fijn op de kleur, hun oor gevoelig op den klank. Disharmonie of slordigheid in vorm en gewaad, in stijl of voordracht stak hen. Met zin voor het schoon van nature rijkelijk begaafd, duldden ze niet, dat door roest of stof, ook in overdrachtelijke beteekenis, het schoon van het leven afging. Onze Calvinisten waren geen Doopers en kwamen met de kracht van den weerzin op tegen de wereldverachting der dweepzucht, die ons eerst al het schoon der zinnen ontstal, maar om het zich later in den naaktlooper op het schoon der ziel te doen wreken. En ook nu nog M. H., hangt er de eere van ons Calvinisme aan, dat we ons niet naar de overgeestelijkheid van het Piëtisme lokken, noch door den onhistorischen zin van het Methodisme ontzenuwen laten. Ons Calvinisme dorst naar harmonie; het roept om evenwicht tusschen natuur en geest, tusschen ziel en lichaam, tusschen de toekomende en deze tegenwoordige wereld. En dan alleen zal in de eeuw, die straks wordt ingeluid, ons Calvinisme weer zijn volle bekoring oefenen, als het — wat waar en goed en schoon is in één gouden snoer saamrijgend — niet enkel dogmatisch in het doen schitteren der waarheid, en niet alleen practisch in het doen blinken van gerechtigheid, maar ook weer aesthetisch in het schoon, dat geest en stof doortintelt, de θειότης van onzen God verheerlijkt.

Ik heb gezegd.

ANNALES ACADEMIAE.

Zij het mij thans vergund, over te gaan tot het verhalen van wat tijdens den duur van mijn tweede Rectoraat binnen onze Academie voorviel of haar van buiten wedervoer.

Het eerst geef ik u daartoe een statistiek van de kweekelingen onzer hoogeschool. Waren voor nu acht jaren onder mijn eerste Rectoraat de lessen met vier studenten begonnen, onder mijn tweede Rectoraat klom in het Album discipulorum het aantal ingeschrevenen tot honderd en vier. Van deze honderd en vier ingeschrevenen hebben achtereenvolgens drie en twintig jonge mannen ons verlaten, zoodat deze cursus met een getal van een en tachtig kweekelingen aanving.

Onder de drie en twintig, die van ons gingen, zijn er drie, die ons door den dood ontvielen, togen er drie naar Afrika en Azie, is er één gepromoveerd in de rechten, zijn er tien als Bedienaren des Woords bevestigd, ontvingen twee onzer candidaten een beroep, ging één student over naar de stedelijke Universiteit, en is door drie de studie opgegeven.

Van de één en tachtig kweekelingen, waarmee deze cursus aanvangt, zijn er negen en zestig veterani en twaalf novitii, die saâm naar de gekozen studiën aldus zijn ingedeeld: Enkel Theologie kozen zestig kweekelingen; enkel Letteren acht; enkel Rechten vijf. Godgeleerdheid en Rechten pogen zeven hunner te saam te smelten, terwijl Letteren en Theologie gehuwd wierd in den polyhistorzin van twee onzer kweekelingen.

Ook zonder dat vaderlijke goedwilligheid of rekening met aloude usantiën gevaar loopt te veel op de gestrengheid van

den aan te leggen maatstaf af te dingen, mag in het gemeen aan deze jonge mannen een goed getuigenis niet onthouden, noch wat hun manier van verkeer aan onze academie, noch wat hun studie aanbelangt. Met bij ons te komen, en niet de Overheidsschool te zoeken, wagen ze veel. Naar een troebeler toekomst bewegen ze zich over meer dan gerimpelde wateren. Ze moeten zich behelpen met minder „leerkrachten", gelijk onze matter-of-fact- tijd een hoogleeraar thans catalogiseert. Uit die leerkrachten zien ze vaak veertig percent van het beschikbaar vermogen nog overgeleid naar staatkundige of kerkelijke bemoeiing. Met de nieuwere boeken komen ze er niet; de oudere boeken loopen soms tot een prix-fou op; en de handboeken, die men onderstellen mag dat in wording zijn, steken nog in de geboorte. Zoo loopt het wieltje hunner studiën niet op een zandweg, terwijl ze ook als student in het studentenleven de ruimere keus, die het vriendenhart aan machtiger scholen vindt, missen; velerlei inrichting en instelling, die aan het studentenleven spanning en glans leent, om hun kleiner aantal derven moeten; en daarbij nog aan de onaangenaamheid bloot staan, dat vriend en vijand met arendsoog op hen gluurt, of hun ook soms bij een enkele stap de enkel zwikte.

Toch worstelen ze moedig in de frischheid van hun jeugdig hart tegen stroom en tij op. Wonderzuiver weet hun tact soms het juiste midden te treffen tusschen hetgeen in den student ondragelijke Philisterhaftigkeit, en in den gedoopten jongeling nog ondragelijker losbandigheid zou worden. Gezonde humor doet het zijne daarbij. En zonder in het minst u onze studenten te willen voorstellen als viermaal twintig Zuilen-heiligen, mag met dank aan God, en tot eere onzer school toch geroemd, dat geest en toon onder hen uitstekend zijn, en ook de toon, die een psalm des lofs uit eigen zielservaring doet zingen, niet altoos ontbreekt.

Na onze kweekelingen kom ik tot het corps hoogleeraren. Reeds toen een vorig maal mijn geachte ambtgenoot de Savornin Lohman, die destijds als Rector aftrad, aan onze Annalen voortspon, wist hij dat Dr. Hoedemaker ons ging verlaten, maar mocht er niet dan terloops van gewagen; want als Rector wist hij het, eer hij zijn Annalen schreef, nog niet officiëel. Op mij rust derhalve de taak, om op de wijze, gelijk ik meen dat zulks behoort, dit heengaan van onzen voormaligen collega in

onze Annalen te boeken. En dan acht ik, dat van dit heengaan tweeërlei is te zeggen. Eerst een woord van leedwezen; want het hart schreit er bij, als bij zoo droeve verlegenheid om nieuwe katheders te bezetten, een zoo goed bezette katheder onverhoeds verlaten wordt door den man, die haar sierde; meer nog, het vriendenhart voelt zich beroofd en het broederhart is droef gestemd, als banden, voor mij althans van twintig jaren, verbroken worden, en een aantrekkelijke persoonlijkheid, wiens vertrouwen u waard was en voor wiens oor ge geen geheim hadt, u plotseling den rug toekeert instêe van het ronde gelaat. In Hoedemaker was zooveel vereenigd. Zijn aanleg was zoo rijk. Zijn taal zoo bezielend. Zijn blik op het leven zoo frisch. En dat alles nu afgesneden, teloorgegaan na zoo kortstondige genieting. Mijne Hoorders, persoonlijk vooral lijd ik onder die breuke. En dat te meer, om wat ik in de tweede plaats zeggen moet; want tegen dat heengaan heb ik ook mijn beklag. Dr. Hoedemaker was een der stichters van onze school. De overtuiging, dat het naar de stichting eener Vrije Universiteit heenmoest, viel hij reeds voor vijftien jaren bij. Aan alle saâmspreking, die tot ons ontstaan leidde, nam hij van meet af deel. Tegen elk denkbeeld, om half werk te leveren, heeft hij zich het kloekst verzet. En dat we in geen geval een theologische school, maar in elk geval een Universiteit moesten worden, dreef hij het sterkst door. Geen kerkelijk afhankelijke, maar vrije hoogeschool, heel het vaderland ten beste, was steeds zijn leuze. En om wat oorzaak verliet hij ons thans? Alleen, omdat dusver het grooter deel van onze kweekelingen de Bediening des Woords zocht in kerken, die zijn sympathie moesten derven. Niet langer derhalve ons beginsel, noch ook onze universitaire inrichting, maar de weg, dien onze kweekelingen in het leven kozen, wierd de toetssteen, die zijn oordeel bepaalde. Zoo gaf hij de Universitaire maatstaf prijs. Iets wat, ofschoon inconsequent, in mijn oog deswege toch verschoonlijk is, overmits onze tegenstanders bijna het onmogelijke deden, om in den klank der publieke opinie ons met de Kerkelijke Doleantie te vereenzelvigen, en tegen den overweldigenden indruk dier publieke opinie bleek het licht bewogen en fijn aandoenlijk sensorium van onzen toenmaligen vriend en ambtgenoot niet onder elke constellatie bestand.

Was het, nu zelfs aan een stichter en hoogleeraar onzer school, die op het Kapitool bij onraad alarm had moeten slaan, zoo dichte nevel voor het oog trok, in Directeuren en Curatoren niet

nog eer verklaarbaar, dat de storm der publieke opinie hun te machtig werd? Schier als een wonder in onze oogen is het dan ook, dat in deze beide Colleges zoo weinig slagen vielen, en de leeggewordeu plaatsen reeds zoo snel en zoo uitnemend wierden bezet. We betreuren daarom het heengaan van de broederen Fabius en Van Boetselaar en Felix niet minder, maar na hetgeen in Hoedemaker mogelijk bleek, verstonden we hun onvermogen, om de Universiteitsgedachte zuiver te houden, en begrepen we hoe de booze kerkelijke demon ook hun den blik verward had. Slechts blijft het ons een raadsel, wat zij, zoo wel als onze oude vriend Hoedemaker, thans doen zullen. Op alle tonen hebben ze met ons, en immers uit de diepste overtuiging van het hart, het lied gezongen, dat het onderwijs der Overheids-hoogeschool voor den Christen onbruikbaar was; en thans, nu ook wij verworpen zijn, waar vinden ze hun Hooger Onderwijs thans?

Laat ons, waar die vraag nog op antwoord wacht, inmiddels èn van Dr. Hoedemaker èn van dit drietal Broederen een christelijk afscheid nemen. Zij hun dank gezegd voor wat ze een reeks van jaren voor onze Universiteit geweest zijn; worde het hun gegund voor de eere onzer beginselen, zij het ook op ander terrein, nog lang en met eere te strijden; en sta het bij ons allen vast, dat zoo zij en wij getrouw aan ons gemeenschappelijk uitgangspunt blijven, de lijn van de parabool, zoo niet ons, dan toch onze kinderen weer saâmbrengt.

Een bede van mijn hart, waarna ik met de summierlijke vermelding volstaan moge, dat thans in het collegie van H.H. Directeuren als gewone leden optraden de Heer G. N. Th. à Th. van der Hoop, oud-Lid der Tweede Kamer, Burgemeester van Doornspijk, en de heer E. G. Wentink, lid der Provinciale Staten van Utrecht, wonende te Schalkwijk; terwijl als plaatsvervangende Directeuren gekozen wierden of opschoven de Heeren C. M. E. van Löben Sels en Mr. Th. Heemskerk, beide leden van de Staten-Generaal. De vacature in het College van Heeren Curatoren duurt nog voort.

Voor wat ons onderwijs aanbelangt dient vermeld, dat de lessen geregeld gehouden zijn, en dat, zoo goed zoo kwaad het ging, ook voorzien is in de lessen, die anders Dr. Hoedemaker gaf. Uit het College van H.H. Curatoren leende zich hierbij Dr. Van den Bergh tot het geven van lessen over de practijk van de Bediening des Woords, en Ds. Van Schelven tot het behan-

delen van de Christelijke Zedekunde. Een kostelijke dienst, waarvoor hun de dank onzer school geboden zij.

De examina liepen hun geregelden gang, en verrieden klimmende degelijkheid van studie. Een nieuwigheid bij onze examina was de nadere regeling der doctorale examens, waarvoor eenige noodige bepalingen wierden vastgesteld, wier overtollige voorlezing in deze eeuw van het gedrukte woord u door een noot aan den voet der bladzijde wordt uitgespaard. [1])

Wat echter naar buiten ruchtbaarder wierd, was het goed van stapel loopen van onze eerste promotie. Ook hiervoor wierden de noodige bepalingen (zie nogmaals den voet der bladzijde [2]) vastgesteld, en Jonkheer nu ook Meester W. H. de Savornin Lohman was de eerste, die zich, na kloeke en dialectisch

---

[1]) Voor het Doctoraal-examen in de Godgeleerde faculte't is door Heeren Curatoren het volgende bepaald:

„Het Doctoraal-examen in de Theologie gaat over de volgende vakken:

„1°. De uitlegging van de Heilige Schrift; waarbij ook uit de dichterlijke en profetische boeken van het Oude Testament plaatsen ad aperturam worden voorgelegd;

„2°. De geschiedenis van de Christelijke leer en leerstellingen;

„3°. De wederlegging van oude en nieuwe leerstellige dwalingen; en

„4°. Het Kerkrecht.

„Bij het eerste gedeelte van dit examen worden aan den examinandus een of meer onderwerpen uit die vakken opgegeven, waarover na eenige dagen een schriftelijk opstel door hem bij de Faculteit ingeleverd en voor haar verdedigd moet worden.

„Alleen candidaten in de Godgeleerdheid aan de Vrije Universiteit worden tot dit examen toegelaten."

In de Acta van den Senaat van 17 April 1888 leest men:

[2]) „Wat de regeling der promotie aangaat worden de volgende besluiten genomen:

1. Voorloopig zal de promotie plaats vinden in de Schotsche Zendingskerk.

De bepaling van dag en uur staat aan den Rector. De Promovendus zal achter den Senaat de zaal, waar de promotie plaats vindt, binnenkomen.

2. De Directeuren zullen worden ingelicht, dat hun een dissertatie zal worden gezonden, waaruit zij tijd en plaats der promotie kunnen vernemen. Wanneer H.H Directeuren tegenwoordig willen zijn, zullen zij met het gewone ceremoniëel worden binnengeleid.

3. Door den Rector zal worden gezorgd, dat eene officiëele bekendmaking der promotie en het titelblad der dissertatie worden aangeplakt ad valvas academicae.

4. De Rector zal het titelblad der dissertatie nazien, na kennis genomen te hebben van het advies der faculteit.

5. De Promotor zal door de faculteit worden aangewezen.

6 Dissertaties zullen worden toegezonden drie dagen voor de promotie aan de leden van den Senaat, aan Directeuren (niet aan provinciale Directeuren), aan Curatoren en aan de Bibliotheken.

7. Door den Promovendus zal worden gestort *dertig gulden* bij een *private* en *veertig gulden* bij eene *publieke* promotie."

8. De Rector zal zorgen dat bij deze eerste promotie het orgel bespeeld worde in de Schotsche kerk. Hij zal het sein geven of laten geven, wanneer de promotie begint.

schoone verdediging van een algemeen geprezen proefschrift, den doctorsbul in ons midden zag uitgereikt. Laat dan over

9. Het concipieeren der noodige formules wordt aan de prudentie van den Rector overgelaten.
10. Een bul zal worden ontworpen door den Rector en den Ab-actis.
11. De Rector kan voor ditmaal den promotor laten promoveeren.
12. Aan den bul zal worden gehecht het Universiteitszegel.

Voorts wierden deze Formulieren vastgesteld:

1. Voor de Promovendus:

a. Ter inleiding van zijn verdediging.

Onder inroeping van de hulpe Gods; op gezag van den Rector dezer Universiteit; met machtiging van den Senaat; en volgens besluit van de Rechtsgeleerde faculteit, sta ik gereed thans openlijk mijn proefschrift, handelende van . . . . . . naar vermogen te verdedigen, teneinde door die verdediging den graad van Doctor in de [Rechtsgeleerdheid] aan de Vrije Universiteit te Amsterdam te verwerven; weshalve ik U allen, die mij de eer wilt aandoen van tegen mijn proefschrift, of de daarachter gevoegde stellingen op te komen, alsnu uitnoodig Uwe bezwaren te willen inbrengen, en, moge het zijn in termen, die bondig en op het eerste hooren begrijpelijk zijn, de gronden te willen aangeven waarop Uwe bedenking rust.

b. Na zijn verdediging.

Nademaal dan hiermede deze plechtigheid ten einde loopt, zij vóor alle ding lof en prijs en eere opgedragen aan God Drieëenig; en zij het mij voorts vergund mijnen oprechten dank te bieden aan den Rector voor zijne machtiging: aan den Senaat der Universiteit voor zijne medewerking; aan de Juridische faculteit voor haar mij gunstig besluit; aan mijnen hooggeëerden Promotor voor zijne voorlichting: aan hem, en met hem aan de overige Hoogleeraren wier onderwijs ik genoot, voor hun inleiding in de wetenschappen; aan mijne trouwe Paranymphen voor hun wakkeren bijstand: en aan mijn geachte opponenten (zoo professoren als Doctoren en Studenten) voor de eer hunner bestrijding. Een dank, dien ik ten slotte U allen bied, die door Uwe tegenwoordigheid te dezer plaatze deze plechtigheid wildet verhoogen. En terwijl de verdediging van mijn proefschrift hiermede een einde neemt, ga ik mij thans onderwerpen aan het oordeel van den Senaat dezer Hoogeschool, wiens uitspraak beslissen zal, of mij de eer, waarnaar ik ding, zal worden gegund.

2. Voor den Promotor:

Als in de tegenwoordigheid Gods, wiens genadige gunste ook deze plechtige handeling, aan onze *hoogeschool* tot eer en aan het *vaderland* tot zegen doe gedijen; uit kracht van de bevoegdheid aan onze school daartoe verleend, door de Staatswet van 1876 (Stbl. No. 102) en het op die wet gegronde Kon. Besl. van 12 Februari 1879, waarbij de statuten van de Vereeniging voor Hooger Onderwijs op Gereformeerden grondslag zijn goedgekeurd; en ingevolge de ons geschonken machtiging van HH. Directeuren der Vereeniging, die deze Hoogeschool gesticht heeft, verleen ik, als daartoe door de . . . . faculteit aangewezen, Promotor, aan U . . . . . . den titel van Doctor in de [Rechtsgeleerdheid], die U door den Senaat is toegekend, verklaar ik U thans Doctor te zijn, en ken U het recht toe om den Doctorstitel te voeren. Ik schenk U de bevoegdheid om in de vakken der rechtsgeleerdheid hooger onderwijs te geven. En geef U het recht uw aanspraken te doen gelden op al wat den wettig gecreëerden Doctor in de Rechtsgeleerdheid toekomt. En al zulks doe ik in den naam van God Drieëenig, in wiens vreeze het beginsel aller wijsheid ligt, en wien ook in de school der Rechtsgeleerdheid toekomt eere en aanbidding!

den effectus *civilis* en effectus *ecclesiasticus* van deze bullen de strijd nog worden voortgezet, indien ze, wat wetenschappelijke waardij betreft, maar nimmer onder het peil van dezen eersteling dalen, hebben ze, ook zonder *effectus civilis*, hun effect tóch.

Behalve dit examen in schitterender vorm, ter iudicie van den geheelen Senaat, wierden voor de drie faculteiten nog afgelegd, voor die der Godgeleerdheid vijf candidaats- en één doctoraal examen. Voor die der Rechten twee candidaats en één doctoraal. En eindelijk voor die der Letteren één candidaats, geen doctoraal en negen propaedeutische examens. Hierbij vestig ik uw aandacht zeer ernstig op het m. i. zeer te betreuren verschijnsel, dat meer dan één theoloog ons terstond na zijn candidaatsexamen verlaat. Dit is feitelijk een verkorten van den godgeleerden cursus met een vol jaar; en wat men als reden hiervoor aanvoert uit sommiger kerken verlegenheid, kan mijn academisch hart niet geruststellen en beheerscht immers de inrichting onzer studiën niet. Het is een misbruik dat insloop, en tenzij spoedig bezonnener tact zijn rechten herneme, zal een *videant consules* hier aan zijn plaats zijn.

Vreeze voor te groote kostbaarheid van studiën behoeft hen, wien slechts kleine middelen geschonken zijn, daarbij niet van het afwandelen van den onverkorten weg terug te houden. Immers, dank zij de goede zorg van H.H. Directeuren, zijn de pinnen onzer Tente in het Hospitium weer breeder uitgeslagen, en is aan den kant der Prinsengracht een nieuw gebouw van drie verdiepingen verrezen, dat in twee en twintig kamers aan elf studenten slaap- en studeervertrek biedt. Met de twee en dertig studentenkamers uit het huis aan de Keizersgracht brengt dit het geheele aantal op vier en vijftig, en kon nu reeds aan zeven en twintig studenten herbergzaamheid worden verleend. Het is mij een oorzaak van blijdschap, dat H.H. Directeuren ook bij den sterken aandrang naar communaalbehuizing, toch het stelsel van saâmwoning onzer jongelingen zijn blijven uitsluiten. Er moet in de studentenwereld een saâmleven, maar er moet ook een mogelijkheid tot afzondering overblijven. Ook de stiller zielsontluiking, die elk onzer toch *alleen* moet doorworstelen, vraagt in de jaren van het studentenleven om koestering.

En hiermede M. H. ben ik aan het einde van mijn taak, en vermeld ik alleen nog volledigheidshalve, dat wie den Senaat eertijds

in het vroolijk licht van onze Keizersgracht vond zitten, hem nu à la Rembrandt kan begluren in een Chiaroscuro, ons met behulp van een reflector uit een binnenplaats toegestraald; terwijl omgekeerd aan onzen welbeminden Regent met de leesgrage plunderaars van zijn nog te arme Bibliotheek de gelukwensch niet mag onthouden, dat hem voor het oogbedervend donker, om met Bürger te spreken, „des Frühlings Wonne und Licht" is opgegaan.

En voorts zij allereerst mijn dank aan HH. Directeuren geboden voor de eere, in het Rectoraat mij andermaal door hun goedgunstige beschikking tendeelgevallen. In hun Collegie moge ik als nieuw opgetreden Directeuren eershalve de H.H. Van der Hoop en Wentink begroeten, en aan oude en nieuwe leden van het Directorium toebidden, dat ook waar onze jeugdige Vereeniging nog haar Sturm und Drangperiode doorworstelt, en onder kwaad en goed gerucht als tusschen de doornen heenwringt, nóch hun liefde ooit verkoele, nóch hun ijver ooit gebluscht worde, nóch de prijslijke taak, die ze om Christuswille op zich namen, hun ooit ophoude een zaak te zijn des geloofs.

Moge voor de heeren van Löben Sels en Heemskerk, aan wie ik als plaatsvervangende Directeuren het welkom toeroep, niet dan spade zich uw kring ontsluiten. In bestendigheid schuilt ook voor uw Directorium kracht. Maar mocht, zij het spade, straks anderer optreden noodig worden, dan, ik voel het, geeft het ook u ruste, te weten, dat zulke mannen gereed staan, om „uw gebrek te vervullen".

In het Collegie van Heeren Curatoren gelde mijn groet in aller naam den nieuwen Voorzitter, onzen hooggeëerden Keuchenius. Sedert de lente van dit jaar inging drukt u de cura voor nog iets meer dan een achttal katheders. Curator zijt Gij thans voor heel ons prachtig Insulinde, en ons schoon Suriname er bij. Dat gij desniettemin onzer Stichting een deel van uw kracht en veel van uw liefde bleeft gunnen, wordt door ons op hoogen prijs gesteld. Het was of uit de eere, waarmeê Gij gekroond wierdt, iets ook op ons afstraalde. En meer nog dan die eere moge uw eindelijke kroning, na zoo grievende miskenning van straks twintig jaren, onzer stichting tot symbool der vertroosting zijn bij de harde miskenning, waaraan ook zij nog altoos blootstaat.

U, Hoog Geachte ambtgenooten, heeft de aftredende Rector te danken voor de tegemoetkomende vriendelijkheid, waarmeê

gij zijn taak vergemakkelijkt hebt, en uw ambtgenoot mag het immers erkentelijk uitspreken, hoe warm en trouw zich onze kring, na het verlies dat we leden, weer toesloot. Toch bleef er een schaduw over ons heentrekken, die, vooral nu we op een zestal slonken, te banger gevoeld wordt: *We zijn te weinig in aantal.* Er wordt van elk onzer te veel gevergd. Voor elk onzer drie Faculteiten slechts een tweetal katheders, is het niet haast een bespotting van ons beginsel en onze wetenschap? Die beperktheid *drukt.* En u als mij is het een gestadige zielshinder, niet ter helfte te kunnen doen, wat we weten dat gedaan moet; schier een conscientiegrief, zelfs bij dat halve werk nog keer op keer tekort te schieten in wat degelijkheid en volledigheid vergen kon. Ik ken met u de zelfverloochening, die erin schuilt om aan zoo onbevredigend stukwerk uw persoon en uw levenskracht te blijven leenen. En toch verdriete ons dat strompelen langs de opgeploegde voren en dat eentonig uitstrooien van het zaad niet. Ook het wetenschappelijk pedantisme moet in den belijder des Heeren ten onder gebracht. Afwerken doen niet wij, maar doet Hij in volgende geslachten; en de eenige vraag, die over ónzen vrede beslist is maar, of Zijn verborgenheid boven onze tente mag blijven en de glans van Zijn Star, die in het Oosten gezien is, ons voorstraalt op den weg.

U, Heeren Studenten onzer Hoogeschool, geldt mijn laatste toespraak. Ook aan u dacht ik zoo straks, toen ik de zenuw blootlegde, die ons Calvinisme met de kunst verbindt. Ik weet ganschelijk niet, of er onder u schilders of componisten of dichters van eerste orde schuilen. En dat hoeft ook niet, want in wiens ziel zoo goddelijke vonk schoot, uit die vlamt het kunstvuur vanzelf wel op. Maar er is óók een *levenskunst*, die ge als goede Calvinisten, nu reeds bij uw studie en straks in uw levenstaak te beoefenen hebt. Ook over uw studie kan een glans van harmonische schoonheid gespreid liggen; zoo heel anders dan wanneer ge slordig studeert. Schoon kan de vorm van uw akademisch leven zijn, zoo geheel verschillend van ongebondenheid en ruwheid. Schoon kan het leven uwer ziel zich in zuivere harmonie ontwikkelen; zooveel reiner dan om straks, na een studentenleven *zonder* God, plotseling als godvruchtig man in de maatschappij te poseeren. Maar ook voor uw practijk *in die* maatschappij wenke u het schoon dier levenskunst. Studeeren is goed en opzamelen van kennis als het puren der honigbij, maar leert het van dat purend in-

sect, hoe de onberispelijke vorm van den honigraat den goudgelen glans der gepuurde honig verhoogt. Vitae non scolae zal het (met een enkele uitzondering misschien) ook in uw toekomst wel worden; en immers machteloos kruipt dan uw wetenschap zoo ge de kunst der heldere uiteenzetting, en de kunst van stijl en welsprekendheid, en de kunst van stem en voordracht versmaadt. Aan veel waarmeê de kunst in onheiligen vorm uw zinnen wil streelen, hebt ge om Christus wil u te spenen, en ge brengt dat offer met gewilligheid. Maar doet meer. Staat er naar om als goede Calvinisten, ook de Doopersche vormloosheid en de vormenschuwheid van den Methodist teboven te komen. Ook in de vormen moet de glorie onzes Gods triomfeeren. En schooner is er niet, dan waar bij jonge mannen een schoone geest in schoone vormen doorschijnt.

En nu, het zou onschoon in den Rector zijn, zoo hij het liedeken van verlangen zong. Ik moet van mijn Rectoraat nu scheiden, en ik doe zulks, mijzelven en onze stichting gelukkig prijzend, dat ik het nogmaals mag overdragen in handen van mijn Hooggeachten ambtgenoot Rutgers, dien het Besluit van H.H. Directeuren als mijn opvolger aanwees.

Zoo leg ik dan hiermede de Rectorale waardigheid neder, en breng die in naam van H.H. Directeuren over op den Hooggeleerden Heer Frederik Lodewijk Rutgers, Doctor en gewoon Hoogleeraar in de Heilige Godgeleerdheid, dien ik mitsdien als Rector onzer school voor den cursus 1888/9 proclameer.

Nu acht jaar geleden, Veelbeminde Broeder, viel mij gelijke eere te beurt en ik bad u — toen niet het minst aan uzelven denkend — daarbij toe, dat er, als weer een jaar om zou zijn, niet één uit onzen kring mocht worden gemist Uw soms niet sterke gezondheid baarde toen, die u liefhebben, soms zorge. En nu, acht jaren lang genoten we u weer, acht jaren lang hebt ge voor ons gearbeid, en in die acht jaren is het of ge, tegen de verdrukking in, in kracht en welstand winnend, alle zorg van het vriendenhart beschamen kondt. — o Zooveel is in die acht jaren anders geworden. Onze menschenkennis is niet altoos met hartverkwikkende bijdragen verrijkt. Ook uw blik in den strijd is eer ernstiger dan optimistischer geworden. Maar in die acht jaren blonk ook de trouwe onzes Gods zoo schitterend, en leerden we zooveel te beter verstaan hoe ondoorgrondelijk zijn barmhartigheden zijn. Laat mij aan die

trouw en aan d i e ontfermingen dan ook onder uw tweede Rectoraat onze Stichting opdragen En terwijl ik hiermeê onze kweekelingen en onze stichting en onze personen onder de hoede van den Heere onzen God stel, eindig ik met u het

Salve Rector, iterum iterumque salve!

en aan onze stichting de aloude spreuk toe te roepen:

Vivat, Crescat, Floreat Academia!

AANTEEKENINGEN.

AANTEEKENINGEN.

[1]) J. GLOËL, Holland's Kirchliches Leben, Bericht über eine im Auftrag des Königlichen Domdekanatenstifts zu Berlin unternommene Studienreise nach Holland. Wittenberg, N. Herrosé. 1885. p. 52.

[2]) Ook door JHR. MR. O. Q. VAN SWINDEREN, Het hedendaagsche Strafrecht in Nederland en in Buitenland, Gron. Noordhoff, 1888 p 16. wordt dit principieel verschil tusschen de wetenschap van het strafrecht, met of zonder de Christelijke religie, onverbloemd erkend Michelet had het in zijn paedagogische studie Nos fils, Paris 1870 p 11, reeds vóór hem, zij het ook van het tegenovergestelde uitgangspunt, gedaan; evenals Mr. van Houten dit op zijne wijze en zelfs krasser nog in zijn jongste vlugschrift over het Causalitätsgezetz deed. De algemeene overtuiging onzer tegenstanders, dat wie aan de Heilige Schrift, niet in naam, maar feitelijk, vasthoudt, eigenlijk als wetenschappelijk man niet meêtelt, is, op de keper bezien, niets dan een andere vorm, waarin zich deze zelfde tegenstelling uitspreekt. Slechts blijkt telkens weer, evenals ook nu bij den heer Mr. van Swinderen, dat de strekking van dit verschil nog niet doorzien wordt. Het is toch niet genoeg om, gelijk hij doet, „met de invloeden van het Christelijk bewustzijn," bij het constateeren der feiten te rekenen. Immers logisch doorgedacht is de tegenstelling, die zich hier voordoet, eerst dan, als men haar gelden laat, niet enkel voor de verschijnselen, waarmeê men rekent, maar ook voor het uitgangspunt van zijn eigen denken, en niet minder voor de dispositie van hem, die het wetenschappelijk onderzoek instelt. Dan echter springt terstond de onmogelijkheid in het oog, om in eenzelfde faculteit het ééne vak der rechtsgeleerde wetenschap van uit het ééne, en het andere van uit het tegenovergestelde standpunt te doen behandelen, en blijkt de noodzakelijkheid om voor de tweeërlei wetenschap, die elk haar eigen beoefenaars zoeken, t. w. de Christelijke en de niet-Christelijke, een eigen hoogeschool te bezitten. Niet, dit spreekt vanzelf, alsof de beoefenaars der ééne met de beoefenaars der andere geen voeling konden krijgen, noch handgemeen raken: maar omdat elk ernstig debat tusschen beide soorten van beoefenaars, zal het doel treffen, nooit over bijzonderheden loopen kan, maar altoos terug moet naar het eerste deel, eigenlijk naar de inleiding, der Encyclopaedie. Mr. van Swinderen zal dit zelf terstond voelen als hij de tegenstelling neemt, gelijk Michelet ze nam: „Donc deux principes en face: le principe Chrétien, le principe de '89. Quelle conciliation? Aucune. Jamais le pair et l'impair ne se concilieront; jamais le juste avec l'injuste; jamais

'89 avec l'hérédité du crime" o. l. p. 11. Een critiek onzerzijds, die ons echter in het minst niet belet Mr. van Swinderens critiek op de pantheïstische rechtsvoorstelling onzer Duitsche naburen hoogelijk te waardeeren.

[3]) Men mag noch aan de oude Christenen, noch aan het geslacht der Hervorming hiervan een te scherp verwijt maken. Men vergete toch niet, dat rustige wetenschap een betrekkelijke mate van levensrust ook voor den beoefenaar eischt, en dat de tijden noch in de eerste eeuwen, noch in de dagen der Reformatie er naar waren, om hun die rust te geven. Ze waren nader aan den brandstapel dan aan den katheder. En zoolang het leven in zijn nieuwe opvatting nog schikking en organisatie eischte, was men niet vrij om zich aan studiën over dit leven en zijn organisatie te gaan wijden. In de tweede plaats verlieze men niet uit het oog, dat eerst de Encyclopaedische studie deze principiëele tegenstelling helder in het licht kon stellen, en dat de wetenschap der Encyclopaedie nog geen anderhalve eeuw oud is. En ten derde houde men in het oog, dat de gave van het discursieve denken meer eigen was aan de Grieken dan aan Israel; en nu nog meer gevonden wordt in de hoogere klasse der maatschappij dan in de lagere. Iets wat gevoegd bij Jezus' uitspraak: „Ik dank U, Vader, dat Gij deze dingen voor de wijzen en verstandigen verborgen hebt, en hebt ze den kinderkens geopenbaard!" veel op dit punt opheldert.

[4]) Verwijzing naar de stichting van de Leidsche en andere hoogescholen hier te lande, werpt dit beweren niet omver. Wel toch eischte men aanvankelijk, dat ook de hoogleeraren in andere faculteiten zich aan de Confessie onderwerpen zouden, en waakte men tegen het verbreiden van stellingen, die hiermeê al te zeer in tegenspraak geraakten; maar dit is nog heel iets anders, dan op de beginselen der Confessie een eigen gebouw van wetenschap optrekken. Men kon in tamelijk oppervlakkigen zin zeggen, dat men de Confessie beaamde, en toch in zijn studeervertrek napleiten en voortredeneeren, alsof een oud-Grieksch pantheïst voor de schrijftafel zat. Men behoeft er dan ook geen geheim van te maken, dat de hoogleeraren in de niet-theologische faculteiten, bijna hoofd voor hoofd, vereerders der Rede waren, en slechts ter wille van den kerkelijken band en de publieke opinie zich aanstelden als deden ze kwansuis met de kerk nog meê. Ja, erger nog, een theoloog als Joh. Henricus Alsted (1588—1638), ook hier te lande door zijn afvaardiging naar de Synode van Dordrecht bekend, gaf in 1620 een Encyclopaedie uit, waarin hij zelfs de ethiek geheel uit Aristoteles overnam, en op philosophisch gebied zelfs geen vermoeden scheen te hebben van de kloof, die tusschen de Heilige Schrift en het Rationalisme gaapt. De zware quartijn voert ten titel: Cursus pholosophici encyclopaediae, libri XXVII. Herborn. 1620. De ethiek komt er voor p. 1676—2209.

[5]) Als onze theologen zich wat beter hun kerkhistorie herinnerden, zouden ze nooit in de fout zijn vervallen, om de theosophische, ethische en apocalyptische pogingen om wetenschap en religie te verzoenen, als een nieuwe schepping van onze eeuw te begroeten. Er is in geen dezer richtingen iets anders nieuw dan de vorm en de wijze van uitdrukking. Maar als men één voor één de resultaten en voorstellingen monstert, waartoe de talentvolle verdedigers dezer richtingen gekomen zijn, en men kent kerkhistorie, dan ziet en tast men, hoe men met niets dan met een da capo te doen heeft. Een tweede opvoering van de tragedie, waarop Origines den proloog zong; en die ook nu weer even beslist als in de vier eerste eeuwen op een rechtstreeksche botsing met de Christelijke kerk moet uitloopen Opmerkelijk is het hierbij, dat nu als toen, deze almalgameerende richtingen heur besten steun vinden in de aristocratische kringen, terwijl de besliste tegenstanders van dit loven en bieden thans nog evenzoo als in Origenes' en Manes' dagen, hun meesten aanhang vinden onder het eenvoudige volk, de Galileërs van Nazareth.

[6]) Met geen term wordt meer gespeeld dan met die van het Pantheïsme, en soms is het vermakelijk aan te zien, hoe schrijvers, die met volle stoom de pantheistische wateren doorklieven, op het dek van hun scheepken tegen het Pantheïsme staan te redekavelen. Aan het Pantheïsme ontkomt ge niet door aan uw God nog zeker bewustzijn toe te kennen, noch ook door te speken van zijn wil. Immers bewustzijn en wil zijn termen, waaraan de pantheïst begrippen onderschuift, die ze voor hem volkomen aanneemlijk maken. Neen, ge moet, om het Pantheïsme uit te bannen, een Zijn in God erkennen, dat van het bestaan van den kosmos onderscheiden en onafhankelijk is Zoo alleen komt ge tot een uiteenhouden van God en de Schepping; ligt er een grens tusschen beide getrokken, niet in de voorstelling alleen, maar in de realiteit: en hebt ge een uitgangspunt om het onderscheid en de grens tusschen geest en stof, ziel en lichaam, denken en willen, soort en soort tot heur recht te laten komen. Mist ge daarentegen den moed om deze grenzen diep in te snijden; mengt ge denken en willen, natuur en geest, tot ziel en lichaam zelfs in het geistleibliche, ineen; en laat ge soort uit soort voortkomen, — dan zijt ge pantheïst en kweekt ge pantheïsme, hoe aandoenlijk vroom ge in uw lofverheffing en predikatie ook zijn moogt.

[7]) Plotinus (205—270) was, al rekende hij met het Christendom, geen belijder van den Christus. Toch was op aesthetisch gebied zijn invloed ongemeen groot, en kan veilig gezegd, dat hij de kunstontwikkeling van de Christelijke wereld beheerscht heeft. Had Plato de idée en haar verschijning uiteengerukt en zich daardoor den weg versperd, om den overgang van zijne ideeën tot de werkelijkheid te vinden, Plotinus vond dit middel in de oostersche gedachte van de emanatie. Er was vloeiing, er was welling, en het eene kristal smolt om het andere te doen schieten. Geheel Pantheïstisch dus wierd stof en geest beide in een soort stofgeest opgelost, of gelijk Zimmermann het uitdrukt: „Der Uebergang des Geistes in Stoff und die Rückbildung des Stoffes zum Geist ist der beständige Inhalt aller Weltbegebenheiten.... (Und) dieses wäre nicht möglich, wenn der Geist nicht ebenso in sich die Bedingung des Stoffes und umgekehrt nicht der Stoff einen Rest vom Geiste in sich trüge. Cf. Zimmermann, Geschichte der Aesthetik. Wien 1858. p. 129. Lemcke, Populaire Aesthetik. 5e Aufl. Leipzig 1879. p. 13. Carrière, Die Kunst im Zus. mit der Culturentwick Leipzig. 3e Aufl., 1877. Deel II. p. 645 v.v.

[8]) Aan het oordeel van Augustinus hecht de Calvinist. Er is toch een Calvinisme vóór Calvijn, en Calvijn zou nimmer aan het Calvinisme zijn plooi hebben gegeven, zoo hijzelf die plooi niet had ontvangen van Augustinus. Nu meldt Augustinus dat hij in de jaren zijner onbekeerdheid opzettelijk de Pulchro geschreven heeft. Hij zegt ervan in zijn Confessiones l. V. c. 13: „Scripsi libros de pulchro et apto, puto duos aut tres; tu scis Deus. Nam excidit mihi. Non enim habemus eos, sed aberraverunt à nobis, nescio quomodo.” Toch zijn het niet deze beschouwingen uit zijn paganistische jeugd, die voor ons waarde hebben. Ons is het alleen te doen, om te weten wat voorstelling Augustinus zich na zijn bekeering van de wereld en het schoone vormde; en dan nog wel slechts in zooverre, als deze voorstelling met zijn Christelijke belijdenis samenhing. Toch is het opmerkelijk, hoe zich ook vantevoren zijn gedachte reeds op dit terrein bewoog. Hij schrijft ervan: „Quid est ergo pulchrum? Et quid est pulchritudo? Quid est quod nos allicit et conciliat rebus quas amamus? Nisi enim esset in iis decus et species nullo modo ad se nos moverent. Etenim animadvertebam et videbam in ipsis corporibus aliud esse quasi totum et ideo pulchrum: aliud autem quod ideo deceret, quoniam

apte accomodaretur alicui, sicut pars corporis ad universum suum, aut calceamentum ad pedem, et similia. Conf. l. V c. 13. Na zijn bekeering echter is alle schoonheid in het schepsel daaruit te verklaren, dat het schepselen Gods zijn: nulla essent, nisi essent abs Te. Conf. l. V. c. 9. In een brief aan Marcellinus (de div. quaest. epist. V.) erkent hij de zelfstandigheid van het schoon ook, afgezien van zijn nut en gepastheid: „Pulchrum enim per se ipsum consideratur atque laudatur; cui turpe ac deforme contrarium est. Aptum vere, cui ex adverso est ineptum, quasi religatum, pendet aliunde." Dit schoon is ook bij Augustinus zeer onderscheidenlijk een schoon van de ziel en een schoon van het lichaam, en beide schoon wordt door hem geëerd als vloeiende uit ons geschapen zijn naar Gods beeld. Zijn aesthetische opvatting van het recht bijv. komt reeds uit in zijn waarschuwing om het ius divinum niet op te vatten als „aliquid inferius et quodam modo decoloratius cum esse credamus quam est iustitia nostra". Hem is daarom de „iustitia et quaelibet virtus, qua recte sapienterque vivitur" de „pulchritudo interior hominis"; en van deze zegt hij: „secundum hanc pulchritudinem, magis quam secundum corpus, facti sumus ad imaginem Dei". Cf. Cons. ad qu. de Trinitate ep. 222. De asceet komt daarentegen uit in wat hij aan Nebridius over de Vera beatitudo schreef: „Quid est corporis pulchritudo? Congruentia partium scilicet cum quadam coloris suavitate. Haec forma ubi vera melior, an ubi falsa? Quis dubitet, ubi vera est, esse meliorem? Ubi ergo vera est? In animo scilicet. Ep. 151. Cf. etiam De civ. Dei. l. XXII. c. 19.

Op eigenaardige wijze brengt hij dit begrip van het schoone ook op de mystieke gemeenschap met Christus over, als hij naar aanleiding van Psalm 45 : 14 (bij Augustinus 44: 14) op de woorden: „Des konings dochter is geheel verheerlijkt inwendig" aanteekent: „quae sunt interiora pulchritudinis? Conscientia, ubi videt Christus, ubi amat Christus, ubi alloquitur Christus, ubi punit Christus, ubi coronat Christus." Enarrationes in Psalmos ad Psalm. 44: 14. Zoozeer is hem daarbij de bron van alle schoon in God, dat hij ook het natuurschoon uit God in de natuur laat instralen. Dit schoon was bij God eer het in de natuur uitkwam. „Nam cognovit etiam speciem agri", niet „quia fecit, sed ut faceret". Ibid. ad psalm 49 (50): 12. En sterker nog: De wereld met haar „visibilium omnium pulcherrima species" ontleende deze aan God, die zelf „invisibiliter et ineffabiliter pulcher" is. De Civ. Dei lib XI. c. 4. Zelfs schijnt hij het schoone in de natuur met de wijsheid Gods in haar te indentificeeren. „Sapientia Dei quam pulchritudinem habet? Per illam pulchra sunt omnia, quae oculis placent." Ibid. ad psalm 32: (33): 3. En deze wijsheid geïncarneerd ziende in het vleeschgeworden Woord, is dan ook voor Augustinus de Christus het ideaal van alle schoonheid. „Pulcher Deus, Verbum apud Deum. Pulcher in utero virginis. Pulcher natus infans Verbum.... Pulcher in coelo, pulcher in terra, pulcher in utero, pulcher in manibus parentum, pulcher in miraculis, pulcher in flagellis!" En eindelijk: pulcher in sepulchro, pulcher in coelo, pulcher in intellectu. Ibidem ad psalm 44 (45): 1. Gedurig poogt hij uit het zinlijk schoon in het geestelijk schoon terug te dringen, maar zonder het karakter van het aesthetische te verliezen. Bij een prachtig kerkgebouw zoekt het oog, zoo schrijft hij, niet een uitwendig schoon, maar het schoon, dat speelde in den geest van den bouwmeester: „Unde et ista aedificia quae congregandis reliogisis coetibus extruuntur, cum oculus carnis inspexerit, laudat interius, quod cernit exterius... Neque enim occupata est fides inspicere, quam pulchra sunt membra huius habitationis: sed de quanta interioris hominis pulchritudine procedant haec opera dilectionis." Sermo XV in dedicatione ecclesiae. initio.

Consequent brengt hij dit begrip van het schoon dan ook op zedelijk gebied over. „Pulchra est casta iuvenum pudicitia." Sermones Dom. 25 p. Trin. sermo 1; en profeteert van een heerlijkheid des hemelschen lichaams,

waardoor de schoonheid zoo van het manlijk als vrouwlijk lichaam voor allen schitteren en door allen zal genoten worden, zonder ook maar een zweem van libido op te wekken. De civitate Dei l. XXII : c. 24. Ja, zoo aldoordringend vat hij deze schoonheid op, dat hij erop wijst, hoe thans nog wel de innerlijke schoonheid van het lichaam, die in de vezelen en zenuwen en aderen schuilt, voor ons verborgen is, maar hoe in het verheerlijkt lichaam deze innerlijke schoonheid met het uitwendig schoon in een zuivere harmonie zal uitstralen. Cf. de Civit. Dei. l. 22 : c. 30. En ook c. 22.

Dr. R. Zimmermann loopt in zijn „Geschichte der Aesthetik als Philosophische Wissenschaft", Wien, 1858, p. 152, in drie volzinnen over Augustinus heen, en vindt in de enkele woorden, die hij van hem aanhaalt, Neo-platonisme. Gelijk uit het bovenstaande blijkt, is hiermeê aan Augustinus geen recht gedaan. Augustinus had rijker aesthetischen zin en heeft zich, hoezeer ook niet systematisch, toch herhaaldelijk en duidelijk genoeg over de beteekenis van het schoone uitgelaten, om de moeite van een afzonderlijke studie over zijn aesthetiek te loonen. Neo-platonist was hij stellig niet. Van emanatie is bij hem geen spoor te ontdekken. Wel van platonische voorstellingen, maar die dan toch in den smeltkroes van de voorstelling der Heilige Schrift zijn geworpen, en ten deele althans tot een geheel eigenaardige constructie van het Schoone waren saâm te voegen.

[9]). Ook Thomas van Aquino behandelt de wereld van het Schoone niet opzettelijk, en laat zich slechts terloops, onder het bespreken van andere stof, over de aesthetische vragen uit. Hij zoekt het schoon in de eigenschappen van de integritas of magnitudo, de proportio debita en de claritas. (Zie Summa Theologiae. ed. Neopolit. 1762, P. I. q. 39, c. 8 en P. II. q. 145, c. 2. Opmerkelijk is het, dat hij dit begrip van het schoone in zijn artikel over de vraag: Utrum honestum sit idem atque decorum? ook op den geest toepast: „Pulchritudo corporis in hoc consistit, quod homo habeat membra corporis bene proportianata cum quadan debiti coloris claritate. Et similiter pulchritudo spiritualis in hoc consistit quod conversatio hominis, sive actio eius sit bene proportionata secundum spiritualem rationis claritatem. P. II. 2, q. 145, c. 2, ed. Neop. VIII p. 318. Tusschen het goede en het schoone zoekt hij het onderscheid daarin, dat het schoone naar den vorm, het goede naar de doelmatigheid wordt beoordeeld: „Pulchrum et bonum in subjecto quidem sunt idem, quia super eandem rem fundantur, sc. super formam et propter hoc bonum laudatur ut pulchrum; sed ratione differunt; nam bonum proprie respicit appetitum; e ideo habet rationem finis. Pulchrum autem respicit vim cognoscitivam... et proprie pertinit ad rationem causae formalis". P. I. q. 5, art. 4. ad 1um Ed. Neop. I. p. 46. Hij beperkt het schoon tot de zintuigen van het gehoor en het gezicht. P. I. 2, q. 27, art 1 ad 3um. Van belang voor het onderwerp mijner oratie is nog zijn opmerking, dat de vita contemplativa een eigen schoon bezit, terwijl de deugd, of de vita moralis slechts participative schoon zijn kan: „In vita contemplativa quae consistit in actu rationis, per se et essentialiter invenitur pulchritudo . . . in virtutibus moralibus invenitur pulchritudo participativa". P. II. 2, q. 180. art. 2. ad 3um. Ed. Neop. Tom. IX. p. 223 Intusschen, al ontkennen we het juiste van deze opmerkingen niet, toch ziet men terstond, dat Thomas bij dit onderwerp op Aristoteles teert, en aan het ineenzetten van een eigen systeem over het schoon zelfs niet gedacht heeft.

[10]) In zijn bekenden strijd over de Comoedie. Dat ook Voetius zich in beginsel alleen tegen den abusus keert, blijkt o. a. uit wat hij over de geschiedkundige

schouwspelen zegt: „Ze zouden aangaande de stof in en door zichzelf niet ongeoorloofd zijn, indien de vorm van vertooning wierd veranderd, d. i. zoo daarvan geweerd waren de vermommingen, vrouwen onder mannen vermengd, mannen in vrouwelijke gestalte, misbruik van Gods naam, schimpdichten, dwaasheden en ongeoorloofde kluchten, de danserijen, den ganschen aanhang en het werktuig der goochelaars, zotten, en diergelijke. G. Voetius, Disputatio de Comoediis of Twistreden tegen de Schouwburgen. 2e druk, vert. van J. C. Mohr. Amst. 1772 p. 18, 19.

[11]) Dit bepaalt zich tot enkele opmerkingen in zijn Areopagitica, in zijn brieven en in den proloog van enkele verzen. In Bohn's editie staat de Areopagitica in Deel II p. 48 101.

[12]) Hemsterhuis diende genoemd als de eenige Hollander, die vóór Kant opzettelijk de aesthetiek behandelde. Frans Hemsterhuis (1722—1790) was de zoon van den bekenden Griekschen philoloog Tiberius Hemsterhuis, en bekleedde de betrekking van eersten Commies bij onze Kanselarij. Zijne gezamenlijke werken zagen viermalen, in 1792, 1809, 1825 en 1846, het licht. Zijn bekendste aesthetisch geschrift is Lettre sur la sculpture, La Haye 1769. Hij vertegenwoordigde als Godsdienstwijsgeer een beslist rationalistisch standpunt. Herder noemde hem „den grootsten wijsgeer, die na Plato is opgestaan". Goethe zegt in Wahrheit und Dichtung, Werke Th. 30. S. 239, dat hij Hemsterhuis' „Ideëngang sich nicht anders zu eigen machen könnte als wenn er sie in seine Sprache übersetze" en verklaart zich met hem homogeen.

[13]) Antwoord op de Prijsvraag: „Hebben de Dichkunst en de Welsprekendheid verband met de Wijsbegeerte? En welk nut brengt dezelve aan de eene en aan de andere toe? in (oude) Werk. Maatsch. der Ned. Lett. Deel VI. 1783. 4°. p. 1—200, met acht bijlagen. 1°. over het belachlijke, 2°. over minnedichten, 3°. over de Duisterheid der aangename aandoeningen, 4°. Van de verscheidenheid in het schoone, 5°. Van het menschelijk lichaam, 6°. Van de schoonheid der Bijzondere lijnen, 7°. over de gemengde aandoeningen, en 8°. over punten de dichtkunst betreffende. Een opgave die toont, dat Bilderdijk recht heeft op een plaats in de Geschiedenis der aesthetiek. Toch is het feit, dat dit stuk in 1783 verscheen en in 1782 geschreven was, voldoende, om te doen zien, dat hier aan geen Christelijke aethestiek te denken valt. Bilderdijk blijft dan ook geheel in den gedachtenkring der Paganisten.

[14]) Solger, een volgeling van Schelling en vroom theosoof, wierd door Hegel als de eerste schrijver van een eigenlijke Aesthetiek geëerd. Zijn pantheïsme blijkt genoeg uit deze woorden: „Von den Besondern und Einseln der blossen Erscheinung kann diese wie es scheint nicht aufsteigen zum Göttlichen; es muss also wohl die Thätigkeit sein, wodurch die Gottheit die Wirklichkeit hervorbringt und wirklich wird." Cf. Erwin, Vier Gespräche über das Schöne. Berlin, 1815. I p. 231. Cousin eerde God als het beginsel van de drie graden van schoonheid, die hij in het fraaie, ware en goede zag. Du vrai, du beau et du bien. Paris, Didier 1857 p. 170. Ook Carrière zegt bijna in gelijken zin: „So bleiben uns das Schöne, Gute, Wahre, diese Drei und ein Göttliches in Ihnen." Carrière, Aesthetik. Leipzig, 1859. I. p. 228. Het naast aan de Christelijke levensbeschouwing staat Dr. L. Eckardt, Die theistischen Begründung der Aesthetik in Gegensatze zu der Pantheistischen. Jena 1857, die hij aan Carrière opdroeg en waarin hij voornamelijk Vischer be-

strijdt. Bijna waar zegt hij blz. 76: „Gemahnt es uns nicht beim Anblick des Schönen und bei wahrhaft gehobener Stimmung, alsob man die Gottheit selbst schauen müsste, wenn dieser letzte Schleier fiele". Toch is hijzelf, tegen zijn bedoeling ongetwijfeld Pantheïst. Hij stelt een eeuwigheid der wereld, kent aan God een soort „Leiblichkeit" toe, en opereert met het Geistleibliche der Theosophen. Ten overvloede zegt hijzelf: „Das Schöne ist das blütenartige Hervorbrechen des uns immanenten Göttlichen". p. 77.

[15]) Vooral ook op politiek gebied openbaart zich dit gemis aan systematiseering Toch maak ik onzen vaderen hiervan geen verwijt. De reflecteerende Duitscher was juist ter oorzake van zijn eindelooze reflectie en zin voor het systematische lange jaren tot betoon van veerkracht onbekwaam, terwijl omgekeerd onze vaderen, met een minimum van reflectie, over een inzicht en kracht beschikten, die hen tot machtige daden in staat stelden. Dit ligt aan het onderscheid tusschen de intuitieve wijsheid en de door ontleding verworven kennis. En hoewel, bij voortgaande ontwikkeling, de discursieve kennis in omvang moet toenemen, wane men toch nooit, dat daarom het onmiddellijk besef van den man, die meer leeft dan denkt, minder kracht bezit tot spanning van den wil.

[16]) Het kunstleven in Zwitserland was steeds arm. Niet één machtig Dichter is in Zwitserland opgestaan, niettegenstaande Zwitserland de drie hoofdtalen van het vaste land van Europa spreekt. En ook thans nog heeft Zwitserland ongetwijfeld op alle kunstgebied tal van mannen van verdienste aan te wijzen, maar leidende geniën vindt ge er niet. Dr. B. von Tscharner von Burier erkent dan ook zelf: Zur Stunde giebt es keine nationale Schweizerische Kunst. Zie zijn artikel: Die Bildenden Kunste der Schweiz, Volkswirthshafts-Lexicon der Schweiz. Verlag von Schmid, Francke und Co. Bern, 1887. p. 12. Separat abdruck. Zwitserland is rijk aan kunstleven. bijna alle takken van kunst bloeien er, maar er ontbreekt een eigen type; ge mist er het scheppend vermogen; het is een kunstleven meer in de breedte dan in de diepte. Fraaie veldbloemen, maar de ceder groeit er niet.

[17]) Sir Walter Scott noemde ik niet, omdat de roem van zijn poëzie taant bij de lauweren, die zijn roman verwierf, en zijn poëzie bovendien weinig principiëele trekken verraadt. Robert Burns, is als Schotsch dichter de eenige, wiens naam naast die van Scott Europa inging. Zie over zijn verhouding tot het Calvinisme in Schotland zijn levensschets in de uitgave van zijn werken: The poetical works and letters of Robert Burns. Gall and Inglis. Edinb. and London. p. X.

[18]) Bedoeld is George Jameson (1586—1644) die met Van Dijck bij Rubens was, en naam maakte door een bijzonderen grondtint, dien hij op zijn doek wist te tooveren. Buiten Schotland wierd hij niet bekend. Zie Scottish Gallery. London 1799.

[19]) Vooral de eschatologisch-apocalyptische richting en niet minder de theosophische, heeft op het Bijbelsche begrip van Δόξα nadruk gelegd; terwijl niet kan ontkend, dat de orthodoxe kerk verzuimd heeft in deze eigenaardige Δόξα in te leven. Prof. Phil. Friedrich Keerl behandelde dit begrip het uitvoerigst in zijn geschrift: „Die Lehre des Neuen Testaments von der Herrlichkeit Gottes." Basel, Bahnmaier, en nader in zijn werk: Der Mensch dass Ebenbild Gottes. Sein Verhältniss zu Christo und zur Welt. Basel Bahnmaier. 1861. Deel II p. 258. v.v. Maar zijn fout, evenals die van Von Baader (zie

zijn Fermenta Cognitionis. Sämmtl. Werke. Leipz. 1851. II. p. 166) is, dat de theosophen de „heerlijkheid" steeds materieel opvatten en ze op den geest slechts weten over te brengen, door geest en stof te identificeeren. Eerst als de tegenstelling tusschen geest en stof streng wordt volgehouden, en men laat de heerlijkheid op eigen wijs in de stof en op eigen wijs in den geest doorschijnen, ontkomt men aan het pantheïstisch gevaar, dat dusver alle theosophie verzelschapte. „Heerlijkheid" is naar luid der Heilige Schrift het schoon in zulk een luister, volkomenheid en alomvattenden rijkdom, dat alle beletsel wegvalt, waardoor wij anders uit eerbied weerhouden worden om het denkbeeld van het Schoone met het Wezen Gods te verbinden.

[20]) Johannes' Evangelie, Hoofdst XVII : 5. coll. 24.

[21]) De scherpe onderscheiding tusschen geest en stof heft daarom de betrekking niet op, waarin beide tot elkander staan, en zoo ook heft de zuivere transcendentie, waarin God zich van de schepping onderscheidt, de betrekking niet op, die krachtens het Wezen Gods zelf tusschen Hem en die wereld gegeven is. De potentia om een wereld te scheppen bestaat eeuwiglijk en noodzakelijk, geheel afgescheiden van de vraag, hoe en op wat wijze deze potentia straks actu wordt.

[22]) De woorden van den heiligen apostel Paulus zijn, Rom. 1, 20: τὰ γὰρ ἀόρατα αὐτοῦ ἀπὸ κτίσεως κόσμου τοῖς ποιήμασιν νοούμενα καθορᾶται, ἥ τε ἀΐδιος αὐτοῦ Δύναμις καὶ Θειότης εἰς τὸ εἶναι αὐτοὺς ἀναπολογήτους. De lezing Θειότης en niet Θεότης staat vast, daar geen enkele variant voorkomt. Las men Θεότης, dan zou hier pantheïsme schuilen; juist door de lezing Θειότης snijdt Paulus alle gevaar hiervoor af. Er is hier toch sprake niet van God zelf, maar van iets, dat uit God uitgaande in zijn schepselen openbaar wordt. Zijn Δύναμις is een kracht, die Hij, zonder in zijn creatuur op te gaan, nochtans (zelf transcendent blijvende) immanent in zijn schepselen werken doet. De Θειότης, die hier aan wordt toegevoegd, is dus eveneens niet God zelf, maar het absoluut goddelijke, dat Hij, zelf transcendent blijvende, immanent in zijn schepsel doet uitkomen. Ik zeg: het absoluut goddelijke, niet iets goddelijks, want naast deze Θειότης staat niets dan de Δύναμις. Vraagt men nu, waarop deze Θειότης doelt, dan geeft de Context een duidelijk antwoord. Er is sprake van de afgoderij. De mensch heeft, God voorbijziende, zelf een gestalte gezocht om te aanbidden; door die oprichting van een beeld heeft hij „de heerlijkheid des onverderfelijken Gods veranderd in de gelijkenis van een beeld"; (vs. 23); en, thans van het beeld op het menschelijk σῶμα gevallen, is hij geëindigd met te verzinken in Paederastie en alle schandelijkheid. En dit nu, zegt de apostel, zou niet geschied zijn, zoo de mensch een oog had gehad voor de Θειότης die uit alle schepselen hem tegenstraalt. Hieruit blijkt, dat de Θειότης niet op Gods wijsheid, op zijn goedertierenheid enz. ziet, maar wel terdege op dat stempel van het goddelijke, dat èn in de geestelijke èn in de stoffelijke sfeer door den Maker op al zijn maaksel gedrukt is Dus ook zijn wijsheid, zijn goedertierenheid enz., maar in alle deze niet het wijze, het goede op zichzelf, maar het goddelijke stempel der volkomenheid, dat erin blinkt. Gelijk onze Confessie in Art. 2 zegt: „Overmits de geheele werelt voor onse oogen is als een schoon boeck, in hetwelk alle schepselen, groote ende cleyne, gelijck als letteren sijn, die ons de onsienlicke dingen Gods geven te aanschouwen, namelijk sijn eeuwige kracht ende goddelyckheit." Men lette er dan ook wel op, dat de Θειότης iets is, dat καθορᾶται. Overigens komt het woord Θειότης weinig voor. Nu in Isocr. II, 26 voor Θειότητος het juistere ὁσιότητος in de plaats trad, wordt Θειότης volstrekt naar de κοινή verwezen, en zelfs daar is het zeldzaam. Bij Lucianus, de Calumniis 1, 17, heet het; πόσους τοίνυν οἰώμεθα τῶν Ἀλεξάνδρου φίλων παρὰ τὸν καιρὸν

ἐκεῖνον ἀπολαῦσαι τῆς Ἡφαιστίωνος Θειότητος διαβληθέντας ὡς οὐ τιμῶσι τὸν κοινὸν ἁπάντων Θεὸν, καὶ διὰ τοῦτο ἐξελαθέντας καὶ τῆς τοῦ Βασίλεως εὐνοίας ἐκπέσοντας; waar duidelijk gedoeld wordt op de goddelijke schoonheid van Hephestion, die zij genoten. PLUTARCHUS, Quaestiones Convivales. Lib IV. q. 2, c. 2. p. 665A. lezen we: διὸ καὶ μάλιστα τοῖς πάθεσι τούτοις δόξα Θειότητος προσεστι; waar sprake is van het vermoeden, dat paddestoelen ontstaan door het inslaan van den bliksem in den grond; en waar gezegd wordt, dat de onmiddellijke indruk van het goddelijke in niets zoo sterk als in donder en bliksem uitkomt. In zijn Vita Sullae. c. 6. ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῆς Θειότητος αὐτοῦ; wat Passow in zijn lexicon geheel ten onrechte weergeeft door: Demüthigung vor dem Gott; even verkeerd door Pape met Vertrauen auf den Gott; en nog slimmer door Bosscha in zijn vertaling is overgezet. Er is hier sprake van dat Sulla zich voor een gelukskind hield, en dat hij niet ongaarne den indruk versterkte, dat zekere nimbus van goddelijke gunst hem omgaf. En het is met opzicht tot deze „goddelijke" nimbus, dat Plutarchus zegt: ταῦτα μὲν οὖν περὶ τῆς Θειότητος. In de Pythiae oraculis c. VIII. p. 398 A. leest men: καὶ τούτων μέρος μηδέν εἶναι κενὸν μηδέ ἀναίσθητον, ἀλλὰ πεπλῆσθαι πάντα Θειότητος, waar kennelijk bedoeld is, dat uit alles de indruk van het goddelijke sprak Op grond van deze plaatsen mag daarom vastgesteld, dat Θειότης gebruikt wordt van den indruk van het goddelijke, die ons toespreekt uit de verschijnselen, voor zooverre deze een hoogere majesteit openbaren of voorwenden; wat alzoo stipt met onze opvatting van Rom. 1 : 20 overeenkomt.

[23]) Ant. Raph. Mengs (1728—1779), Winckelman's fidus Achates; zie zijne Hinterl. Werke uit het Italiaansch door Prange. Halle 1786: „Eine art der Vollkommenheit, welche den menschlichen Begriffen angemässen ist; nämlich eine solche, bei welchen sich unsere Sinne nichts mangelhaftes und unvollkommenes mehr vorstellen können; und eben diese Vergleichung der Vollkommenheit ist es, welche wir met dem Namen der Schönheit belegen." Natuurlijk beaam ik zijn inmenging van het begripsvermogen volstrekt niet, maar zijn opvatting van het creatuurlijk schoon als zoodanig is gelukkig. Cf. ZIMMERMAN. Gesch. d. Aesthetik. Wien 1858 p. 340.

Bijna in gelijken zin uitte zich ook Baumgarten, met wien Mendelsohn instemt: „Ist die Erkenntniss der Vollkommenheit sinnlich, so wird Sie Schönheit genannt", CF. ZIMMERMANN, o. l. p. 181; waarin natuurlijk de beperking van het schoone tot het zinlijk gebied, valsch loopt, maar het grijpen van de volkomenheid als de genieting van het schoon juist is. Zie ook H. CHRIST. OERSTED, Der Geist in der Natur, deutsch von Prof. Kannegiesser, Leipzig, in Aufl. 1858. p. 81: „Das Körperliche und Geistige sind ungetrennt vereint in dem wirksamen Gottesgedanken, dessen Werk jedes Ding ist."

[24]) Philipp. 3 : 21; Zacharia 2 : 5; Rom. 3 : 23; 1 Cor. 11 : 7. Zelfs de stem Gods wordt heerlijk genoemd, Jesaja 30 : 30, wat saamhangt met de praegnante beteekenis van de Kôl Jahvah.

[25]) Jesaja 35 : 2; Jesaja 6 : 1—9.

[26]) Openbaring 21 : 11; Efeze 5 : 27.

[27]) Psalm 50 : 2.

[28]) Richt. 5 : 13. Cf. 2 Sam. 23 : 19, Chron. 4 : 9, Psalm. 16 : 3, Psalm 87 : 2,. Psalm 111 : 3, Spreuk. 22 : 20, Jes. 5 : 13, Jes. 8 : 23, Jes. 11 : 10, Jeremia 30 : 21, Rom. 11 : 13 1 Petr. 1 : 8.

[29]) Het grondverschil tusschen het **heerlijke** en **schoone** is, dat wij het heerlijke **passief** ondergaan, terwijl wij het schoone **actief** in ons opnemen. Vandaar dat al het hemelsche voor ons in onzen gezonken toestand niet **schoon**, maar **heerlijk** is. Verplaatsen we ons echter in den toestand, waarin eens die hemel onze wereld zal zijn, dan wordt het denkbeeld van schoon ook op de hemelsche dingen toepasselijk.

[31]) Elke theorie over het „leelijke" loopt parallel met iemands theorie over de „zonde" en over den „schijn". Gelijk heiligheid en zonde, waarheid en schijn, zoo ook staan „schoon" en „leelijk" tegenover elkander. Rosenkrans heeft in zijn „Aesthetik des Hässlichen (1853) een poging gewaagd om uit de resultaten, die de studiën van Schlegel, Solger en Weisse over dit onderwerp dusver hadden opgeleverd, een vaster slotsom te trekken. Als winste mag aanvaard, dat hij het „leelijke" niet enkel als **negatie**, maar zeer bepaald als **privatie** van het schoone opvat. Ook in het „leelijke" schuilt dezelfde actuositeit, die in het schoone perst en dringt: alleen loopt de reeks dezer actuositeit af insteê van op. Juist daarom echter is Schasler's poging, om het leelijke als noodwendige schaduw voor het schoone te postuleeren, mislukt (Kritische geschichte der Aesthetik. 1872. p. 1036 v. v.), en heeft Carrière in zijn Aesthetik 2e Aufl. 1873, B. 1 p. 147 terecht deze valsche voorstelling verworpen. Toch dient op Schriftuurlijk terrein nog dieper in dit onderwerp ingedrongen. Al het „leelijke" ontstaat, doordien een sluier Gods heerlijkheid belet door te dringen. Doch zoodra Satan erin slaagt **zijn** stempel te laten uitkomen en alzoo het goddelijk stempel uit het creatuur te verdrijven, gaat het **leelijke** in het **afgrijslijke** over. Cf. Jesaja 66: 24 en Dan. 12: 2. Over ZEISINGS Aesthetische Forschung op dit punt zie ECKART o. l. p. 116 en B VON HARTMANN, Aesthetik, Leipz., 1888. I. 401.

[31]) Openbaring 1 : 17. De beteekenis van het „verhevene" mag allerminst in den zin der Hegeliaansche school in de proportie van idée en verschijning gezocht. Het hoofdmoment voor het **Verhevene** is, dat het schoonheid uit een hooger sfeer, van een hoogere orde doet schitteren. In ons ordinaire leven kan niets verheven zijn, en wie het poogt te scheppen, verkrijgt slechts het stijf-pedante of maakt zich belachlijk. Uit deze hoogere orde kan nu het verhevene in drie graden intreden, 1o. als enkel boven onze sfeer verheven; 2o. als in contrast met deze sfeer tredende: 3o. als ons innerlijk wezen overweldigend en overzettend in een stemming, die bij onze gewone sfeer niet past. Cf. KIRCHMANN, Aesthetik Bd. II. 9—20, die terecht opmerkte, dat het verhevene altoos in de „met onmetelijk overwicht overweldigende kracht" ligt; en CARRIÈRE, Aesthetik. 1 p. 128, die het naast aan de Schriftuurlijke gedachte komt van een majesteit van hooger orde Men lette erop, dat in de Heilige Schrift nog tusschen een echt en onecht „verheven" onderscheiden wordt. In Psalm 138: 6: „den verhevene kent Hij van verre," is het „verheven" in boozen zin. Zie voorts voor het begrip van verhevenheid, Spr. 18: 11; Jes. 2: 12; 6: 1; 57: 15; Ex. 15 : 1; Job. 22 : 12; Ps. 47 : 10; 97 : 9; 148: 13; Jesaja 2: 17 en 33: 5. Intusschen lette men erop, dat de Hollandsche vertaling niet altoos de begripsonderscheiding van het oorspronkelijke doet uitkomen. Ook bij de begrippen van „heerlijk" en „heerlijkheid" geldt dit, waarvan het eerste zeer dikwijls voor אַדִּיר, staat, terwijl toch alleen נִכְבָּד correlaat met כָּבוֹד is.

[32]) De voorstelling der Heilige Schrift is dat na en tengevolge van den val, deze aarde van een deel harer schoonheid berooфd is en dat eerst toen de doornen en distelen zijn opgekomen De nog achter het paradijs liggende vraag naar het **Tohu-Wa Bohu**, t. w. of dit enkel als nog ongevormde chaos of als resultaat van een plaats gehad hebbende verwoesting moet opgevat, hangt zeer nauw met den aesthe-

tischen achtergrond der Heilige Schrift saâm; doch kan hier niet verder besproken. Miltons opinie uit zijn Paradise lost is even als het Theosopheem van Von Baader bekend. Slechts kan aangestipt, dat bij de grensbepaling tusschen het leelijke en afgrijselijke met dit zinken in schoonheid zal te rekenen zijn. Waar nog niets dan achteruitgang van vroeger schoon plaats heeft, ontstaat het leelijke. Zoodra een tegenovergesteld beginsel actief werken gaat, ontstaat er een sporadische anticipatie van het helsche en afgrijselijke; dat echter zijn eigenlijk gebied eerst vindt in de dingen, die onder de aarde zijn, in de καταχθόνια. Men verkrijgt dan de ἐπουράνια voor het heerlijke, de ἐπίγεια voor het schoone en leelijke en de καταχθόνια voor het afgrijselijke. Wat de Serafs in Jesaja 6:3 uitroepen: „De gansche aarde is van zijn heerlijkheid vol," moet verstaan in den zin van Psalm 8: 2: „Hoe heerlijk is uw naam op de gansche aarde"; en stelt de zaak voor, niet gelijk de mensch ze ziet, maar gelijk ze voor God en zijn Serafs is.

[33]) Het anthropocentrisch karakter van deze schepping staat in de Heilige Schrift overal op den voorgrond. Het is zooals onze Confessie in Art. 12 zegt, dat God alle schepsels schiep en onderhoudt „om den mensch te dienen, ten einde de mensch zijn God diene." Gen. 1: 27 v. v. Psalm 8: 5 v. v. laten dienaangaande geen twijfel.

[34]) Cf. Jesaja 33: 17 en Psalm 45:3. In de Openbaringen wordt ons dan ook in schitterende trekken altoos weer dat beeld van den Messias in zijn heerlijkheid voorgehouden. Hij, de Christus zelf, wil ons boeien. Van een teekening van Maria's schoon is in de Schrift geen sprake. Iets wat allerminst gezegd wordt, om aan de schilderkunst het heerlijk voorwerp van heilig vrouwenschoon in de vermenging van moederlijke weelde en maagdelijke schuchterheid te ontstelen: maar om protest in te dienen tegen elk pogen, om het ideaal van menschelijk schoon in het rijk der heerlijkheid van den Christus op Maria over te brengen.

[35]) Spreuken 16:4. Van canon wordt hier gesproken met het oog op den bekenden canon van Polycletus. Cf. Brunn, Geschichte der Griech. Künstler. Th. I, p. 219, geciteerd bij Zimmermann, Gesch. der Aesthetic, p. 118. Interessant is G. Portig, Das Christusideal in der Tonkunst, Heilbronn. Henninger 1883.

[36]) De Schrift zelve gebruikt deze uitdrukking: „De heerlijkheid die Ik op u gelegd had", Ezechiël 16:14. Dat Gode de eere en de heerlijkheid door zijn schepsel moet worden teruggegeven is doorloopend Schriftvermaan, en ligt saâmgevat in het begrip. Jesaja 66:5: „Dat de Heere heerlijk worde!", dat, hoewel op verkeerde lippen gelegd, toch de zaak juist en scherp weergeeft. Cf. Openbaring 11:13; 14:7; 19:1 cet.

[37]) Spreuken 8:30, 31. Wat hier van de חָכְמָה gezegd wordt, geldt niet een abstract begrip van wijsheid, maar een Wijsheid, die „zich vermaken kan" en dus persoonlijk gedacht is.

[38]) De begrippen van welbehagen en welgevallen worden gemeenlijk nog te veel als lust aan het arbitraire opgevat. Tel est mon bon plaisir. Toch is dit geheel onjuist. Er ligt wel ter dege het denkbeeld van lust, behagen, genot, vermaak en toeneiging in. De Hebreeuwsche woorden רצה en vooral חפץ spreken dit zelfs sterk uit: en de huwelijksidée, die heel de Schrift doorspeelt, laat hier geen uitweg. Het sterkst komt dit uit in de uitspraak: „Gij zijt mijn geliefde

Zoon, in denwelke Ik mijn welbehagen heb." Messias is voorwerp van Gods welbehagen, natuurlijk niet als Tweede Persoon in de Drieëenheid, maar als opgetreden in de menschelijke natuur. Eerst door te belijden, dat God zelf het schoon geniet, ontkomt ge bovendien aan het Pantheïsme. De pantheïst laat God zelf in het schoone doordringen. Voor de Schrift is het schoon iets, dat God (zelf transcendent zijnde,) zien wil.

[39]) Deze diepzinnige gedachte uit Psalm 94 : 9 snijdt op Schriftuurlijk terrein alle denkbeeld af, alsof God zelf indifferent, althans voor het natuurschoon zou zijn. Hij, die het oor plant, hoort; hoort dus ook het schoon van de tonenwereld. Of hoe kon Hij anders de tonenwereld scheppen? Hij, die het oog formeerde, ziet; ziet dus ook het schoon van vorm en tinten. Of hoe kan Hij anders het schoon van lijn en kleur scheppen?

[40]) Openb. 19: 7.

[41]) Psalm 50: 10.

[42]) Ter oorzake van het misbruik, waardoor men ook hier te lande in almanak en weekblad, het woord humor en humoristisch in discrediet bracht, stuit het sommigen als ze ook bij den Heere onzen God of bij den Christus van humor hooren gewagen. Laat mij ter geruststelling, daarom aanstonds op het feit wijzen, dat de meest positief Christelijke onder de aesthetici, Dr. Eckart, zijn hoogtepunt bereikt in hoofdstuk XV van zijn werk, en dat hij daar als titel boven schreef: „Der Humor ist die höchste, eigentlich Theïstische Weltanschauung." o. l. p. 92. Let op wat Carrière zoo waar zegt: Für ein göttliches Auge ist unser ganzes Treiben eine grossartige Komoedie. Eckart omschrijft het zoo prachtig: „Der Humor vermält die Sehnsucht nach dem Erhabenen und die Wemuth über dass Gesunkene zu einem ahnungsvollen Schauen des Göttlichen in der Welt und der Welt in Gott. o. l. p. 94. Wil men uit de Schrift een proeve van goddelijken Humor, neem dan Psalm 2 : 4: „Die in den hemel woont zal lachen; de Heere zal hen bespotten. Ik toch heb mijn Koning gezalfd over Sion, den berg mijner heiligheid." Vgl. over Dante's voorstelling van de Divina Comoedia het schoone opstel van Dr. J. H. Gunning: Das Leben der Menschheit und des Menschen eine göthliche Komoedie. Gotha, Perker, 1878.

[43]) Hebreën 11: 10. „Want hij verwachtte de stad, die fundamenten heeft, welker Kunstenaar en Bouwmeester God is." Zie vooral aant. 38.

[44]) Ook Schelling kent aan de Poëzie den eersten rang toe, wat vooral bij zijn Natuurphilosophie opmerkelijk is. Philosophie der Kunst, Sämmtl. Werke. Stuttg., 1859. Tom. V. p. 632: „Daher kommt es, dass die Poesie wieder als das Wesen aller Künste kann angesehen werden; ungefähr so wie die Seele als das Wesen des Leibes." Bijna evenzoo oordeelt Kant, Kritik der Urtheilskraft. S. W. IV. p. 200.

[45]) Cf. Psalm 17 : 15. „Ik zal verzadigd worden met uw beeld, als ik zal opwaken"; en in Hebr. 1 : 3 wordt „het uitgedrukte Beeld zijner zelfstandigheid" parallel gesteld met „afschijnsel zijner heerlijkheid". Wel is de Christus de Λόγος, maar dit raakt de sfeer van het bewustzijn; niet die van het schoone en heerlijke. En al geef ik dan ook aan Kant en Hegel toe, dat in onzen gezonken staat de Poëzie hooger staat, omdat ze macht bezit, zich boven het gezonkene te verheffen, absoluut, en

eens hiernamaals, staat het levende (niet doode) Beeld boven het Dicht, eenvoudig wijl het de heerlijkheid in zijn twee sferen, geestelijk en somatisch, schitteren doet. Ons „den Beelde Zijns Zoons gelijkvormig te maken" is de rijkste, goddelijkste Kunst. Cf. Rom. 8 : 29, 1 Cor. 15 : 49, 2 Cor. 3 : 18.

[46]) Elke poging om den zin voor het schoon en het kunstvermogen buiten de „Gottebenbildlichkeit" te verklaren, moet door wie de Schrift belijdt, weerstaan. Men is dan wel genoodzaakt er in den mensch een ἐπ' αὐτὸ τεταγμένον τι van te maken, gelijk Plotinus deed. En tenzij men dan, als hij, de emanatie te hulpe roept, wordt noodzakelijk alle schoon gesubjectiveerd; iets ideëels waarin wij de ongekende realiteit der νοούμενα vertolken, gelijk Herbart het wilde; of erger nog iets dat we als gekleurd glas tusschen ons oog en de νοούμενα in plaatsen, gelijk Kant wilde. Zie Herbart, Kleinere Philos. Schriften. Lpz., 1843. Bd. III. Zur psychologie. p. 272 v.v. Dat niet Kant, maar eerst Fichte, het νοούμενον ophief, behoeft geen herinnering. Dat Kant soms bijna een werking van het νοούμενον op ons in rekening bracht, moet toegegeven. Maar op aesthetisch gebied komt de wereld van het schoone bij hem toch nimmer uit de subjectieve sfeer uit; het blijft onze voorstelling. Een voorstelling, die algemeen menschelijk is, en die dus in het subject zelf zekere objectiviteit bezit, maar die in geen geval van het νοούμενον uitgaat, om, eerst na uitgegaan te zijn, ons te bereiken. Cf. Kant, Kritik der Urtheilskraft. Lpz, 1838. Sämtl. Werke. IV. p. 29: „Was an der Vorstellung eines Objects blos subjectiv ist, d. i. ihre Beziehung auf das Subject, nicht auf der Gegensand ausmacht, ist der aesthetische Beschaffenheit derselbe." Duidelijker kan het wel niet. Zie ook Zimmermann o. l. p. 413 en Hartmann o. l. p. 2.

[47]) De woorden uit Pred. 3 : 11 luiden: „God heeft ieder ding schoon gemaakt op zijn tijd; ook heeft hij de eeuw in hun hart gelegd, zonder dat een mensch het werk, dat God gemaakt heeft, kan uitvinden, van het begin tot het einde". De aesthetische uitlegging van deze plaats ligt voor de hand, blijkens het zeggen: „God heeft alle dingen schoon gemaakt. De opmerking van Delitsch (Commentaar op Pred. 4e ed. p. 262) dat in Pred. 5 : 17 „schoon" voor eensluidend met „goed" voorkomt en dus ook hier zedelijke beduidenis zou hebben, is gewaagd. Er staat in Pred. 5 : 17: „Ziet wat ik gezien heb, een goede zaak, die schoon is." Het schoon-zijn wordt dus als nieuw praedicaat eraan toegevoegd. En aan dit „schoon-zijn" van Gods Scheppingsordinantie beantwoordt nu subjectief in den mensch het feit, dat „God de eeuwigheid in zijn hart gelegd heeft," d. i. dat hem het vermogen inwoont, om door al het tijdelijk schoon geordende heen te gluren in den heerlijken achtergrond van het eeuwige. Ook in Rom. 1 : 20 is dit begrip van het „eeuwige" erbij gevoegd in de uitdrukking ἀΐδιος, die als praedicaat bij Δύναμις staat.

[48]) Kant. o. l. p. 47 en 66. Dit uitlichten uit de aesthetische genieting van het begrip en het belang was een kostelijke schrede op den eenig goeden weg. Niet, gelijk vanzelf spreekt, om het schoon te isoleeren, als miste het elk rapport met ons denken en ons belang, maar om het schoon in zijn zelfstandig en eigenaardig karakter te waardeeren. Het schoon is in elk verschijnsel „het goddelijk cachet", en laat zich daarom noch coördineeren, noch afhankelijk maken. Het is het goddelijke (voorzooveel de vorm dit kan uitdrukken) dat door den zin voor het goddelijke in ons gegrepen en genoten wordt.

[49]) Het schoon zelf duldt geen ontleding. Juist omdat het schoon het goddelijk cachet op den vorm de verschijnselen drukt, kan het geen andere definitie toelaten dan die aan het Wezen Gods ontleend is. Het is τὸ Θεῖον blinkende in de phaenomena. Eerst

als het begrip „God" voor uitleg vatbaar was, zoudt ge dus deze begripsontleding ook op het afgeleide begrip van het schoone kunnen overbrengen. Nu niet. Het schoone wordt gehoord, gezien, gevoeld, genoten, bewonderd, maar als ge erover redeneeren gaat, toog er reeds een wasem tusschen u en het schoone object. Alleen Dialectici of geboren Philisters kunnen er anders over denken. Lessings woord: „Der Zweck der Kunst könne nur die Schönheit sein", gaat door zelfs bij de Bouwkunde; immers alleen het schoone is ook in de Architectuur kunst. Vergelijk Hartmann Ausgew. Werke. III Bd. 173. „Die stellung der Baukunst im System der Künste". Zelfs vraagt elke kunstbouw niet onbelangrijke offers ten koste van de practische bruikbaarheid. „Schoon" en „nuttig" vloeien ook hier niet ineen, maar komen hoogstens tot een vergelijk, en te heerlijker zal de bouw zijn, naarmate het schoone minder offers aan de bruikbaarheid gebracht heeft.

[50]) Zie Aant. 52.

[51]) Cf. Perron et Chipiez. Histoire de l'art dans l'antiquité. Paris, Hachette en Co. 1887. Tom. IV, waar de kunst van Israël zeer breedvoerig van blz. 120—479 behandeld wordt. De afbeeldingen van de koperen pilaar vindt men tegenover blz. 318, die van het kapiteel tegenover p 320.

[52]) De gewichtige verklaring, waarop we doelen, is te vinden in Calvijns Commentaar op Genesis. Ed. Amst. Tom. I. p. 34. Ed. Brunsvig, a. 1882. Tom. XXIII. p. 99. Er is in Gen. IV : 20 enz., sprake van allerlei technische vindingrijkheid onder de nakomelingen van Kaïn, en hierbij nu teekent Calvijn dit aan:

„Inter mala quae prodierunt ex familia Cain aliquid boni fuisse admixtum nunc Moses commemorat. Artium enim et aliarum rerum inventio quae ad communem vitae usum et commoditatem valent, donum est Dei minime spernendum, et virtus laude digna. Mirum sane est, gentem illam quae magis ab omni integritate desciverat, non poenitendis dotibus prae aliis Adae posteris excelluisse. Ego vero interpretor, nominatim loquutum fuisse Mosen de artibus istis inventis in familia Cain: ut sciremus non ita fuisse maledictum a Domino, quin eximia quaedam dona sparserit inter ejus posteros: nam probabile est, aliorum ingenium interim non cessasse: sed fuisse inter Adae filios homines industrios et solertes, qui suam industriam in artibus inveniendis et excolendis exercuerint. Residuam vero Dei benedictionem Moses diserte in ea gente commendat, quae alioqui bonorum omnium credita fuisset vacua et sterilis. Sciamus ergo, ita privatos fuisse regenerationis Spiritu filios Cain, ut tamen praediti fuerint non contemnendis dotibus, sicuti omnium seculorum experientia docet, quantum ad cultum vitae praesentis, semper fulsisse in gentibus incredulis divinae lucis radios: et hodie videmus ut diffusa sint praeclara Spiritus dona per totum genus humanum. Sparsim etiam liberales artes et scientiae a profanis hominibus nobis fluxerunt. Astrologiam et reliquae philosophiae partes, medicinam, rationem politici ordinis acceptam illis ferre cogimur. Nec dubium est quin illos tam liberaliter ditaverit Dominus excellentibus gratiis, quo minus excusationis haberet eorum impietas. Nos autem sic miremur quos Deus in illos gratiae suae divitias effudit, ut longe pluris sit nobis regenerationis gratia, qua suos electos sibi peculiariter sanctificat. Quamvis autem citharae, et similium organorum musices inventio, deliciis magis et voluptati serviat quam necessitati, non tamen prorsus supervacua censeri debet: ac multo minus per se damnari meretur. Damnanda quidem est voluptas, nisi cum Dei timore, et communi humanae societatis utilitate sit conjuncta: sed musicae talis est ratio, ut pietatis officiis accomodari, et hominibus prodesse queat, absint modo vitiosae illecebrae: absit etiam inanis oblectatio, quae homines a melioribus exercitiis abductos, in vanitate occupet. Caeterum, ut demus citharae inventum minime in laude ponendum esse, quam longe lateque pateat artis fabrilis utilitas, abunde

notum est. In summa, docere, meo judicio, Moses voluit, floruisse variis et egregiis dotibus gentem illam, quae et ipsam inexcusabilem redderent, et luculenta essent divinae bonitatis testimonia".

Hieruit blijkt dus, dat Calvijn: 1°. de Kunst, ook waar ze niet op het eeuwige doelt, nochtans eert als „een gave Gods, die volstrekt niet mag geminacht, maar die veeleer als menschelijk vermogen aanspraak heeft op onzen lof" (donum Dei minime spernendum et virtus laude digna). Zelfs noemt hij ze een „benedictio Dei," een zegening, die God aan ons geslacht schonk. Hij eert er „uitstraling in van Goddelijk licht" (lucis divini radii) en „treffelijke gaven van den Heiligen Geest" (praeclara Spiritus dona). Hij prijst ze als „uitnemende gunstbewijzen, waarmeê de Heere ons verrijkt" (excellentes gratiae, quibus nos ditavit Dominus). 2°. Deze gave der kunsten is voor een niet gering deel juist geschonken aan wie van God afdoolden, en dat om tweeërlei oorzaak; t e n e e r s t e, opdat zij zoo, op hun wijze, toch God verheerlijken zouden; en t e n t w e e d e, opdat deze begiftiging met zooveel uitnemends hun alle verontschuldiging zou benemen. En 3°. Op zichzelf is het schoone nimmer slecht. (Multo minus per se damnari meretur). Slechts het misbruik, dat van het schoone gemaakt wordt, is den mensch onwaardig en gaat in tegen Gods bevel (absit inanis oblectatio, quae homines a melioribus exercitiis abductos in vanitate occupet.) In zijn Commentaar op Exod. 31 : 2, vindt ge dezelfde beginselen beleden, en zegt hij met nadruk: „a r t e s o m n e s a D e o m a n a r e, et ideo debere censeri d i v i n a s i n v e n t i o n e s" Tom. I p. 568, Ed. Brunsvig, Tom. XXV p. 58. En eveneens op Exod. 35 : 31, waar hij er bijvoegt: (has artes) non dotes fuisse naturaliter hominibus ingenitas nec industria paratas. Tom. I p. 570 Ed. Brunsvig, Tom. XXV, p. 62. En waar dit van Bezaleël en Aholiab bijzonderlijk gold, geldt het ook van elke kunstgave; want ook de „bona naturae proveniunt a Spiritu Dei, qui singulis non minus dat intelligere quam vivere"; waar, „intelligere" beteekent, wat wij b e w u s t z i j n noemen. Tom. I. p. 570[b]. In zijn Commentaar op Jesaja 28 : 29 spreekt hij het uit, dat ook de artes liberales te beschouwen zijn als „a D e o p r o f e c t a s", en dat we ook hierin de „b o n i t a s D e i" hebben te eeren, opdat in „minimis et maximis laus et gloria Ipsius celebretur. Tom. III. p. 175[b]. Te dezer zake dient ook zijn verklaring op 1 Cor. 1 : 17, waar hij de vraag bespreekt of de kunst der welsprekendheid te verwerpen zij, en deze in dien zin beantwoordt, dat dit niet kan, wijl ze een d o n u m D e i e s t. Immers gelijk Augustinus leeraarde: „Qui fecit Petrum piscatorem, fecit Cyprianum rhetorem". En dan gaat hij voort: „Non haec ergo damnanda eloquentia, nec aspernanda est, quae non huc spectat, ut Christianos in externo verborum colore detineat, ut eos inebriat vana oblectatione, ut suo tinnitu aures feriat, ut sua pompa tanquam involucro obruat Christi crucem, sed potius ut ad nativam Evangelii simplicitatem nos revocet." Tom. VII. p. 117[b]. Over de a r t e s l i b e r a l e s als bestanddeel van de a l g e m e e n e genade: „quae contingit promiscua piis et impiis", en die dus te beschouwen zijn als „bona quae h u m a n a e n a t u r a e Dominus r e l i q u e r i t post quam v e r o bono spoliata est (c. 15), spreekt hij zich uit in Inst. Rel. Chr. lib. I, c. IV. § 34, waar tevens de algemeene genade haar bepaling vindt. Ed. Brunsvig. Tom. I. p. 325/6 en bijna eensluidend ed. 1559. Tom. II. p. 197/8.

Ook in den strijd over de komedie handhaafde Calvyn, zelfs tegenover zijn ambtgenoot Michel Cop, het standpunt, dat ze om het m i s b r u i k te weren zijn, maar op zichzelf wel zóó waren in te richten, dat alle bezwaar verviel. En waar hij er persoonlijk toe neigde om aan alle genotzucht het zwijgen op te leggen, eindigt hij toch met aan Farel te betuigen: V i d e o n o n p o s s e n e g a r i o m n i a o b l e c t a m e n t a. Ed. Brunsv. XII. p. 348. In den trant der Grieksche spelen had men te Geneve op stadskosten in de open lucht een zedestuk laten opvoeren, waar heel de burgerij bij tegenwoordig was, en waarvoor men zelfs de avondbeurt in de kerk

het stilstaan. (Gaberel. Hist. de l'Egl. de Genève 1853. I. 377). Toch mocht zulk een voorstelling niet te dikwijls herhaald; en toen kort daarop de aanvrage om de Bataille des Puissances de Hercule, of, zoo dit niet ging, dan een stuk: Actes des Apôtres genaamd, te mogen spelen door den Senaat in Calvyns handen om advies wierd gesteld, (Annales Gen 24 Mai 1546. Tom. XXI. p. 381) rapporteerde hij op 11 Juni, namens zijn ambtgenooten, dat er tegen het laatste stuk als zoodanig geen bedenking bestond, maar dat om de gevolgen achterwegelating toch raadzamer was. Van Cop's absolute taal schreef Calvyn aan Farel: „nullo modo probare poteram quod dixerat". En toen op 4 Juli het stuk toch publiek wierd opgevoerd, woonde Viret zelf het stuk van den aanvang tot den einde toe bij. „Nunc ludi aguntur," schrijft Calvyn, „adest Viretus Spectator, qui ex composito iterum rediit ut furiosum nostrum (t. w. Ds. Cop) ad sanam mentem reducat." Ed. Brunsvig. Tom. XXII. p 356. Hierbij houde men echter in het oog, dat deze stukken door gewone, algemeen geëerde burgers, en niet door comoedianten van beroep gespeeld wierden. Zie Stähelin, Joh. Calvin, Leben und ausgew. Schriften. 1863. 1 p. 392/3.

[53]) Cf. Schelling, Sämmtl. Werke. V. p. 386: „Die unmittelbare Ursache aller Kunst ist Gott. Denn Gott ist durch sein absolute Identität der Quell aller Ineinbildung des Realen und Idealen, warauf alle Kunst beruht." De strekking hiervan is uitnemend, maar het „unmittelbare" moet wegvallen; in den mensch werkt de kunst als tweede oorzaak. God werkt rechtstreeks in den mensch, maar in het kunstwerk van den mensch slechts zijdelings. Vergelijk ook Solger, Carrière, Cousin, zie aant. 14, en vooral Winckelmann, Gesch. der Kunst des Alterthums. IV. § 22 (ausg. von Lessing 1870): „Die höchste Schönheit ist in Gott. und der Begriff der menschlichen Schönheit wird vollkommener, je gemässer und übereinstimmender er mit dem höchsten Wesen kann gedacht werden". En verder: „Dieser Begriff der Schönheit ist wie ein aus der Materie durchs Feuer gezogener Geist, welcher sich suchet ein Geschöpf zu zeugen nach dem Ebenbilde der in dem Verstande der Gottheit entworfenen ersten vernunftigen Creatur." Natuurlijk moet hier met Winkelmanns Neoplatonisme rekening gehouden, en is zijn poging om met begrippen te opereeren, niet geslaagd; maar het goddelijke in het schoon en in de kunst greep deze zeldzaam fijne aestheticus toch met geniale helderheid.

[54]) Openb. 21 : 19, 20.

[55]) Hand. der Ap. 1 : 11: „(Hij) zal alzoo wederkomen, gelijkerwijs gij Hem ten hemel hebt zien opvaren." Coll. Joh. 20 : 17.

[56]) Kortheidshalve verwijs ik naar mijn studie over de Verheerlijking op den Thabor. In Uit het Woord. 1e serie. Dl. I. bl. 407.

[57]) Cf. Exod. 25 : 9 en 24, coll. Hand. 7 : 44 en Hebr. 8 : 5. Er is in Exod. 25 : 9 zoowel van een תַּבְנִית van de מִשְׁכָּן als van een תַּבְנִית van de כֵּלִים sprake, en in vers 24 van de תַּבְנִיתָם (hun modellen). Hebr. 8 : 5 toont, dat geen sprake is van modellen, die hem in visioen getoond zijn. Gedoeld wordt op het symbolisch rapport tusschen de vormen, lijnen, afmetingen, stoffen en kleuren van den Tabernakel en het Heiligdom daarboven, waarin Christus de vrucht zijner offerande priesterlijk bedient; ook al ontbreekt alle aanduiding, die ons in staat zou stellen ons van de materieele zijde des hemels eenig denkbeeld te vormen. Slechts protesteeren we tegen Keil's intellectueele opvatting, alsof slechts symbolische voorstelling van „Reichsgedanken" zou zijn bedoeld. Cf Keil Com. op Exodus in loco. Ook op het tempelgezicht van Ezechiël dient hier gelet.

[58]) Openbaring I: 12—17. Herder had gevoel voor de hooge beteekenis van deze hemelsche en toch menschelijke natuur, toen hij uitriep: „Wer vermag diese Gestalt zu malen?" Ons is slechts hoofdzaak, dat uit de identiteit tusschen het lichaam, dat eens aan het kruis hing en nu in den hemel blinkt, de verwantschap tusschen de hemelsche en aardsche wereld blijkt.

[59]) Het ethische moment moet bij de kunst niet als toom voor het te wilde paard dienst doen, maar uit de kunstidée zelve moet ge den eisch afleiden, dat eenzijdig zinnenschoon, waar geen schoon der ziel, en geen schoon in de verbinding tusschen lichaam en ziel, aan beantwoordt, reeds uit aesthetisch oogpunt onbevredigd laat. Schoon, dat niet in een deel, maar harmonieus als schoon van het geheel uitkomt, kan nooit met het ethisch moment in strijd geraken.

[60]) Wie van de praemissen der Heilige Schrift uitgaat, ignoreert daarom de studiën niet, die een ander uitgangspunt kiezen. Veeleer plukt hij er drieërlei vrucht van. Bijna geheel neemt hij over de empirische studiën, die zich bepalen tot het onderzoek van de verschijnselen. Ten tweede hecht hij hooge waarde aan het uitkomen der tegenstellingen in de onderscheidene scholen, overmits deze leiding geven bij het opsporen van den organischen samenhang der phenomena. En eindelijk wordt ons in deze studiën door een reeks van geniale aesthetici een waarlijk niet te versmaden bijdrage geleverd voor de kennis, zoo al niet steeds van het schoon, dan toch van den schoonheidszin in den onderzoeker.

[61]) De empirische school, die door deze aesthetici vertegenwoordigd wordt, lacht met alle speculatie over het schoon, en wendt zich tot de bestudeering van lijn en tint en toon, om den kunstenaar langs physiologischen weg den toegang tot een rijker schoon te ontsluiten. Helmholz deed dit in zijn Vorträge Ueber die Erhaltung der Kraft. Berlin 1847, Handbuch der Physiologischen Optik. Lpz. 1856, en Die Lehre von den Tonempfindungen. Braunschweig, 4e Aufl. 1877. Pfau in zijn Freie Studien, Stuttg. 2e Aufl. 1874, zijn Kunstgewerbliche Studien, 1872 en zijn Kunst- und Gewerbestudien, 1877, en G. Semper in zijn Der Stil in den technischen und tektonischen Kunsten, 2e Aufl. 1878, zijn Wissenschaft, Industrie und Kunst, Braunschweig, 1852 enz. Alle deze studiën strekken om ons de kracht en de geaardheid te ontsluieren, die aan de organen van het zinlijk schoon eigen zijn; en die juist op het Schriftuurlijke standpunt, dat (afgezien van de idée) een eigen schoon ook in de zinlijke verschijnselen eert, te hooger waarde erlangt. Vooral de hoogstbelangrijke rapporten, die men tusschen het schoon der tonen en der kleuren vond, zijn van niet gering gewicht.

[62]) Schelling, Philosophie der Kunst, Sammtl. Werke. Bd. V. p. 353. Solger, Erwin, vier Gespräche über das Schöne. Berlin 1815. Seizing, Aesthetische Forschungen 1855. Köstlin, Aesthetik 1869. Zimmermann Aesthetik en Geschichte der Aesthetik 1855. Hartmann, Aesthetik Leipz., 1888.

[63]) Onder „vrij schoon", in de tegenstelling met „anhängend" schoon, verstaat Kant een kleur, een grieksche rand, een mathematische figuur, kortom alle schoon, dat niet kleeft aan een zaak of persoon, maar op zichzelf staat. Kant, Krit. der Urtheilskraft. 875. Purper, hemelsblauw en sneeuwwit zijn schoone kleuren, als kleuren, ook zonder dat ze nog zijn aangewend.

[64]) Realist in vollen zin is, gelijk Hartmann (Aesthetik Bd. I. p. 267 v.v.)

terecht opmerkt, Herbart volstrekt niet; en de meening, alsof Herbart van het object uitging, gelijk Fichte van het reine subject, berust op dwaling. Een dwaling, waartoe Herbart zelf aanleiding gaf door zijn onvoorwaardelijke bestrijding van het Idealisme, terwijl hij toch zelf, in de groote tegenstelling tusschen de empiristen en idealisten, nog altoos aan de zijde der laatste stond. Zie zijn *Lehrbuch zur Einleitung in die Philosophie*. W. W. Ausg. von Hartenstein. Bd. I, § 81, p. 41 v. v. Vooral ook zijn *Zur Aesthetik*. Bd. III. p. 428 v. v. en zijn recensie op Schopenhauers *die Welt als Wille*. Bd. III: p. 487. Ons gaat dit niet ver genoeg. Wij kunnen niet rusten, eer het object weer in zijn objectiviteit voor ons vaststaat, en zien niet in, hoe men, zonder de categorie van het geloof ook op den samenhang van bewustzijn en zintuigen toe te passen, hiertoe ooit geraken zal. Desniettemin heeft tegenover Kant, en vooral tegenover Fichte het optreden van Herbart voor ons groote beteekenis. In gelijken zin waardeeren we ook Schopenhauer. Tegen het Intellectualisme ligt in zijn thelematisch uitgangspunt sterke verweerkracht; en zijn erkentenis dat deze wereld, gelijk wij ze waarnemen en erin leven, een ruïne is, rekent met verschijnselen, die ook op Schriftuurlijk terrein de richting bepalen. Hoe eenzijdig ook, zijn pessimisme verdient volstrekt de minachting niet, waarmeê het vaak van Christelijke zijde bejegend wordt. Schopenhauer is en blijft Kantiaan, en schroomt niet te zeggen: „*Die transcendentale Aesthetik (van Kant) ist ein so überaus verdienstvolles Werk, dass es allein hinreichen könnte Kant's Namen zu verewigen.... Ich wüsste nichts hinweg zu nehmen, nur einiges hinzuzusetzen.* Arthur Schopenhauer. *Die Welt als Wille und Vorstellung*. I. p. 518/19. (Sämmtl. W. 2e Aufl. Leipz, 1877). Zijn pantheïsme en weelderige phantasie heeft hem, door gebrek aan eerbied voor de objectiviteit, ten laatste tot een spel met Oostersche voorstellingen verleid, die voor de ontwikkeling der aesthetiek geen verdere waarde bezitten. Maar voor de bestrijding van het valsche idealisme en het hoogst onzedelijke optimisme, waarin sommiger pantheïsme verliep, bied Sch. een kostelijk tegengif.

[65]) Niet genoeg kan gewaarschuwd tegen het misbruik, dat door de theosophen van den Oosterschen bewustzijnsvorm in de Heilige Schrift gemaakt wordt, om de Christenen ongemerkt voor hun theosophemen te winnen. Tijdelijk biedt dit dan ongetwijfeld een voordeel, en tal van jonge mannen, die anders allicht in materialisme zouden vervallen zijn, worden door den gloed dezer theosophische warmte nog bijtijds ontdooid. In zooverre heeft Schelling's, Von Baader's en Solger's school ongetwijfeld hooge verdienste. Maar men lette ook op de keerzijde dezer medaille. Ongemerkt toch drinkt men uit dezen gouden beker der theosophie den zwijmeldrank van het Pantheïsme in, en straks wordt in tal van Christelijke kringen, zonder dat iemand er op bedacht is, onder allerlei mystieke vorm, de hechtheid van het fundament des Christelijken geloofs ondermijnd.

[66]) Dit *humaniseeren* van het schoon heeft overal plaats, waar men den onderzoeker van het schoon als maatstaf kiest, en alzoo het schoon bindt aan de vormen van onze menschelijke waarneming. Immers dit brengt dan van zelf meê, dat men het schoon, ook waar het als Gods gave geëerd wordt, toch ontstaan en bestaan laat om den mensch. En hieruit volgt weer, dat in geheel den kring dezer voorstellingen de mensch en niet God het middenpunt vormt. Hier tegenover nu moet, wie aan de Schrift vasthoudt, noodwendig een *Divinisatie* van het schoon plaatsen. Een doel, dat eerst dan bereikt wordt, zoo ge het ἐξ αὐτοῦ καὶ δι' αὐτοῦ καὶ εἰς αὐτόν ook op aesthetisch terrein toepast; en voor den mensch geen rapport met het schoon erkent dan krachtens Gods ordinantie. De mogelijkheid nu om deze Divinisatie streng door te voeren, en toch het rapport tusschen den

mensch en het schoon niet te verliezen, ligt in de „Gottebenbildlichkeit," en de erkenning, dat de zin voor het volkomene ook op dit terrein met deze „Gottebenbildlichkeit" van zelf gegeven is.

67) Met dit humaniseeren van het schoon hing saâm, dat met het schoon van hooger orde slechts onder den vorm van het verhevene gerekend wierd, en noch het afgrijselijke der καταχθόνια noch de heerlijkheid der ἐπουράνια tot haar recht kwam. Rekent men daarentegen met dit „rijk der heerlijkheid", dan wordt het terstond verklaard, waarom de kunst boven de natuur uitgaat, en toch naar heur patroon werkt; is het middel gevonden om aan het schoon in de materie en aan het schoon in den geest elk een zelfstandig gebied aan te wijzen, en weer een eigen schoon in beider saamvoeging en dooreenstrengeling te eeren; en wordt niet minder de strijd tusschen het aesthetisch en ethisch gebied in de hoogere synthese van de heerlijkheid opgeheven.

68) God is een Geest; zoolang men dus het schoon blijft binden aan de waarneming der zinnen, sluiten de begrippen van God en Schoon elkaar uit; en wordt òf de aestheticus ongodsdienstig, òf de godsdienstige mensch een vijand van het schoone. Erkent men daarentegen, dat de schepping tweezijdig bestaat, zoowel geestelijk als stoffelijk, en dat het schoon volstrekt niet enkel in de kleuren, lijnen en vormen, maar minstens even zelfstandig in de vormen van ons geestelijk leven uitkomt, dan is deze noodlottige tegenstelling geheel overwonnen. Door te zeggen: God is een Geest; en ook de geest heeft de qualiteit van een eigen schoon, — is dan de zoen tusschen Aesthetiek en Religie gevonden.

69) Na de verzoening van Religie en Aesthetiek ontstaat dan de strijd tusschen het zinlijk en geestelijk schoon. Of liever nog over de saâmvoeging van het zinlijk schoon met wat geestelijk onschoon zou zijn. Conflict is hierbij niet te mijden. Zoolang de harmonie ontbreekt, komt er telkens botsing. En in deze botsing nu spreekt het vanzelf, dat èn uit ethisch èn uit aesthetisch oogpunt nooit anders mag geoordeeld, of het zinlijk schoon moet voor den eisch van het geestelijk schoon wijken.

70) Doordien de aesthetici bijna uitsluitend het zinlijk schoon bespreken, en het geestelijk schoon bijna geheel buiten hun gezichtskring laten liggen, wordt dit niet rekenen met den Christus natuurlijk. Toch mag dit niet. Ons spraakgebruik protesteert tegen dit uitsluiten van het schoon van het geestelijk gebied. Van een daad, die slecht was, zegt men, als 't hart spreekt: „Dat was gemeen, dat was leelijk van 'em!" En als zelfs van een predikatie als vaste term het predicaat „mooi", geldt, en men bij een gebed zelfs van „schoon gebeden" spreekt, dan is dit geen fout, maar een zeer hooge opvatting van onze dorst ook naar geestelijke harmonie. En zoodra men, op dit taalinstinct afgaande, ook het geestelijk terrein maar weer aesthetisch gaat bezien, moet de aestheticus vanzelf op den Christus komen. Niet enkel gelijk Weisse en Carriere het deden, die op het wondere kunstschoon in Jezus stijl en wonderkens wezen (Carrière, Die Kunst im Zusammenhange mit der Culturentw. Bd. III. p. 45), maar door in geheel den Christus de realiseering van het drievoudig ideaal van het Ware, Goede en Schoone te vereeren. Ook van het Schoone; want de Vleeschwording, de Verheerlijking op Thabor, de Opstanding en de Hemelvaart beheerschen geheel zijn verschijning. In Hem is onze menschelijke natuur verheerlijkt. Wie nog met ons den mensch als het centrum van deze aardsche schepping blijft eeren, moet daarom wel tot de slotsom komen, dat óók het Schoone in Christus zijn rijkste ontplooiing vindt.

71)) Voor hen, die de gelegenheid misten zich op het gebied der Kunstphilosophie eenigzins te orienteeren, vereischen deze woorden eenige toelichting. Een algemeen ingang vindende aesthetiek bestaat er niet. Eer integendeel heeft elke philosophische school, en elke schakeering in zulk een school, ook op aesthetisch gebied een eigen pad gekozen; terwijl als niet-philosophen, de beoefenaars der schoone kunsten, zich op hun wijze in het kapittel mengen; en de empiristische physiologen zich weer een andere voorstelling vormen van de taak der aesthetiek. Dit leidt tot een eindelooze dooreenmengeling van systemen, die dan ook door de aesthetici openlijk erkend wordt, ook al spreken ze de hoop uit, dat allengs uit dit morgenrood de zon in haar vollen glans moge opgaan. Lemcke zegt er van: „So sehen wir auch auf diesem Gebiete, wie auf allen, ein Auf und Ab, Herrschaft und Angriff und Umsturz und Neugestaltung, bald dieser, dann anderer, oft entgegengesetzter Ideen, die hier mit Freude da mit Widerspruch oder mit Abscheu aufgenommen werden. Wer das Ganze übersieht, der weiss, dass Nutzen und Schaden ineinander wachsen, wie das Schlangenpaar in Dante's Hölle. Wie der Pendel so weit zur Linken wie zur Rechten über die Senkrechte hinaus schwankt, dadurch aber gerade die Bewegung der Uhr erhalt und den Fortgang der Zeit verkundet, so weisen auch jene Geistesbewegungen, ob sie von Extrem zu Extrem gehen, auf erfreulichen Fortschritt, so lange das Streben nach der Wahrheit die Treibkraft des Ganzen ausmacht." Lemcke, Pop. Aesthetik. 5e Aufl. Lpz. 1879. p. 37. Dit is oprechter gesproken dan wat Hartmann zegt: „Ueberschaut man die Aesthetik der letzten hundert Jahre unter diesen Gesichtspunkten, so kommt nicht nur Ordnung und Uebersichtlichkeit in den scheinbaren Chaos, sondern man gewinnt auch einen principiellen Standpunkt, von dem aus man mit neuen Muthe an die Lösung der noch ungelösten aesthetischen Aufgaben herantreten darf." Zie zijn Aesthetik. Leipz., 1888. Bd. I, p. 362.

De drie groote groepen, waarin deze Aesthetici uiteengaan zijn de Sensualistische, de Idealistische en de Empirische scholen. Vóór Kant bloeide de Sensualistische school, die het schoon zocht in „wat aangenaam voor de zinnen is," en haar pleitbezorgers vooral in Engeland gevonden had, waar Henry Home, Hogarth en Edmund Burke haar denkbeelden aanprezen. De empirische school dagteekent in haar scherper trekken eerst uit den jongsten tijd en dankt haar opkomen vooral aan Helmholz's en Sempers studiën, die, met terzijdezetting van alle speculatie, erop uitgaan, om de wetten op te sporen, waaraan het schoon in lijn en toon en tint gehoorzaamt. En tusschen deze beide in staat de machtige Idealistische school in al haar schakeeringen, die haar ontstaan dankt aan Kant. Wel is in Gustaf Theodor Fechner een eclecticus opgestaan, die een ruiker saâmlas uit de vele bloembedden, waartusschen hij doorwandelde (zie Fechner Vorschule der Aesthetik. Leipz. 1876 en Tagesansicht gegenüber der Nachtansicht Leipz. 1879): maar dit standpunt vormt natuurlijk slechts een overgang, waarbij niemand zich ophoudt. Toch is de strijd met de Sensualisten, ook in weerwil van Kirchmann's poging allengs uitgestreden (Aesthetik auf realistischer Grundlage, 1868); zijn Idealisten en Empiristen nog nauwlijks handgemeen; en grijpt de eigenlijke aesthetische worsteling nog steeds onder de Idealisten onderling plaats, die, hoewel één in het subjectieve uitgangspunt, toch in hun conclusiën geheel uiteenloopen. Fichte, voor wie naar Schillers' zinrijk zeggen, heel de Kosmos „een bal was, die hij met de ééne hand opwierp en met de andere hand weer opving," kon natuurlijk geen aesthetiek in eigenlijken zin leveren. Voor hem bestond niets dan zelfreflectie, en Schlegel tooverde daaruit de Carricaturen der „Romantische Ironie". Een opzettelijk geschrift over aesthetiek bestaat van Fichte's hand niet, en slechts in

zijn Sittenlehre (Sämmtliche Werke. Bd. IV. p. 353 v.v.) en zijn Briefe über Geist und Buchstabe in der Philosophie (Sämmtliche Werke. Bd. VIII. 270–300) roert hij dit onderwerp aan. Schelling daarentegen wierp zich met geestdrift en voorliefde op de natuurzijde van den Kosmos, en hij was het dan ook, die het eerst Kants leidende gedachte, zij het ook op eigen wijze, in een aesthetische wereldbeschouwing belichaamde; een voetspoor waarin hij straks door Schopenhauer, met eigenaardige constructie, gevolgd wierd. Terwijl echter Kant het schoon geheel subjectiveert en tot onze menschelijke wijze van waarneming van het νοούμενον beperkt, verheft Schelling en zijn geheele school het schoon ver boven ons in den pantheïstischen „Geist", uit wiens identiteit met de Natuur eerst het schoon geboren wordt. Hegel wierp al het gewicht van zijn reuzengeest tegenover Schelling voor het Intellect in de schaal. Al het zijn komt hem eerst in denken uit. Dit had tengevolge, dat hij uit de algemeenheid van Schellings Idealisme, tot het geïndividualiseerde verschijnen van de enkele karakteristieke gedachte kwam, en alzoo het Idealisme concreet maakte. Hem volgen pantheïsten als Vischer en belijders van den Christus als Carrière. Ook Schleiermacher beweegt zich op Hegels lijn. Maar tegenover deze subjectieve Idealisten stelt zich nu Herbart, die weigert langer het schoon in de doorschijning der idée te erkennen, en de vormen zelve als het wezen van het schoon aanprijst. Dit gaf aan zijn aesthetiek een sterk realistischen schijn, die echter allerminst werkelijk realisme wierd. Immers ook de vormen, waarin hij het schoon zoekt, neemt volgens Herbart het subject alleen door zijn eigen prisma als schoon waar. En zoo blijft de natuurlijke strijd tusschen hen, die den onderzoeker, hen, die het te onderzoeken voorwerp, en hen, die het vermogen, dat tot het genieten van het schoone bekwaamt, als uitgangspunt kiezen, nog steeds aanhouden. Een strijd, die ook op aesthetisch gebied bij vernieuwing toont, hoe de uitkomsten van ieders onderzoek niet zijn los te maken van de gegevens, waarvan hij bij zijn onderzoek uitgaat; maar juist daarom ook aan de belijders der Heilige Schrift den moed geeft, om niet langer de Schriftelijke praemissen op aethetisch gebied schuchter toe te dekken.

[72]) Of gelijk Zimmermann het uitdrukt: Wie im Dogmatismus die Einerleikeit des Objects, so repräsentirt im Kriticismus die Wesensgleichkeit der Subjecte die verbindende Einheit der Vorstellungen. Zie zijn Geschichte der Aesthetik. Wien, 1858. p. 382.

[73]) Cf. Herder in zijn Metacritik en Kalligone. Zimmermann zegt schoon, dat Herder uit plichtsbesef opponeerde, „Weil er der Apostel der Allverständlichkeit und Allverbreitung der Bildung das Privilegium einer denkberechtigten Kaste höher organisirter Geistes-aristocraten hervorbrechen sah." Herder, o. l. p. 425. In het geroep, dat van liberale zijde over het „denkend en niet-denkend deel" der natie opging, vond deze profetie van Herder hare vervulling. Nog sterker wierd zijn voorgevoel bewaarheid, toen de theorie uit Leiden kwam, dat zekere machtiger families geroepen waren om te regeeren, en het volk om te gehoorzamen. En minder stuitend, maar gevaarlijker nog, is het denkbeeld, dat eigenlijk het volk zich moet laten vertegenwoordigen door Vertrauensmänner, overmits dan deze uitverkorenen altoos uit den adel van geboorte, uit de plutocratie van het geld of uit de aristocratie van het intellect genomen worden.

[74]) Kant bedoelde natuurlijk alleen, dat het recht van beslissing zou gegeven worden aan de subjecten, die „Wesensgleichheit" met hem hadden, en dat elk dissident, waaronder elk belijder van de Heilige Schrift, als abnormaal ontwikkeld, om geen harder woord te bezigen, buiten het kapittel zou worden gezet. Maar dit

neemt niet weg, dat Kant hiermeê aan elken kring den moed hergaf, om desnoods de rollen om te keeren, en te zeggen: „Uw bewustzijn is abnormaal ontwikkeld; met den inhoud van ons bewustzijn gaan we veiliger." Zoo komt allengs het Christelijk bewustzijn tegenover het Humaniteitsbewustzijn te staan. De wet der „Wesensgleichheit" ging niet door. Er schenen tweeërlei soort van wezens te zijn, en de vraag wierd maar, hoe dit schijnbaar bestaan van tweeërlei soort subjecten te verklaren viel. Daarop antwoordde men van rationalistische zijde door ons dweepzucht en obscurantisme te verwijten: maar antwoorden wij op onze beurt door te wijzen op de „verduistering van het verstand", tengevolge van de zonde, en de „verlichting van het verstand" door Woord en Geest.

[75]) Wel schijnt het anders, en houden Ritschl's volgelingen staande, dat hij juist sterker dan iemand aan alle philosophie „Thor und Thür verschlossen hat." Zie J. Thikötter. Darstellung und Beurtheilung der Theol. Albr. Ritschl. Bonn 1887. p. 9; maar ik kan hier niet anders dan zelfbedrog in zien. Feitelijk is toch ook bij hem alles een proces, dat eens op het Godsrijk uit moet loopen, en wat in dit proces breuke schijnt te slaan door geschiedenis van zondeschuld en verzoening is hem toch eigenlijk slechts een in het gemoed doorleefde en dus gedroomde geschiedenis, maar zonder kosmische realiteit. Ritschl staat zuiverder dan Schleiermacher door het uitbannen van philosophische Lehnsätze uit de Dogmatiek en zijn putten enkel uit de Schrift. Alvorens hij echter uit de Schrift gaat putten, maakt hij de uitlegging dier Schrift los van haar historische ontwikkeling en hangt ze op aan Ritschls subjectief, puur philosophisch, uitgangspunt. Ritschl's Theologie zou ik liefst de Theologie van het „zelfbedrog" noemen; voor de eenvoudige geloovigen is ze de Theologie der misleiding.

[76]) Bedoeld is, dat alle reformatorische Kerken en Reformatoren, zonder verder betoog of beroep op een objectieven steun van buiten, hun Christelijke overtuiging met een: Wij gelooven en wij belijden, voor de wereld hebben uitgesproken. Dit geldt ook van het principium Veritatis: de Heilige Schrift. Er kan buitendien niet genoeg op gewezen worden, wat uitstekende kracht het kunstleven bezit, om de tyrannie van het Intellectualisme te breken. Een iegelijk die zin voor het schoone bezit, erkent het bestaan van nog een andere wereld, dan in het spinweb zijner eigen begrippen. En dit, of de aesthetici het bedoelen of niet, komt altoos aan de Religie ten goede.

[77]) De leer der „algemeene genade", die, samenhangende met de „natuurlijke godgeleerdheid," in het Calvinistisch leerstelsel zoo breede plaats beslaat, vloeit rechtstreeks voort uit de belijdenis van Gods hooge en vrijmachtige souvereiniteit. Niet enkel zijn Kerk, heel de wereld moet Hem eere geven. Edoch de wereld, die dit niet kan op de manier der kerk, ontving de „algemeene genade" om het op haar wijs te doen.

[78]) Taine, Philosophie de l'art dans les Pays-Bas, Paris, 1869 p. 164/5: „D'ailleurs le Calvinisme qui règne les exclut des temples, et dans ce peuple de travailleurs économes et sérieux, on ne trouve point la représentation seigneuriale". Cf. Taine o. l. p. 156: „Les Grecs et les Romains n'avaient connu de l'homme et de la vie, que les pousses les plus droites et les plus hautes, la fleur saine qui s'épanouit dans la lumière; il (Rembrandt) en a vu la souche, tout ce qui rampe et moisit dans l'ombre, les avortons déformés et rabougris, le peuple obscur des pauvres, la juiverie d'Amsterdam, la populace fangeuse et souffrante d'une grande ville et d'un mauvais climat.

Une fois sur cette voie il a pu comprendre la religion de la douleur, le Christianisme véritable, interprêter la Bible comme aurait fait un Lollard, retrouver le Christ éternel présent aujourd'hui comme autrefois, aussi vivant dans un cellier ou une auberge de Hollande que sous le soleil de Jérusalem, le Consolateur et le Guérisseur des misérables, seul capable de les sauver, puisqu'il est aussi pauvre et encore plus triste qu'eux" Cf. Taine, Philosophie de l'art (niet te verwarren met zijn Phil. de l'art dans les Pays-Bas). Paris 1865. p. 71 v. v.

[79]) Trahndorff, Aesthetik. Berlin. Mauser. 1827. II. 262. Cf. Hartmann, Stellung der Baukunst im System der Kunste, in zijn Aesthetik. Leipz. 1888. I. 473. Ook over onze stadhuizen en particuliere woningen wordt hier niet met onderschatting heengegleden; maar, hoe hoog men ook den roem van onze hollandsche bouwmeesters stelle, altoos komen ze achter Europa en onze schilders gingen Europa voor.

[80]) Motley in zijn Rise of the Dutch Republik London. Beeton, 1859. Part. II. Ch. VII (ad annum 1572). p. 251, geeft een ontzettende schildering van de plundering van Mechelen, na de inneming van Bergen door de Noircarmes, waarbij de Roomsche soldaten van het Spaansche leger erger in de Roomsche kerken huishielden, dan de ruwste Geus ooit deed, en schrijft dan: „The iconoclasts of 1566 had destroyed millions of property for the sake of an idea, but they had appropriated nothing Moreover they had scarcely injured a human being; confining their wrath to graven images. The Spaniards at Mechlin had spared man nor woman. . . . All the churches, monasteries, religious houses of every kind, were completely sacked. Every valuable article which they contained, the ornaments of the altar, the reliquaries, chalices, embroidered curtains, and carpets of velvet or damask, the golden robes of the priest, the repositories of the host, the precious vessels of Chrism and extreme onction, the rich cloking and jewellery adorning the effigies of the Holy Virgin, all were indiscriminately rifled by the Spanish soldiers . . In brief all the horrors which had been committed by the iconoclasts in their wildest moments, and for a thousand part of which enormities heretics had been burned in droves, were now repeated in Mechlin by the special soldiers of Christ, by Roman Catholics who had been sent to the Netherlands to avenge the insults offered to the Roman Catholic faith."

[81]) In schier alle Duitsche bladen wierd het ongemeene succes, dit jaar door onze schilders te München behaald, toegeschreven aan hun terugkeer tot het type onzer groote schilderschool uit de 17e eeuw.

[82]) Wie in de stukken van Jan Steen dusver niets zag dan dartele kapriolen en stuitende kroegtafereelen, bezag ze niet met het kunstenaarsoog. Ongetwijfeld is zijn teekening naar het leven. Zooals hij de ruwe klanten teekent, zoo heeft hij ze in levenden lijve in zijn herberg te Delft bij het bier of bij den wijn zien zitten. Maar in en achter die nabootsing is meer: Een hand, die u een spiegel voorhoudt, en daarbij in den toon van den humor, de vraag doet: wat u dunkt? of er in de trekken van dien dronkaard niet iets is, dat boven den roes uitgaat? Slechts is het jammer, dat de meeste stukken van Jan Steen in Engeland zijn. De klei-

nere groep, die wij er ten onzent van bezitten, doet vaak een eenzijdig oordeel vellen over zijn kunst.

[83]) Zie voor Calvijns opinie aanteekening n°. 51 en voor de meening onzer puriteinen, wat Voetius oordeelde. Zie aant. n°. 10. Dat ons tegenwoordig tooneel geheel ontrouw aan wat het zijn moest, en voor een Christen in volstrekten zin onbruikbaar is, behoeft wel geen nadere aanwijzing. Wat Calvijn te Genève onder zekere voorwaarde wel wilde was een opvoering van stadswege, waar ieder vrij entrée bij had, en waar eerbare stukken gespeeld wierden, niet door acteurs van beroep, maar door fatsoenlijke mannen uit de burgerij.

[84]) Liefst verwijs ik hier naar Dr. Jonckbloet's getuigenis, die in zijn Gesch. der Ned. Lett., Gron. 1875. I. p. 471, zich aldus uitlaat: „Niet het minst vreemd is voor ons, kinderen der negentiende eeuw, dat de achttien- of twintigjarige „eerbare en konstrycke dochter Tesselscha Roemers", aan wie het stuk is opgedragen, de eerste voorstelling bijwoonde niet alleen, maar daaraan verleende „een so aendachtig en nechtigen gehoor, dat de beroerlijke redenen, door yemant beweeghlyk uitghesproken, ter nyvere ziele inbraken, . . . ja, hy wijle mengelde de grilligheyt der boerteryen dat kostelycke en konincklycke purper onder het lelywitte vel van de maegdelycke wanghen". Wat toen opgevoerd wierd was niets minder, dan dat voor het oog van het publiek Ascagne en Lucelle zich aan overtreding van het 7e gebod overgeven, en dit doen onder voor allen hoorbare gesprekken. En zulk een tooneel woonde Jonkvrouwe Tesselschade niet alleen bij, maar Brederoo vond er geen been in, haar zulk een stuk openlijk te vereeren met een tamelijk winderig vers. Zie het tafereel in Brederoo's, Wercken. Amst. 1678. p. 183.

[85]) Gelukkig mag geconstateerd, dat het niet enkel onze Puriteinen zijn, die zich aan het tooneel in zijn tegenwoordige gestalte ergeren. Bijna in alle landen gaat er een geroep op, om aan de zelfverlaging van het tooneel paal en perk te stellen. Van veredeling van zin én smaak is geen sprake meer, wel voor verdierlijking van zin en karakter vrees. Het kwaad zit in de stukken, die men speelt, in de spelers en speelsters, die ze uitvoeren, in het personeel van lagere orde, dat in de koren en reien optreedt, en niet het minst in de bezoekers en bezoeksters van deze spelen, die erdoor verlokt worden tot geldverspilling boven hun krachten, tot lust in het avontuurlijke, tot genotzucht en onvoegzame ijdelheid. Veilig kan men zeggen, dat het tooneel in zijn tegenwoordigen vorm geen goed sticht, maar kwaad.

[86]) Bancroft, Hist. of the United States. I. p. 461, 2. Cf. mijn: Het Calvinisme, oorsprong en waarborg onzer Const. vrijheden. Amst., 1874. p. 55, en de aant. op blz. 76/7, waar de zinsnede van Bancroft is afgedrukt. Evenzoo oordeelt Maurice, Lectures on social morality. 2e ed. Lond. 1872. p. 310.

[87]) Ook Taine wees op den samenhang tusschen dezen vrijheidszin en het karakter van onze schilderschool. Phil. de l'art dans les Pays-Bas. p. 148 v. En Carrière erkent volmondig, dat het Calvinisme dezen vrijen zin ook in de kunst inbracht: „Alttestamentlicher prophetischer Eifer, der sich auch mit dem Schrecken gürtet und bis zum finstern Fanatismus vorangeht, verband sich in Calvin mit jener Spartanischen Härte, die im Namen der Freiheit und Herrlichkeit des Ganzen den Einzelnen zum Versicht auf alles Heitere, auf alles leicht Sichgehen lassen zwingt; und so macht er aus Genf eine Theocratische Republik, eine Burg des festen Glaubens und Wissens, der Gottesfurchtigen Sittenstrenge, wo die ge-

nussverachtenden, opferwilligen schneidigen Männer gebildet wurden, die nun in Frankreich als Reformatorische Prediger auftraten, die in den Niederlanden das Volk begeisterten, die Spanischen Gewaltherrschaft im vieljährigen unbeugsamen Helden-Kampfen zu brechen, die jenes mannhafte Puritanerthum gründeten, der die politischen Folgerungen aus den Evangelien zog und den freien protestantischen Staat in England und Amerika aufbaute. Demuthig vor Gott, aber ruhend auf dem Rathschlusse seiner Erwählung waren sie furchtlos und unabhängig vor den Menschen, ein sieggewisses und todtbereites Kriegsheer der Reformation gegenüber den Jesuiten im Dienste Roms. Der harte und strenge Stil, in welchem Sie das ethische Ideal ausprägte, entbehrt der heiteren Anmuth, aber er war nothwendig um der freien Schönheit die Stätte zu bereiten." Zie Carrière, Die Kunst in Zusammenhang mit der Culturentw., IV. p. 308.

[88]) Men verlieze hierbij niet uit het oog, dat verreweg de meeste aesthetici hierin principieel aan het Calvinisme gelijk geven. Als Zimmermann zegt: „Das Wesen des wahren Kunstwerkes ist nicht durch die blosse Schönheit seiner Form, sondern mit diese zugleich erst durch den ethischen Werth seines Gehalts erschöpft;" (Cf. Gesch. des Aestetik. I. p. 66.) dan is hiermede een beginsel uitgesproken, dat op ons tegenwoordig tooneel slechts behoeft toegepast, om juist tot onze conclusie te leiden. Iets wat in Zimmermann vooral, die tot de Formalistische school behoort en Herbarts grondgedachte volgt, beteekenis heeft, ook al laat hij er terstond op volgen, wat ook wij zeggen, dat de aestheticus als zoodanig alleen de schoonheid beoordeelt, en slechts als mensch de redelijke waardij. Vergelijk ook G. Günther, Grundzüge der Tragischen Kunst, Lpz. u. Berlin 1885. p. 509. „Wehe darum einer Kunst, die da ohne das Bewusstsein ihrer Gottesverwandschaft, ohne jene naive Gottinnigkeit schaffen will. Sie sagt sich los von ihrem eigensten Ursprung und Wesen." En evenzoo Planck, „Gesetz und Ziel der neueren Kunstentwickelung, Stuttg. 1870. p. 113: „Die Wahre Kunst muss nicht nur überhaupt ein Heiligthum des ganzen Volkslebens, sonderen auch um dieses sein zu können, ein unmittelbarer und natürlicher Erguss seines religiösen (d. h. sittlichen) Gemeinbewusstseins sein." Schoon, hoewel te Hegeliaansch is ook wat Portig zegt: „Die echte Kunst wird nie etwas Anderes wollen und können, als dem höchsten, d. h. dem religiös-sittlichen Gehalt zur Wiedergeburt und Auferstehung zu verhelfen in einer Form, durch welche er erst wahrhaft lebt und befruchtend die matten Herzen der Erdenpilger zu erfüllen im Stande ist." Portig, Das Christus Ideal in der Tonkunst, Heilbrunn, 1883. p. 73. Zie ook G. Portig, Das Weltgericht in der bildenden Kunst. Heilbrunn, 1885. p. 9; en H. Ulrici, Gott und der Mench, Lpz. Weigel 1866 p. 725.

[89]) Dit feit wordt niet ontkend. Pagode, Moskee en Kathedraal beheerschen in elk dezer kunstverschijningen de ontwikkeling der grondgedachte. Wat echter ook dient opgemerkt is, dat het niet anders kon. Elk dezer geestesrichtingen was een principieel religieuse. Haar toon, stijl en karakter kon dus niet anders dan uit heur metaphysische voorstelling geboren worden. Heur ideaal kon op aesthetisch gebied niet prijsgegeven, en het streven moest wel zijn, om alle lagere levensuiting naar dit ideaal op te heffen. Ware dan ook het Calvinisme niet in zoo absoluten zin voor de glorie van het Eeuwige Wezen opgekomen, en ware zijn ideaal ook maar iets anders of minder dan Godzelf geweest, zoo zou ook het Calvinisme den drang gekend hebben om zijn ideaal zinlijk aanschouwelijk te maken, en ongetwijfeld ware er een Calvinistische kunstwereld geboren. Nu echter zijn ideaal, absoluut, tot de glorie van Godzelf opklom, nu kon er in het zinlijk schoon geen ladder van de aarde naar den hemel reiken, en wierd de

kunst, als verschijnsel niet in het speciliek Christelijk, maar in het natuurlijk menschelijk leven, eenvoudig aan ziehzelve teruggegeven en vrij.

[90]) Deze overdrijving was een buitensporigheid, die niet aan Calvijn, maar aan enkele drijvers onder zijn volgelingen te wijten is. Het gebruik van het orgel bij het psalmgezang prijst Calvijn zelf aan. Zie zijn Commentaar op Gen. IV : 20. Over de waardij der muziek in het algemeen zegt hij in de voorrede op de Liturgie dit: „Entre les autres choses, qui sont propres pour recréer l'homme et luy donner volupté, la Musicque est, ou la première, ou l'une des principalles: et nous faut estimer que c'est un don de Dieu, député à cet usage. Parquoy, d'autant plus devons nous regarder de n'en point abuser, de peur de la souiller et contaminer, la convertissant en notre condamnation où elle estoit desdiée à nostre proffit et salut. Quand il n'y auroit autre considération que ceste seule, si nous doit elle bien esmouvoir à modérer l'usage de la Musicque, pour la faire servir à toute homesteté et qu'elle ne soit point occasion de nous lascher la bride à dissolution, ou de nous effeminer en délices désordonnées, et qu'elle ne soit point instrument de la paillardise ne d'aucune impudicité. Mais encore y a il d'avantage. Car à peine y a il en ce monde qui puisse plus tourner ou fléchir ça et là les meurs des hommes, comme Plato l'a prudemment consydéré. Et de fait nous expérimentons qu'elle a une vertu secrette et quasi incrédible à esmouvoir les cueurs en une sorte, ou en l'autre. Parquoy nous devons estre d'autant plus diligens à la reigler, en telle sorte qu'elle nous soit utile et nullement pernicieuse." Ed. Brunsv. Tom. VI p. 169, 170. Ook hier dus blijkt het Calvinistische standpunt, gelijk Calvijn dit zelf aangeeft, weer te zijn: 1°. dat geen enkele kunst in zichzelf slecht, maar integendeel alle kunst een gave Gods is; 2°. dat bij elke kunst alle misbruik moet tegengegaan; en 3°. dat juist, overmits elke kunst een gave Gods is, elk misbruik niet slechts het doel missen doet, maar ook de kunst zelve als gave Gods ontwijdt en bevlekt. Dat overigens Calvijn noch tegen Beeldhouwkunst, noch tegen Schilderkunst gekant was, behoeft wel nauwlijks aanwijzing. Lees ten overvloede, wat hij bij het tweede gebod zegt: „Quod stulte quidam putarunt hic damnari sculpturas et picturas quaslibet, refutatione non indiget." Ed. Brunsv. Tom. XXIV, p. 377.

[91]) G. W. F. Hegel. Encycl. der Phil. Wissenschaften in Grundrisse. Berlin, 1845. Th. III. p 445. „Damit hängt die weitere Betrachtung zusammen, dass das Eintreten der Kunst den Untergang einer an sinnliche Ausserlichkeit noch gebundene Religion anzeigt. Indem die Kunst der Religion die höchste Verklärung, Ausdruck und Glanz zu geben scheint, hat sie dieselbe zugleich über ihre Beschränktheit hinausgehoben. Das Genie des Künstlers und der Zuschauer ist in der erhabenen Göttlichkeit, deren Ausdruck vom Kunstwerk erreicht ist, mit dem eigenen Sinne und Empfindung einheimisch, befriedigt und befreit. Das Anschauen und Bewustsein des freien Geistes ist gewährt und erreicht. Die schöne Kunst hat von ihrer Seite dasselbe geleistet, was die Philosophie — die Reinigung des Geistes von der Unfreiheit.... Aber die schöne Kunst ist nur eine Befreiungsstufe, nicht die höchste Befreiung selbst. Die wahrhafte Objectivität, welche nur im Elemente des Gedankens ist, dem Elemente, in welchem allein der reine Geist für den Geist, die Befreiung zugleich mit der Ehrfurcht ist, mangelt auch in dem Sinnlich-schöne des Kunstwerks." (Sämmtl. Werke. VII. 2. p. 445.)

[92]) Het Christelijk karakter der kunst mag niet uitsluitend noch hoofdzakelijk in een specifieke lijn, of eigen symboliek, noch ook in uit Schrift en Legende genomen inhoud gezocht. Komt Christus in de wereld, om onzen blik op de natuur, op de mensch-

heid, op den staat, op de maatschappij en op de wetenschap een andere te doen worden; ons in dezelfde wereld der antieken anders dan de antieken te doen voelen, denken en willen; en ons in dit zuiverder bewustzijn de καθάρσις van Golgotha en een geheel andere gemeenschap met de onzinlijke wereld te schenken, dan noem ik tegen-Christelijk elke kunstopenbaring, die tegen dit doel van den Christus ingaat; onchristelijk elke kunst, die zich met dit doel niet inlaat; maar Christelijk elke kunstuiting, die dit doel helpt bevorderen. Ligt nu de tegenstelling tusschen de antieke en de Christelijke levensbeschouwing in tweëerlei: ten eerste in een laten opgaan van den mensch in den kosmos bij de antieken, terwijl het Christendom ons subjectief vrijmaakt en aan onszelven als Centrum van den Kosmos ontdekt; en ten tweede in de belijdenis, dat ons ideaal moet zijn het beeld van God te dragen, terwijl de antieken aan hun goden het beeld van den mensch leenden, — dan is elke kunst Christelijk in haar werking, die op deze beide hoofdlijnen de antieke gedachte terugdringt en de Christelijke opvatting steunt. Cf. Carrière, Die Kunst im Zusamhang der Culturentwickelung. 3e Auflage. Lpz. 1880. Vol III p. 47 en IV. 1 v. v.

Waarde heeft te dezen het getuigenis van een man als Pfau, die zoo scherp mogelijk tegen het Christendom overstaat, maar toch erkent: „Wie voll und ganz uns auch ein Römisches Individuum in seiner specifischen Entwickelung erscheinen mag, es begreift sich nur als Stück des Staates, während der moderne Mensch sich als Glied der Menschheit erkannt hat. Die abgerundete, in allseitiger Fülle entwickelte Persönlichkeit, die, Welt und Menschheit in sich tragend, auf der Höhe des Gedankens thront, wo sie von ihren eigenen Schätzen zehrt und zur Noth die Aussenwelt entbehren kann — ist eine Christlich-germanische Erfindung, und war damals noch nicht bekannt". L. Pfau, Freie studien, Stuttgart 1866 p. 539. Vergelijke vooral K. Ch. Planck, Gesetz und Ziel der neueren Kunstentwickelung im Vergleiche mit der Antiken. Stuttgart, 1870. p. 4—14, en 113—120.

[93]) Cf. G. Portig, Das Christus-Ideal in der Tonkunst. Heilbronn, 1883. p. 4. v. v. Zie ook Bijblad van de Hervorming. 1885. Protestantisme en Kunst.

[94]) Ook Orlando di Lasso was een Nederlander, eigenlijk Roland De Latter (Delattre) geheeten en uit Bergen geboortig. Hij was in elk opzicht Palestrina's evenknie. Metterdaad had Nederland, reeds eer het zijn meesterschap op het gebied der schilderkunst veroverde, in Jan van Moers, Dufay, Okkeghem, Willaert, Cyprian de Rore, Josquin de Pres en Di Lasso zich het Europeesche meesterschap op het gebied der toonkunst weten te verwerven. De wetenschappelijke opvatting der toonkunst is van Nederland uitgegaan. Geheel deze muzikale ontwikkeling was echter, tot zelfs bij di Lasso kerkelijk gebleven, en vandaar, dat ze met het opkomen van de Reformatie, schier plotseling ons ontging en naar Italië wierd overgebracht. Cf. Bellermann, Die Mensuralnoten und Tactzeichen der 15e und 16e Jahrhundert Berlin 1858; en Fétis, Biographie universelle de musiciens, deux. éd. Paris 1866, in nomine; en vooral Van Oordt, Proeve eener geschiedenis der Muzijk. Doesborgh 1860.

[95]) Bilderdijk teekent dezen Dichteradel meesterlijk in Winterbloemen. Haarlem 1811. p. 78, 79; in Affodillen. Haarlem 1814. p. 127; in Nieuwe Mengelingen. Amsterdam 1806. II. p. 179 en Krekelzangen. Rotterdam 1823 III. p. 52. Ook in den voorzang, p. 3 romein. Herbart stelt de Plastiek hooger. Zie Herbart, Kleinere Philosophische Schriften Leipzig 1843. III. p. 435: „Die Plastik ist die Edelste Kunst weil ihre Ruhe den Zuschauer auf

den Standpunct des ästhetischen Urtheils stellt." Hegel daarentegen kiest voor de Poëzie; ook Kant, Kritik der Urtheilskraft. Leipzig 1838. p. 200: „Unter alle behauptet der Dichtkunst (die fast gänzlich dem Genie ihren Ursprung verdankt) den Obersten Rang."

[96]) Zie over Milton's Calvinisme Carrière o. l. IV. p. 665 v.v. Ongetwijfeld is Milton èn als wijsgeer èn als dichter de schoonste openbaring van het consequent doorgevoerde Calvinisme. Toch sluiten Bilderdijks meer monarchale sympathiën hem daarom niet buiten den Calvinistischen kring. Immers Calvijn heeft nimmer principieel tegen de Monarchie gekozen, en zelfs in zijn democratischen grondtoon een sterk aristocratischen tint gemengd, gelijk ik dit in mijn Calvinisme, Oorsprong en waarborg van onze Constitutioneele vrijheden, Amsterdam, 1871, niet verbloemd heb. Calvijns Magistratus inferiores vormen een dam èn naar boven tegen het despotisme èn naar beneden tegen de ochlocratie; en zijn eenige voorkeur voor den republikeinschen regeeringsvorm wortelt in de overweging, dat de monarchie lichter in tyrannie ontaardt. Cf. Inst. Rel. Christ. IV. 20. § 25, 29 en 31. Van dit standpunt week ook Milton niet af, al schonk hij ongetwijfeld aan Calvijns uitgangspunt een meer consequente ontwikkeling. Immers juist is, wat de uitgever van zijn prozawerken, Mr. J. A. St. John, van hem schrijft: „Contrary to what is asserted and commonly believed, Milton was, if one may so speak, too little bigoted in his attachment to democracy; and suffered, for peace sake, too many concessions to be made to the upper orders, in his plan of government." J. Milton. The Prose Works. Londen. Bell and Daldy. Vol. I. p. XVII, preface of the editor.

[97]) Het karakteristieke zoowel in Miltons als in Bilderdijks epos is, dat beiden een worsteling in hun zang schilderen, waarin eigenlijk niet de mensch, maar God zelf tegen de macht van het booze strijdt; en dat niet de historie van een enkel volk of een enkele periode, maar de geheele historie van heel ons menschelijk geslacht, als resultaat uit deze worsteling voortkomt. Het verschil is slechts, dat Milton Adam, Bilderdijk Noach als uitgangspunt neemt van het thans levend geslacht. Continuiteit en aanvulling beide. Milton doet aan het slot de bedoeling van zijn epos, om introductie op heel onze menschelijke geschiedenis te zijn, duidelijk uitkomen als hij Adam en Eva den heuvel af de wereld laat inwandelen, en nu zingt:

The world was all before them, where to choose
Their place of rest, and Providence their guide;
They, hand in hand, with wandering steps and slow
Through Eden took their solitary way.

Cf. Milton, Poetical Works, John Walker & Co., London. p. 209. Hoofdgedachte is bij Milton, hoe

Satan trusted to have equalled the Most High,
If he opposed, and with ambitious aim
Against the Throne and monarchy of God
Raised impious war in heaven and battle proud.

Ibidem p. 2. En evenzoo bij Bilderdijk:

't Menschdom, dat, met hel en duivlen in verbond,
In gruwlen verhard, Gods hoogheid durfde trotsen...
Tot d'Almacht, worstlens moê met Adams zondig kroost,
Des aardrijks bodem sloopte en omkeerde in den vloed.

Ed. Haarlem, Kruseman, 1856. II. p. 343.

[98]) Huyghens is als Calvinist door Busken Huet geteekend in zijn Land van Rembrandt. Haarlem 1886. II. p. 141 v.v Van hem zwijg ik daarom verder, evenals van Revius. Aan Dr. van Vloten komt de eere toe het eerst weer de aandacht op het onbetwistbaar Dichttalent van dezen strengen Calvinist gevestigd. en eenige zijner beste zangen in zijn Bloemlezing opgenomen te hebben. Bedoeld is natuurlijk Jacques de Réves, Jacob Reefsen, of Jacobus Revius, de bekende predikant van Deventer, lid der Dordtsche Synode en opvolger van Festus Hommius in het Staten-Collegie te Leiden. Zijn gedichten zagen het licht te Deventer in 1630 in quarto en te Amsterdam in 1630 in 12o. onder den titel: Overijsselsche zangen en dichten. Ze zijn tamelijk zeldzaam. Cf. Van Vloten, Bloemlezing uit de Nederlandsche Dichters der 17e eeuw. Arnhem 1869. p. 56. Busken Huet, Land van Rembrandt. p. 140.

[99]) Gedoeld wordt op het bekende couplet uit de Geuzenliederen:

Antwerpen ryck,
o, Keyzerlycke stede,
Noyt uws ghelyck
Mocht men leven in vrede.
U cooplien al
Zyn Cappernaijten;
Dies u Godt sal
In den afgront versmijten.
Tyrus heeft noyt bestaen
't Geen dat ghi hebt ghedaen.
Nochthans is 't wel versoncken;
Sydon, quaet en verwoet
En heeft noyt Christenbloet
Ghelyck ghi doet, ghedroncken!

Cf. Nieuw Geuzenliedboek, door H. J. van Lummel. Utrecht bij van Bentum, p. 1. Hier is poëtisch schoon in de volle kracht der poëtische bezieling. Ze zijn het waard, onze geuzenliederen, dat ze ook uit aesthetisch oogpunt hun plaats hernemen in de waardeering der Calvinisten.

[100]) Zie zijn Lofgedicht op de gedenckwaardige Nationale Synode, gehouden tot Dordrecht, anno 1618 en 1619. Ed. v. Dr. Van Vloten Deel I. p. 632.

Dat in dit vers geen lof voor den vorm wierd geboden, maar het hart sprak, toont reeds deze ontboezeming:

Wanneer men op hun beurt hoort spreken al de Vaders,
Wat voor een wondre kracht ontsluyt des herten aders
En dringt in ons gemoet! Gods lof zij hoog vermelt,
Die in syn weerde kerck al sulcke Lichten stelt.
Wie dat hier binnen comt, siet als een beke vloeyen
Van honigsoete tael, voelt in syn herte gloeyen
Een onghewoonlyck vijer, een geestelycken brant
Voelt als een helder licht op-gaen in syn verstant.

[101]) Cats heeft voor de „zuiverheid op de graat" van zijn gereformeerdheid het getuigenis der Calvinisten onder zijn tijdgenooten. Ook zou men uit Cats werken een dogmatiekje kunnen saamlezen, ten bewijze zijner rechtzinnigheid. Wat ik hier echter bedoel is, dat de geheele aanleg van zijn werk en de opvatting van zijn taak in de goede lijn is.

In zijn Sinne- of Minnebeelden neemt hij toch den mensch onderscheidenlijk. Eerst gelijk hij uit zijn natuur is; dan gelijk hij door de algemeene genade is; en eerst daarna gelijk hij door de bijzondere genade wordt. „Ten derde," zoo schrijft hij in de Voorrede, „so beschouwen wij den mensch, voor soveel hij door een sonderlinghe genade Gods afgesondert van den gemeenen hoop en loop der wereld, in Jesu Christo door de werkinghe des Heyligen Geests, bij middel des geloofs, voor een kint Gods is aangenomen." Terwijl het stramien voor heel het stuk uit de Schrift is genomen: „So pogen wij het tegenwoordig boeckskens daertoe te doen streecken, dat wij in den natuurlycken mensche matelyck; in den burgerlycken mensche rechtveerdelyck, in den Christelycken mensche Godsaliglyck metten Apostel mochten leven." Ed. Dr. Van Vloten. Deel I. p. VIII.

[102]) Bilderdijk gebruikt zelf dit woord „gepruttel" voor zijn rijmend knorren.

Verstommen
Of brommen,
Meer kunnen wij niet.
Geen zangen
Ontvangen
Mijn lezers van mij,
Maar luttel
Geprüttel
Van Bestevaers brij.

Krekelzangen. Rotterdam 1823. Deel III p. 2 romein.

[103]) Dat Cats zijn eerste meisje loopen liet, omdat haar vader bankroet sloeg, maakt op ons den indruk van iets laaghartigs. Het is nooit goed te praten. Slechts rekene men met het feit, dat hijzelf het geval meêdeelt, en dus niet duchtte, dat het de publieke opinie schandaliseeren zou. Lezing van de brieven, ook van hoogleeraren en magistraten uit die dagen, doet ons dan ook telkens verbaasd staan over de leukheid, waarmêe zij de keuze van een tweede of derde vrouw beredeneeren. De poëzie in het huwelijksleven was destijds niet te sterk Eerst Cats hielp ons er die in te brengen, niet door zijn liefdesavontuur, maar door zijn dicht. Ook voor Bilderdijk mag niemand onzer de handschoen opnemen om hem vrij te pleiten. Wat Mr. H. W. Tydeman in dit opzicht beproefde (zie Dr. Wap, Bilderdijk, eene bijdrage tot zijn leven en werken, Leiden, 1874 p. 57) is ergerlijk; ook wat Da Costa (Leven en Werken van Mr. W. Bilderdijk, Amst., 1844. p. 36) en Alberdingk Thym (zie R. Kath. Volksalmanak 1868, p. 52-123) ervan maakten, bevredigt onze conscientie niet; en wee den Calvinist, die hun zulk een stuifzand-moraal napraat. Niet elke aanklacht tegen Bilderdijk gaat op: bij menige klacht moet overdrijving afgeweerd; aangetoond kan, dat zijn eerste vrouw alles behalve het beeld der lijdende onschuld was. Maar voor de hoofdzaak doet dit alles niets af. Bilderdijk heeft Gods wet geschonden, en al wat hij gebazeld heeft om de scheur, die hij in het goddelijk gebod trok, te bedekken, boezemt ons slechts weerzin in. Bilderdijk had, zoolang Catharina Rebecca Woesthoven leefde en niet wettelijk van hem gescheiden was, onder geen voorwendsel Catharina Wilhelmina Schweickhorst mogen huwen. Dit was zonde, en op de ontzettendheid dezer zonde dingen wij niet het minste af. De heiligheid van 's Heeren wet verbiedt dit. Ook de te vroege geboorte van zijn eersteling (zie Dr. Wap o. l. p. 24) mag zoomin goedgepraat, als de mishandeling, die hij zijn eerste vrouw aandeed. De ergerlijk erotische episoden in zijn bundels vinden zoomin verontschuldiging als zijn gemor en zijn bitterheid uit ouder dagen. In niets wordt

wat zwart is, bij Bilderdijk voor ons wit. Alleen vragen we dit. Wie, klein van vang en kracht, nooit den bergstroom geroken heeft, en geen ander varen kent dan in een op zijn best gerimpeld vlietje, werpe in ingebeeldheid van eigen deugd geen steen op den reusachtigen worstelaar, wiens zonde naar de maat van zijn genie uitbrak. We zeggen dit niet op Dr. Van Vloten, die in zijn oordeel ongetwijfeld te hard was, maar danken Gorter toch, dat hij de ontstentenis van barmhartigheid en mededoogen in Van Vlotens oordeel, zachtelijk heeft gekastijd. Zie S. GORTER, Letterk. Studiën, 2e ed. Amsterdam, 1881, p. 154. Onverdedigbaar blijft echter in ons oog de uitgave van Bilderdijks correspondentie door Ds. Ten Brummeler Andriessen (Leiden, 1873). En wat deze in zijn voorrede (p. VI) ook ter verdediging hierover zegge. Dr. Wap had gelijk, toen hij deze uitgave afkeurde (o. l. p. 56). Het wroeten in de ingewanden onzer nationale schande verheft een volk niet. Er zijn verborgen zonden, die God zal oordeelen en waar wij buiten kunnen blijven. En ook brieven van bruid en bruigom, van man en vrouw algemeen te maken, riekt te sterk naar de lust tot schandaal. Toch redt dit Bilderdijk niet, wiens zondige gedraging niet droever gevoeld wordt, dan zoo men hem vergelijkt met Milton. Ook Milton was eerst ongelukkig gehuwd, en zijn vrouw vlood van hem. Toch bleef hij haar trouw, en nam ze, toen ze na jaren terugkeerde, weer in zijn huis op. Zijn tweede vrouw bezat hij slechts kort. De derde was een huisbakken zusje, zonder zin voor het ideaal. Milton heeft het zoet van het huwelijksleven dan ook nimmer gekend; maar zonder dat deze teleurstelling hem ooit uit het spoor deed treden. Iets wat te opmerkelijker is, zoo men in het oog houdt, dat Miltons denkbeelden over Echtscheiding tamelijk laks waren, en die van Bilderdijk zeer streng. Cf. CARRIÈRE, Die Kunst im Zusammenhang mit der Culturentwickelung. IV. p. 672.

[104]) BUSKEN HUET, Letterk. Fantasiën en Kritieken. Haarlem, Tjeenk Willink. Deel I, p. 38.

[105]) BILDERDIJK, Poezy. Amst., 1807. Deel IV, p. 144.

[106]) Ibidem.

[107]) Ibidem. p. 145.

[108]) Ibidem. p. 14/78.

[109]) Ibidem, p. 149.

[110]) Wat epos er uit onze worsteling met Spanje rijzen kon, toont broksgewijze Da Costa's Slag bij Nieuwpoort, en het verbaast u soms, dat onze meesterzangers niet dieper in die goudmijn onzer nationale glorie delven. Wat toch Helmers en Van Haren, en ten deele Tollens in zijn Nova Zembla leverden, is van veel lager rang en als proeve van Epische dichtkunst te subjectief getint. Toch bevestigt dit late opkomen, zelfs van deze zwakke pogingen, mijn beweren, dat het geslacht, dat zelf den heldenstrijd gestreden had, aan geen epos behoefte gevoelde.

[111]) Bijna doet Cats opvatting van de Liefde, als de gloed die het Heelal beweegt, aan Trahndorff's philosophie denken. Denk slechts aan Trahndorff's uitspraak: „(Die Liebe) ist erst das wahre Leben der Freiheit; sie ist das innerste des geistigen Lebens, weil sie selbst das Innerste ist in dem Können des Universums, und ruft die vorher dunkle Gestalt des Seins für sich in's wahre Leben, im Gemuthe des Individuums, das eben dadurch zum Religiösen wird." Aesthetik. Berlin. Maurer. 1827 I. p. 150. Evenals bij Cats met de sexueele scheiding

als bewegend beginsel, speurt ook Mantegazza deze macht der liefde tot in de laagste sferen der Schepping Zie zijn Physiologie der Liebe. Deutsch von Dr. Eduard Engel. Jena Costenoble 3o Aufl. S 21. Maar vooral dient hier opgemerkt hoe ook Milton, de volbloed Calvinist uit Cromwells dagen, gelijke beteekenis aan de Liefde, en met name aan de liefde van man en vrouw toekent als Cats. Ook hierin spreekt beider Calvinisme Zie zijn: Exposition of places of Scripture which treat of marriage, Prose Works. Bohn. Londen III. p. 315—433. En niet minder zijn Treatise on the doctrine and discipline of Divorce Ibid. III. 169 v. v. Cf. CARRIÈRE. Die Kunst in Zusammenhang der Culturentwickelung. IV. p. 673.

[112]) Van het laatste deel van den Trouringh, genaamd: Lofsang op het geestelijck huwelijck van Godes Sone, zegt Cats zelf in zijn opdracht aan zijn dochters, dat „het verre het beste deel is", en dat het „alle huwelijken", ja „al dat 's menschen hart vernoegen can geven" in zich bevat. Het is geen stoplap, die er achter komt, maar heel het werk vindt er zijn sluitsteen in. Cats had aan de Heilige Schrift deze opvatting der liefde als één in heel de schepping ontleend Door de Heilige Schrift was ons volk eraan gewend, om alle verbinding en saamvoeging op aarde en in den hemel als openbaring van echtelijke liefde te beschouwen, en langs deze scala den band tusschen God en mensch, tusschen Christus en zijn kerk, tusschen lichaam en ziel, tusschen man en vrouw, tusschen de elementen der natuur, ja tot in de aantrekkingskracht der stofjes als één machtige goddelijke gedachte te eeren. Deze heel het leven saamvattende gedachte koos Cats tot het thema voor zijn zangen, en zelfs de sexueele draad, die door zijn Liefde heen loopt, is evenzeer streng Schriftuurlijk, en volstrekt niet uit de Renaissance. Zie Ed Dr Van Vloten. Deel II. p. 323 Om dit te gevoelen, vergelijke men met Cats de manier waarop b. v. Ernst Platner het sexueele element in de kunst brengt. „Das Weib ist das Mittelpunkt der Schönheit. Wir nennen schön alles was mehr oder weniger Aehnlichkeit hat mit dem Reiz der Geschlächtsbetriebes" Zie zijn Vorlesungen über Aesthetik Leipzig 1836, aangehaald bij ZIMMERMANN, Gesch. des Aesthetik, Wien 1858. p. 204. Nog bonter maakte het onze Hemsterhuis, die waagde te zeggen, dat alle dweepers, in hun sterk gespannen artistisch leven „von welchen Art ihre Regungen auch gewesen, sie in jenen Theilen werden gefühlt haben, in die schon Plato den Sitz des Begehrens setze." Aangehaald naar de vertaling bij ZIMMERMANN o. l p. 305.

[113]) Cats schrijft nimmer, zooals Bilderdijk, eigenlijke Erotica. Den toeleg om den sexueelen hartstocht vrij te maken en te veredelen door de κάθαρσις der poëzie, gelijk Bilderdijk dit kunststreven zoo schoon teekent in zijn voorrede op zijn Verlustiging, Leiden en Amsterdam, 1781. p. 1, 2, en in zijn Bloempjens 1785. p. 3, 4, had Cats nimmer. Al wat hem verweten kan worden, is dan ook, dat hij, tamelijk naakt bespreekt, wat men thans liever toedekt en verzwijgt; en dit soms wat guitig doet. Dit laatste nu mócht misschien in zijn genre niet; maar voor het eerste vond hij zijn voorbeeld èn in de Heilige Schrift èn in de gewoonte dier dagen. Er sprak nog meer natuur in ons volk. Vergisse men zich niet: de hartstocht, dien het hier geldt, is toch te machtig om doodgezwegen te worden. En als er dan vragen te beantwoorden zijn, is een geslacht, dat bij Vader Cats zijn antwoord haalt, er allicht beter aan toe, dan een preutsch nufjesgroepje, dat zijn wijsheid van het kostschool meebrengt of steelt uit verboden romans.

[114]) In de voor-reden, op zijn Sinne- en minnebeelden beroept Cats zelf zich op de Gnomische literatuur der Heilige Schrift, en zelfs op de gelijkenissen van Christus. Kwalijk kan dan ook ontkend, dat met name in de Gelijkenissen de

rechtvaardiging voor de symbolische opvatting van Natuur en Leven ligt. Maar juist daarom kan dan ook de symbolische poëzie niet lyrisch, moet ze leerdicht zijn, en in dit karakter van leerdicht ligt vanzelf de trek van het vaderlijke. Ook in het Boek der Spreuken is het steeds de Vader, die als leerdichter zijn lezer, als zoon, toespreekt.

[115]) Een strenge belijdenis, gelijk de Reformatie die de wereld indroeg, loopt gevaar den mensch onnatuurlijk, stijf en met zijn eigen figuur in het leven verlegen te maken. Daarom begreep Luther uitnemend, dat in deze strenge belijdenis de warmte van het gemoed moest invloeien, en doorzag Calvijn het helder, dat in het rekenen met de practijk des levens een onmisbaar correctief school. Daardoor ontkwamen èn Luther èn Calvijn, elk op zijn wijze, aan het doodelijk Dualisme, dat alle religie tot een spiritualistische abstractie maakt. Toch neigde ons volk, in tamelijk uitgebreiden kring, naar dit Dualisme heen. Men weet hoever de Doopers het brachten; met wat veerkracht telkens weer Dualistische secten het hoofd opstaken; en wat aanhang nu nog het Methodisme vindt. Er bestond dan ook wel terdege gevaar, dat ons Calvinistisch volk in dit overgeestelijk dualisme zou terug vallen, en aan Cats komt in niet geringe mate de eere toe, ons van deze dualistische onnatuurlijkheid te hebben verlost.

[116]) Bilderdijk was allerminst aristocraat in den zin, waarin de Regenten dit woord verstonden. Integendeel, tegen geen systema gloeide zijn verontwaardiging feller dan tegen hun stelsel van politieke zelfzucht. Tegen de Princessepartij stond hij altoos lijnrecht over, en het lager „Oranjevolk" had de liefde van zijn hart. Maar aristocratisch was Bilderdijk niettemin van nature, zoodat hij in het lagere leven zich niet thuis gevoelde. Cats kon den lof van bier en haring zingen, Bilderdijk vroeg om wildbraad en wijn.